Пралетарыі ўсіх краін, яднайцеся!

Літаратура і Мастацтва

ОРГАН МІНІСТЭРСТВА КУЛЬТУРЫ І ПРАЎЛЕННЯ САЮЗА ПІСЬМЕННІКАЎ БССР

ПЯТНІЦА, 7 ліпеня 1989 г. № 27 (3489) ⊙ Выходзіць з 1932 г. ⊙ Цана 10 кап.

МІНСК 44-га, МІНСК 89-га

Сорак пяць гадоў назад Савецкая Беларусь была вызвалена ад нямецка-фашысцкіх захопнікаў. Адна з найбольш значных баявых аперацый часоў Вялікай Айчыннай вайны — «Баграціён» — паспяхова ажыццявілася, дзякуючы ўзаемадзеянню трох Беларускіх і Першага Прыбалтыйскага франтоў з партызанскімі злучэннямі.

1 ліпеня ў Мінску прайшлі мерапрыемствы, прысвечаныя гэтай знамянальнай падзеі. Урачыстае адкрыццё свята адбылося на плошчы Леніна, ля помніка правадыру. Былых франтавікоў, падпольшчыкаў, партызан, працаўнікоў тылу, іх сыноў і ўнукаў, воінаў-інтэрнацыяналістаў — усіх, хто сабраўся на плошчы, вітаў першы сакратар ЦК Кампартыі Беларусі Я. Я. Сакалоў.

Да падножжа манумента былі ўскладзены кветкі ад Цэнтральнага Камітэта Кампартыі Беларусі, Прэзідыума Вярхоўнага Савета і Савета Міністраў рэспублікі, Ваеннага Савета БВА, ветэранаў вайны і працы, Белсаўпрофа, ЦК ЛКСМБ, мінскіх абкома і гаркома КПБ, аблвыканкома і гарвыканкома, райкомаў і райвыканкомаў горада, калектываў працоўных.

Кветкі былі ўскладзены таксама ад генеральных консульстваў ПНР і ГДР у Мінску.

Пад гукі аркестра ўдзельнікі ўрачыстасцяў накіраваліся па Ленінскім праспекце да плошчы Перамогі, дзе ўшанавалі памяць загінуўшых мінутай маўчання. Да манумента ляглі гірлянды Славы.

Ушанаванне памяці загінуўшых адбылося таксама ля Кургана Славы, на мемарыяльным комплексе «Хатынь», ля абеліска «Мінск — горад-герой».

У цырымоніі ўскладання кветак да помніка У. І. Леніну, гірлянд да абеліска на плошчы Перамогі і да падножжа Кургана Славы, кветак да Вечнага агню мемарыяльнага комплексу «Хатынь» прынялі ўдзел таварышы Я. Я. Сакалоў, Г. С. Таразевіч, М. В. Кавалёў, члены Бюро ЦК КПБ і ўрада рэспублікі, камандаванне Беларускай ваеннай акругі.

Сходы, мітынгі, ускладанне вянкоў і кветак да помнікаў і брацкіх магіл прайшлі ва ўсіх гарадах і вёсках рэспублікі.

●

У Мінску сёлета святкаванне 45-годдзя вызвалення горада ад нямецка-фашысцкіх захопнікаў супала са штогоднім гарадскім святам. «Мінск-89» увабраў у сябе ўсё лепшае, набытае ў папярэднія гады, расквеціўся новымі яркімі фарбамі. У адну вялікую тэатральную пляцоўку ператварылася па сутнасці ўся сталіца рэспублікі.

«Мінск-89» — гэта шэсці і канцэрты, кірмашы і выстаўкі, тэатральныя прадстаўленні і канцэрты пад адкрытым небам. Арганізатары свята пастараліся, каб кожны ў гэты дзень знайшоў сабе занятак па душы. Дзяцей чакаў Цэнтральны дзіцячы парк імя М. Горкага. Тут на алеях можна было ўбачыць любімых персанажаў дзіцячых кніг, народных казак. Тут адбыўся конкурс бальнага танца з прыгожай назвай «Купалле», у якім прынялі ўдзел і юныя танцоры з ПНР, ГДР, Чэхаславакіі і са штата Мічыган (ЗША), а таксама конкурс малюнка на асфальце.

У парку выступілі Дзяржаўны акадэмічны народны аркестр БССР імя І. Жыновіча і самадзейныя артысты завода імя Вавілава, група «Гульня ў дождж» і ансамбль песні «Купалінка», іншыя самадзейныя і прафесійныя калектывы. Мастакі-аматары і студэнты Беларускага дзяржаўнага тэатральна-мастацкага інстытута арганізавалі выстаўку-продаж сваіх работ.

Калі ўжо гаворка зайшла пра выстаўкі, дык і на гэты раз вернісаж на набярэжнай Свіслачы ў парку імя Янкі Купалы быў разлічаны на самыя розныя мастацкія густы. Прынамсі, абыякавых пры знаёмстве з творамі не было.

У гэты ж дзень, як і заўсёды ў святы, гучала паэтычнае слова. Свае вершы чыталі паэт-франтавік П. Прануза, а таксама В. Аколава, Б. Спрынчан, М. Федзюковіч, В. Шніп.

Не пашкадавалі і тыя, хто прыйшоў адпачыць у паркі імя 50-годдзя Вялікага Кастрычніка, імя 900-годдзя Мінска, у Цэнтральны батанічны сад Акадэміі навук БССР, на пляцоўкі ля кінатэатра «Салют», ля Палаца культуры і тэхнікі аўтазавода, гадзіннікавага завода. Традыцыйным месцам збору мінчан і гасцей сталіцы рэспублікі стаў праспект Машэрава і пляцоўка каля Палаца спорту.

А трапіўшыя на стадыён «Дынама» сталі сведкамі вялікага тэатралізаванага прадстаўлення. Свае майстэрства дэманстравалі ансамблі «Сябры» і «Вясёлыя хлопцы», апладысментамі сустракалі прысутныя кожны нумар М. Задорнава і С. Ратару. Ды і мінская «каралева прыгажосці» А. Ялінская, бадай, ці не ўпершыню паказала, што яна яшчэ — і салістка вакальна-інструментальнага ансамбля «Верасы».

Ці не ўпершыню, бадай, сталі мінчане сведкамі і опернага спектакля пад адкрытым небам. Артысты тэатра оперы і балета знайшлі ў Траецкім прадмесці ўтульнае месца, дзе паказалі сваю новую работу «Дзікае паляванне караля Стаха». Героі Уладзіміра Караткевіча адчувалі сябе тут вельмі натуральна.

Народныя гулянні доўжыліся і ў нядзелю. Як і ў суботу, прымалі наведвальнікаў і паркі, і стадыён «Дынама». Свята вызвалення, свята горада Мінска працягвалася...

НАШ КАР.

У калонах — ветэраны вайны.

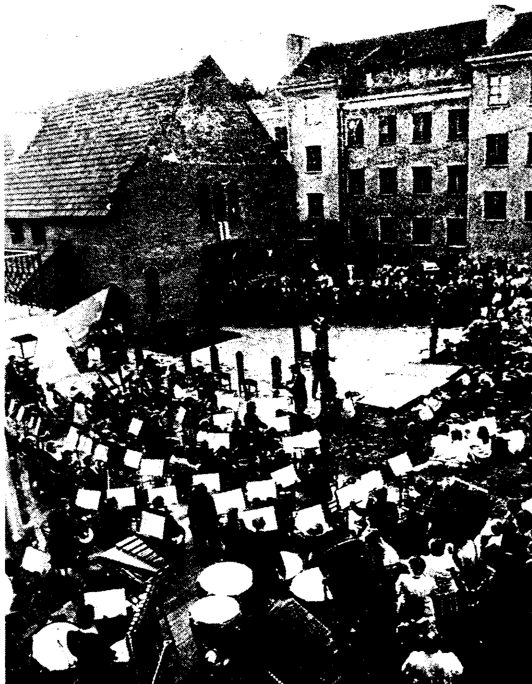

У Траецкім прадмесці — спектакль опернага тэатра

Партрэт па заказе.

Выступае ансамбль «Купалінка».

КРОКІ ПЕРАБУДОВЫ

Гэты нумар «ЛіМа» склаўся, калі можна так сказаць, сам па сабе — як водгулле цэлага шэрагу важных падзей, якія адбыліся апошнім часам у грамадскім жыцці рэспублікі.

Што маецца на ўвазе! Нагадаем у храналагічным парадку. Рэспубліканская навукова-практычная канферэнцыя «Народ. Культура. Перабудова». Устаноўчы з'езд Беларускага народнага фронту за перабудову «Адраджэнне». Утварэнне Таварыства беларускай мовы. Першыя крокі Беларускага экалагічнага саюза.

Так і сышліся на старонках гэтага нумара нататкі з экалагічнага форуму (стар. 2—3), **выступленне на канферэнцыі міністра культуры БССР Я. Вайтовіча** (стар.3—14, 15), **справаздача аб рабоце з'езда ТБМ** (стар. 5), **а таксама выступленні В. Быкава, Р. Барадуліна, У. Конана, якія гучалі з трыбуны з'езда БНФ** (стар. 12—13).

І вось што яшчэ хочацца адзначыць, перш чым чытач пазнаёміцца з гэтымі матэрыяламі. Працэсы дэмакратызацыі, абнаўлення нашага жыцця сёння набываюць іншую, новую якасць. Грамадская актыўнасць, мінаючы заканамерны эмацыянальны перыяд, шукае і паступова знаходзіць найбольш дзейсныя формы для свайго выяўлення. Нельга, вядома, ідэалізаваць гэтыя першыя крокі, яны ўспрымаюцца неадназначна, — вопыт жыцця ў новых умовах даецца няпроста, шляхам спроб і памылак. Але трэба ўсведамляць: крокі гэтыя — крокі перабудовы.

З В А Р О Т

да грамадзян Беларускай ССР, да беларусаў, якія жывуць за межамі рэспублікі, да ўсіх прыхільнікаў беларускага слова

Мы, пасланцы рабочых, сялян, інтэлігенцыі, людзі розных прафесій, партыйныя і беспартыйныя, атэісты і набожныя, заклапочаныя становішчам беларускай мовы ў рэспубліцы, сабраліся на Устаноўчы з'езд і стварылі Таварыства беларускай мовы імя Францішка Скарыны.

Наша родная мова — першааснова культуры, духоўнай самабытнасці, велічы і нацыянальнага яднання беларускага народа — прыйшла з сівой мінуўшчыны жывымі рысамі на бяросце, выбітымі знакамі на Рагвалодавых камянях, пісьмёнамі на пергаменах, Скарынавым друкам. Яна дзяржаўна гучала ў эпоху Сярэднявечча і Адраджэння на вялікіх абшарах Еўропы, яна пасля стагоддзяў заняпаду і прыгнёту зноў адрадзілася, атрымаўшы ў часы, асветленыя ленінскім геніем, канстытуцыйнае паўнамоцтва як дзяржаўная ў нашай рэспубліцы, як роўная і паўнапраўная ў братняй сям'і моў народаў СССР.

І таму з асаблівым болем даводзілася бачыць, як наша, адна з найбольш старажытных і багатых славянскіх моў, у выніку разгулу сталінскіх рэпрэсій, чыноўніцка-бюракратычнай недальнабачнай палітыкі страчвала і страціла сваё дзяржаўнае значэнне, апынулася на гранічнай мяжы свайго існавання.

Адзначаючы, што беларусы, з'яўляючыся карэннай нацыяй БССР, тут і толькі тут могуць поўна і плённа рэалізаваць свой духоўны і культурны патэнцыял, мы звяртаемся да ўсіх грамадзян рэспублікі — тых, якія нарадзіліся на беларускай зямлі, і тых, якія прыехалі сюды з іншых краёў, каб супольна працаваць і памнажаць нашы агульныя матэрыяльныя і духоўныя набыткі,—і горача заклікаем з разуменнем і адчуваннем гістарычнай адказнасці паставіцца да катастрафічнага становішча беларускай мовы на Беларусі — падтрымаць шматлікія прапановы грамадскасці аб неадкладным наданні ёй дзяржаўнага статуса ў рэспубліцы.

Адначасова заклікаем з пашанаю ставіцца да культуры і мовы людзей усіх нацыянальнасцей Беларусі. Дапаможам ім развіць сваю культуру і мову і зробім усё, каб заахвоціць іх да авалодання моваю беларускага народа!

Мы звяртаемся да ўсіх беларусаў, якія жывуць па-за нашаю бацькаўшчынаю як у братніх рэспубліках Савецкага Саюза, так і за мяжою, — словам і чынам дапамагаць адраджэнню і развіццю мовы нашага шматмільённага народа, які вынес праз стагоддзі безліч пакут, здзекаў, прыніжэнняў.

Хай жыве запаветам у нашых сэрцах напамін вялікага Скарыны пра любоў і эмацыянальнасць да родных мясцін і роднага слова, а таксама палымяны Багушэвічаў наказ: «Не пакідайце ж мовы нашае беларускае, каб не ўмерлі!»

Дарагія сябры! Уступайце ў Таварыства беларускай мовы імя Францішка Скарыны! Усюды стварайце яго суполкі — у гарадах і вёсках, на заводах і фабрыках, ва ўстановах і арганізацыях, у школах і вучылішчах, тэхнікумах і ВНУ! Растлумачвайце ўсім мэты і задачы Таварыства! Удасканальвайце веданне беларускай мовы! Сваім асабістым прыкладам заахвочвайце, каб беларуская мова ў будзень і свята гучала ва ўсіх сферах нашага жыцця.

Няхай жыве і квітнее беларуская мова — раўнапраўная сястра ў вялікай моўнай сям'і свету!

Мінск, 27 чэрвеня 1989 года.

Справаздачу з Устаноўчага з'езда Таварыства беларускай мовы чытайце на стар. 5.

Зялёны рух: шанц для ўсіх

1—2 ліпеня ў мінскім Палацы культуры «Юнацтва» адбыўся першы з'езд Беларускага экалагічнага саюза

Як ПАВЕДАМЛЯЛАСЯ, утваральнікамі Беларускага экалагічнага саюза выступілі творчыя саюзы БССР — архітэктараў, мастакоў, пісьменнікаў, Беларускі Камітэт абароны міру, Беларускае аддзяленне Савецкага фонду культуры, Мінская епархія праваслаўнай царквы, шэраг акадэмічных, навукова-даследчых і галіновых інстытутаў рэспублікі, навукова-вытворчы кааператыў «Сучасная агратэхналогія», рэдакцыя часопіса «Вожык» і іншыя арганізацыі і ўстановы.

Сярод 422 дэлегатаў з'езда былі шырока прадстаўлены пярвічныя арганізацыі з 55 гарадоў і пасёлкаў Беларусі — актывісты зялёных дружын, экалагічных клубаў, саветаў, самадзейных аб'яднанняў і г. д.

Як вынікала з даклада мандатнай камісіі, вялікую частку дэлегатаў — 120 чалавек — склалі члены Беларускага добраахвотнага таварыства аховы прыроды. І вось тут узнікла пытанне. Адна з прычын утварэння Беларускага экалагічнага саюза — агульная незадаволенасць дзейнасцю таварыства аховы прыроды ў рэспубліцы, кіраўніцтва якога страціла аўтарытэт з-за бюракратычных метадаў у рабоце, пагоні за колькаснымі паказчыкамі, «масавым ахопам», нерашучасці і пасіўнасці ў пастаноўцы канкрэтных пытанняў перад ведамствамі і ўрадам. Таму некалькі дэлегатаў у ходзе з'езда паставілі пытанне аб тым, што функцыянеры (пачынаючы з работнікаў раённага «апарату») названых таварыстваў, а таксама органаў Дзяржкампрыроды не павінны ўвайсці ў кіруючыя органы БЭС. З падобнымі (і нават яшчэ больш радыкальнымі прапановамі выступілі студэнт геафака Белдзяржуніверсітэта А. Мурашка, кандыдат філасофскіх навук з Мінска Л. Крывіцкі, член аб'яднання «Зялёны ліст» з Гомеля А. Сурын, яшчэ некалькі чалавек. Аднак членкарэспандэнт АН СССР, акадэмік АН БССР Л. Сушчэня (ён адкрыў з'езд уступным словам), старшыня Заходняга аддзялення УАСГНІЛ І. Нікітчанка, доктар біялагічных навук У. Саўчанка (Інстытут генетыкі і цыталогіі АН БССР), кандыдат біялагічных навук Л. Тарасенка (Інстытут фотабіялогіі АН БССР), іншыя члены аргкамітэта БЭС, а таксама пісьменнік А. Петрашкевіч выступілі супраць канфрантацыі. Па-першае, выказвалі яны меркаванне, нельга не лічыцца з трыма мільёнамі членаў Беларускага добраахвотнага таварыства аховы прыроды. Па-другое, улічваючы крызісную экалагічную сітуацыю ў рэспубліцы, адмаўляцца ад супрацоўніцтва па меншай меры неразумна.

Сваю пазіцыю па гэтым пытанні выказаў старшыня экалагічнага клуба пры ЦК ЛКСМБ С. Дарожка, старшыня Беларускага добраахвотнага таварыства паляўнічых і рыбаловаў Э. Банад.

Старшыня Дзяржкамітэта БССР па ахове прыроды В. Казлоў палічыў неабходным патлумачыць, што ён катэгарычна супраць таго, каб работнікі камітэта ўваходзілі ў БЭС і як-небудзь уплывалі на яго дзейнасць.

Тэма ўзаемаадносін БЭС у практычнай дзейнасці з органамі ўлады, дзяржаўнымі і грамадскімі арганізацыямі на аснове ўзаемапавагі і памяркоўнасці была закранута і ў дакладзе аргкамітэта з'езда, з якім выступіў пісьменнік В. Якавенка.

Зялёны рух — гэта неспакойная думка і самаадданая дзейнасць, сказаў дакладчык. Гэта адказнасць за захаванне прыроды кожнага грамадзяніна. Сёння, у выніку тэхнакратычнага падыходу, прыродзе і грамадству пагражае тэхнагенны інфаркт. У пацвярджэнне дакладчык прывёў некаторыя звесткі аб экалагічным стане ў рэспубліцы. Глыбокую трывогу, зазначыў ён, выклікае забруджанасць паветра ў многіх гарадах рэспублікі — асабліва ў Магілёве, Наваполацку, Светлагорску. Толькі ў 132 гарадах і пасёлках сёння ёсць ачышчальныя збудаванні. Расце колькасць нітратаў і пестыцыдаў у пітной вадзе, прадуктах харчавання. Недапушчальна высокі ўзровень шуму і вібрацыі ў буйных гарадах. Знікаюць лясы, падае ўрадлівасць глебы на

На трыбуне — біёлаг Л. ТАРАСЕНКА, абраны з'ездам адным з віцэ-прэзідэнтаў БЭС.

Вакол пытання «Хто?..»

Суб'ектыўны каментарый з нагоды адной дыскусіі

Спроба ўсенароднага аналізу шматстайнай у сваіх праявах падзеі, якой застаецца для нас З'езд народных дэпутатаў, міжволі падштурхоўвае да перагляду асабістых уражанняў, асэнсавання ўбачанага і пачутага ў час прамога эфіру.

Мы ўсе, як помніцца, чакалі голасу беларускіх парламентарыяў і затойвалі дыханне, калі яны нарэшце авалодвалі трыбунай. Гэты момант яднання волі выбаршчыкаў і іх абраннікаў найбольш хвалюючы: у асобе сваіх пасланцоў мы хацелі бачыць і часцінку саміх сябе. Вяртаючыся ў тыя дні, я выбраў няўдзячную місію—сказаць аб тым, што засмуціла, пакінуўшы горкі асадак нязгоды і, тым самым, пачуццё ўласнай няўвыказанасці.

Дазволю спыніцца на адным эпізодзе. Восьмы дзень З'езда. Момант прадстаўлення прыбалтыйскай дэпутацыяй чарговай «справы» з пакета прывезеных, дасканальна адпрацаваных дома прапаноў—аб стварэнні камісіі па прававой ацэнцы так званага пакта Молатава—Рыбентропа. Прызнацца, мяне гэта нікольні не збянтэжыла. Унутраны голас і гукам не абудзіўся, каб папракнуць дэпутата за тое, што ён выйшаў гаварыць пра палітычную сітуацыю вакол гістарычнага дакумента, а не пра чарнобыльскую бяду, якая болем ляжыць на сэрцах беларусаў. Магчыма, неадэкватныя гэта рэчы, але права на пошук парламенцкага рашэння, бадай, аднолькавае. Тады чаму ж так непагаджальна адрэагавалі на клопат суседзяў два беларускія дэпутаты (прозвішчы свядома апускаю). палічыўшы яго другарадным?

Вядома, драмы тут ніякай. Крэўнай крыўды, думаю, таксама. Можна суцешыцца тым, што традыцыі дабрасуседства апошнім часам маюць шанцы быць забытыя ў куды больш балючых выпадках, чым гэты. І ўсё ж не магу пазбыцца прыкрага пачуцця за рашучую спробу прадстаўнікоў нашай дэлегацыі асадзіць суседзяў, праціпаставіць іхняму клопату — клопат свой, чарнобыльскі, хай сабе—на болі і крыку, абурэнні і адчаі. Апошнім, бадай, толькі і можна апраўдаць нашага дэпутата, які з непрыхаваным максімалізмам прапанаваў перайсці да «прозы жыцця», тут жа заявіў аб неабходнасці стварэння дэпутацкай камісіі па Чарнобылю. Выпакутавана, шчыра? Так. Аднак пярэчыць суседу толькі на той падставе, што ён цябе апярэдзіў са сваім клопатам,—ці паважліва гэта?

Мы бачылі, як механізм З'езда запатрабаваў ад дэпутатаў высокага прафесіяналізму і дзелавітасці, выключнай аператыўнасці і выверанасці пазіцый, нефармальных падыходаў і прапаноў. Нарэшце, смеласці і грамадзянскай мужнасці. Палітычная актыўнасць і дасведчанасць дэпутатаў Масквы і Прыбалтыкі дазволіла ім паслядоўна і кампетэнтна заявіць свае пазіцыі. Яны прыйшлі на З'езд, поўныя рашучасці **гаварыць** ад імя сваіх выбаршчыкаў. Гэта, зрэшты, не дзіўна, бо палітычная атмасфера перадз'ездаўскага перыяду, скажам, суседняй Літвы, на мой погляд, нямала розділася ад нашай, што няцяжка заўважыць, хоць бы пагартаўшы падшыўку «Советской Литвы»—органа ЦК Кампартыі рэспублікі. Паводле шматлікіх яе публікацый, у мяне склалася ўражанне, што суседзі настойліва вучацца спрачацца і сумнявацца, спяшаюцца вяртаць даўгі дэмакратыі і галоснасці. Яны не баяцца самых вострых дыскусій, голас «іншадумцаў» набывае грамадскае прызнанне і дзяржаўную падтрымку, спусташальны галоп кансерватыўных сіл не дапускаецца да газетных палос, як гэта па даўняй традыцыі ўсё яшчэ робіцца ў нас (яскравы прыклад—кампанія ў друку пасля мітынгу на стадыёне «Дынама»).

Народ, які гадамі стрымлівала каманднa-адміністрацыйная сістэма і намагаецца стрымаць па сёння, яшчэ доўга будзе **спазняцца**. Вось і мы, беларусы, у асобе сваіх абраннікаў на З'ездзе дэпутатаў, лічу, спазніліся з пастаноўкай найбалючэйшай праблемы, якою застаецца для нас Чарнобыль. Кажу гэта, добра ўсведамляючы і значнасць наладжанай у рамках З'езда сустрэчы групы беларускіх дэпутатаў з М. І. Рыжковым па пытаннях ліквідацыі вынікаў аварыі на Чарнобыльскай АЭС і наступную работу ў рэспубліцы міжнародных экспертаў па вывучэнні радыяцыйнай сітуацыі.

Аднак супакойвацца рана.

Мы (не толькі дэпутаты, але і выбаршчыкі) не зрабілі ўсё магчымае, каб поўная праўда аб трагедыі Чарнобыля стала прадметам работы самай **першай** Камісіі, якая б, на добры лад, была створана ў самыя першыя дні работы З'езда. Гэта ўпушчэнне, мяркую, прынцыповае. Таму яшчэ адна паралель. ,

Трагічныя падзеі ў Тбілісі... Над імі ў дні З'езда павісла пытанне: «Хто?» Дэпутаты паставілі яго па-парламенцку востра і, што называецца, з ходу. Але зноў жа чакайце. Гэта ж пытанне ўжо ці не тры гады вісіць над мільёнамі жыхароў Беларусі: хто нарэшце панясе адказнасць за ўтойванне ПОЎНАЙ праўды аб сённяшніх і заўтрашніх выніках вялікай бяды? ПА ЧЫЁЙ віне да апошняга часу не былі апублікаваны падрабязныя карты з колькаснымі звесткамі аб радыеактыўных забруджваннях тэрыторый рэспублікі? (Тры гады складаліся ці на працягу гадоў ляжалі у сакрэтных сейфах?).

СУСТРЭЧА З НАРОДНЫМ ДЭПУТАТАМ

Можна выразна акрэсліць кола тых пытанняў, што найбольш хвалявалі выбаршчыкаў Маскоўскага і Фрунзенскага раёнаў Мінска, якія прыйшлі на сустрэчу з народным дэпутатам СССР, прарэктарам па навуковай рабоце БДУ імя У. І. Леніна С. С. Шушкевічам: удзел беларускай дэлегацыі ў З'ездзе народных дэпутатаў СССР, Чарнобыль і заўтрашні дзень рэспублікі, Беларускі народны фронт за перабудову, сацыяльна-бытавыя праблемы жыхароў горада.

Дэпутат адзначыў, што З'езд —гэта значная падзея ў гісторыі нашай краіны, і расказаў, як ён праходзіў. Ён падкрэсліў, што дзейнасць З'езда магла быць больш плённай, больш эфектыўнай у вырашэнні надзённых праблем нашага жыцця.

Многіх цікавіла, якая сёння сапраўдная радыяцыйная абстаноўка ў Беларусі, як вынікі Чарнобыля адаб'юцца на здароўі нашых людзей у будучым. Для ліквідацыі вынікаў чарнобыльскай аварыі ў рэспубліцы, сказаў дэпутат, зроблена нямала. Але ў параўнанні з тым, што нам яшчэ трэба зрабіць, гэта

Беларусі.

В. Якавенка падзякаваў за дапамогу пры складанні даклада доктару біялагічных навук Т. Раманавай, членам аргкамітэта. Разам з тым ён крытыкаваў пазіцыю намесніка загадчыка аддзела аховы прыроды Савета Міністраў БССР С. Рудневай, якая ў свой час шмат у чым дапамагла будучаму саюзу, але напярэдадні з'езда выступіла супраць абмеркавання на з'ездзе праблем, звязаных з чарнобыльскай катастрофай.

С. Руднева ў сваім выступленні абгрунтавала такую пазіцыю тым, што кіраўніцтва рэспублікі з дапамогай урада СССР у бліжэйшы час мяркуе прыняць дадатковыя меры па ліквідацыі вынікаў аварыі ў пацярпеўшых раёнах Гомельскай і Магілёўскай абласцей. Паводле яе меркавання, праблема гэтая надзвычай вострая і сур'ёзная, але яна... не мае дачынення да праблем экалогіі. Такое сцвярджэнне, натуральна, выклікала крытыку з боку ўдзельнікаў з'езда, бо праблемы радыяцыйнага забруджвання прыроднага асяроддзя якраз найбольш хвалююць усіх жыхароў нашай рэспублікі. Гэтым і іншым актуальным праблемам аховы прыроды і практычным метадам іх вырашэння меркавалася адвесці на з'ездзе галоўную ўвагу. Аднак працэдурныя і арганізацыйныя пытанні, неабходнасць максімальна дэмакратычнага іх вырашэння ўсё ж — і гэта зразумела для першага з'езда — выйшлі на першы план. Абмеркаванне рэгіянальных экалагічных праблем давялося перанесці на наступны дзень.

Пасля працяглых гарачых дэбатаў з'ездам былі прыняты з папраўкамі Асноўныя напрамкі дзейнасці і Статут БЭС.

Затым адбыліся выбары прэзідэнта і трох віцэ-прэзідэнтаў саюза. У канчатковы спіс для тайнага галасавання былі ўнесены сем кандыдатур. Перад гэтым кожнаму з кандыдатаў давялося выступіць і адказаць на пытанні дэлегатаў. Пытанні былі самыя разнапланавыя. Удзельнікаў з'езда цікавіла, ці ёсць у кандыдатаў праграма канкрэтных дзеянняў, наколькі яны валодаюць праблемамі экалогіі.

У выніку выбараў найбольшую колькасць галасоў набраў загадчык кафедры заалогіі Гомельскага дзяржаўнага універсітэта прафесар Б. Савіцкі. Ён і стаў прэзідэнтам Беларускага экалагічнага саюза. Віцэ-прэзідэнтамі абраны (у парадку колькасці аддадзеных ім галасоў) акадэмік АН БССР Р. Гарэцкі, Л. Тарасенка і прафесар Я. Пятраеў.

Адкрытым галасаваннем з'езд выбраў праўленне БЭС, у якое ўвайшлі прадстаўнікі ўсіх абласцей і сталіцы рэспублікі. Сярод членаў праўлення — навукоўцы і работнікі культуры, спецыялісты сельскай гаспадаркі, інжынеры, рабочыя, студэнты, выкладчыкі, прадстаўнікі творчай інтэлігенцыі і духавенства, грамадскія дзеячы, народныя дэпутаты СССР.

Была выбрана таксама рэвізійная камісія БЭС.

Удзельнікі з'езда прынялі зварот да Вярхоўнага Савета СССР і Вярхоўнага Савета БССР у сувязі з вынікамі аварыі на ЧАЭС. У гэтым дакуменце ў настойлівай форме ставіцца пытанне аб неабходнасці самай шырокай галоснасці вакол іх, а галоўнае — аб неабходнасці прыняць тэрміновыя і энергічныя меры па іх ліквідацыі.

На з'ездзе сярод іншых разглядалася і пытанне аб сімволіцы экалагічнага саюза. Эмблема БЭС (выява папараць-кветкі) і бела-зялёна-белы сцяг з гэтай эмблемай разам з дакументамі з'езда будуць прадстаўлены на разгляд у Вярхоўны Савет рэспублікі. Дэлегаты з'езда выказвалі неадназначныя адносіны да прапанаванага сцяга. Але пакуль што больш важным уяўляецца не тое, якім быць сцягу і як будзе выглядаць БЭС на міжнароднай арэне, а тое, у якім кірунку пойдзе экалагічны саюз у сваёй дзейнасці ў рэспубліцы. Ці не праявяцца ў рабоце новага саюза хібы, характэрныя для дзейнасці таго ж таварыства аховы прыроды? Ці здолеюць учарашнія «нефармалы» цалкам пазбегнуць фармалізму пасля свайго арганізацыйнага афармлення? Прапанова аднаго з дэлегатаў з'езда стварыць у БЭС асобны камітэт па барацьбе з праявамі ўнутрысаюзнага бюракратызму выклікала смех у зале. Аднак ці не прагучала яна як першае папярэджанне?

Зразумела, стваральнікі экалагічнага саюза ведаюць, якія цяжкасці і перашкоды могуць напаткаць іх у рабоце. Свой аўтарытэт яму давядзецца заваёўваць толькі адным — працай. А вось наколькі яна будзе плённай, залежыць у рэшце рэшт і ад усіх нас. Ратаваць прыроду ад канчатковага разбурэння, а значыць захаваць наш родны дом для наступных пакаленняў (а шанц такі, будзем спадзявацца, пакуль яшчэ ёсць) — клопат агульны.

Віталь ТАРАС.

Сёння ўжо відавочна, што бюракратыя, згодна з класічна ўсталяванымі законамі сваёй дзейнасці, істотна затармазіла надзвычайныя меры па збаўленні людзей з радыяцыйнага палону. Кіраўніцтва рэспублікі не стала сапраўдным выразнікам небяспекі, у якой апынуўся беларускі народ, не ўсвядоміла ўсёй адказнасці перад фактам нацыянальнай катастрофы, чым і сцвердзіла сваю сапраўдную сутнасць, а менавіта: бюракратычную псіхалогію, фанатычную вернасць ідэалагічным забаронам, нявер'е ў свой народ.

Пытанне «Хто?» было, на мой погляд, прадбачліва нейтралізавана на З'ездзе некалькімі выступленнямі беларускіх дэпутатаў. Яны мяне, як і многіх выбаршчыкаў, не маглі цалкам задаволіць ні ў сваім першым гучанні з трыбуны З'езда, ні тым больш пасля, калі я параўноўваў іх з тэкстам у час не сказанай, на вялікі жаль, прамовы дэпутата Шушкевіча, з якой ён пазнаёміў упершыню прысутных у Доме палітасветы 17 чэрвеня г. г.

Пры ўсёй неардынарнасці асобы многіх нашых дэпутатаў яны, маючы і сваю пазіцыю, і думку, апынуліся, часам не ўсведамляючы таго самі, у ціcках традыцыйных падыходаў, абумоўленых і палітычнай атмасферай у рэспубліцы, і сваім нялёгкім становішчам на З'ездзе. Гэта становішча, хочацца верыць, яны папрaвяць. Восень з чарговым З'ездам не за гарамі. Ці паспеем?

В. ЖАРНОЎСКІ,
журналіст.

недастаткова. Кампетэнтныя навукоўцы лічаць, што сёння яшчэ цяжка прадказаць вынікі катастрофы, бо апагей лейкемій і генетычных адхіленняў чакаецца праз некалькі гадоў. Па агульных падліках недзе 100 тысяч чалавек працягваюць жыць у радыяцыйна небяспечных зонах. Хто і калі іх будзе перасяляць? Не зроблена адсялення нават маці і дзяцей з мясцін з радыеактыўнасцю 15 і больш кюры на квадратны кіламетр. Людзі не забяспечаны індывідуальнымі сродкамі кантролю за ўзроўнем радыяцыі і працуюць у небяспечнай зоне. Першачарговая задача — адсяліць усё без выключэння насельніцтва з забруджанай зоны.

На 8-тысячнай сустрэчы выбаршчыкаў з народным дэпутатам СССР С. С. Шушкевічам быў прыняты зварот да Вярхоўнага Савета БССР. Выбаршчыкі просяць ўлічыць іх думку пры распрацоўцы і прыняцці Закона аб выбарах у Вярхоўны Савет БССР і мясцовыя органы народнай улады. У звароце патрабуецца адмяніць выбары ад грамадскіх арганізацый і КПСС; захоўваць прынцып «1 выбаршчык — 1 голас»; адмяніць інстытут акружных перадвыбарчых сходаў; лічыць несапраўднымі выбары ў акругах, дзе балаціруецца менш як 2 дэпутаты; выбіраць старшыню Вярхоўнага і мясцовых Саветаў БССР на альтэрнатыўнай аснове прамым галасаваннем.

НАШ КАР.

У мінулым нумары мы пісалі пра навукова-практычную канферэнцыю «Народ. Культура. Перабудова». У ёй прыняў удзел міністр культуры рэспублікі Я. К. Вайтовіч, выступленне якога друкуецца сёння ў скарочаным выглядзе.

Яўген ВАЙТОВІЧ,
міністр культуры БССР

УРОКІ і ПЕРСПЕКТЫВЫ

Сёння мы становімся сведкамі значных пераўтварэнняў ва ўсіх галінах нашага жыцця. Падтрымліваючы своечасовасць і неабходнасць палітычных і эканамічных рэформаў, грамадская думка ўсё выразней схіляецца да таго, што без радыкальных змен у агульнай культуры грамадства яны немагчымы.

І ўсё больш відавочным становіцца факт, што сучасны стан культуры ў краіне не толькі не можа забяспечыць рэальнасць і неадольнасць працэсаў перабудовы, але і тармозіць іх.

Поспех рэвалюцыйнай перабудовы грамадства найперш будзе залежаць ад узроўню развіцця духоўнасці чалавека.

Мы не можам не прызнаць таго, што нямала нашых сучаснікаў жывуць без высокіх ідэалаў, у палоне спажывецкай ідэалогіі і «вещизма». Разрыў паміж вяршынямі прафесійнага і нават самадзейнага мастацтва і звычайнай жыццёвай рэальнасцю, паміж праявамі сапраўднай духоўнасці і побытам большасці людзей надзвычай вялікі. Пад уздзеяннем тэорый аб зліцці нацый і адміранні моў у рэспубліках вырасла некалькі пакаленняў людзей, духоўнае фарміраванне якіх праходзіла ў адрыве ад нацыянальна-культурнага грунту. Мільёны грамадзян вялікай шматнацыянальнай краіны па сутнасці перасталі засвойваць сваю родную культуру ў шырокім значэнні гэтага паняцця: мову, сваё мастацтва і літаратуру, гісторыю, фальклор, векавыя традыцыі свайго народа.

Развіццю нашай культуры не маглі спрыяць і многія іншыя сумныя з'явы эпохі захаплення парадна-паказнымі мерапрыемствамі, у якіх нацыянальная культура звычайна выконвала ролю экзатычна-этнаграфічнага элемента, дэкаратыўнай аздобы да свят і афіцыйных урачыстасцей. Цяжкія, непапраўныя страты прынесла нам практыка астаткавага фінансавання культуры, наша захапленне знакамітым «культурным валам».

І сапраўды, калі б гаворка сёння пайшла аб статыстычных паказчыках, трэба было б нагадаць пра тысячы клубаў і бібліятэк, гурткоў мастацкай самадзейнасці, пра мільёны наведвальнікаў музеяў і такую ж колькасць гледачоў у тэатрах і канцэртных залах, і гэта ўсё адпавядала б сапраўднасці.

Нам здавалася, што, паспяхова павялічваючы аб'ёмы культурнага абслугоўвання насельніцтва, мы само сабой вырашылі і пытанні максімальнага раскрыцця здольнасцей і выхавання асобы. Развіццё яе духоўнага свету, думалі мы, вырашаецца аўтаматычна, будзе забяспечана самой прыродай сацыялістычнага грамадства.

Безумоўна, мы маем права сёння гаварыць аб дасягненнях беларускага тэатра, выхадзе нашай драматургіі на ўсесаюзную сцэну, аб багацці і разнастайнасці выяўленчай і музычна-канцэртнай палітры прафесійнага мастацтва, прапагандзе народнай творчасці калектывамі мастацкай самадзейнасці і г. д.

Але патрэбы эстэтычнага выхавання, жыццё чалавека больш складаныя. Усім нам вядома, што, напрыклад, урадлівасць глебы залежыць ад таўшчыні гумуснага слою. Так і ў грамадстве існуе пэўны культурны слой, ад якога залежыць і яго росквіт і здольнасць да развіцця. Менавіта гэты слой за апошнія дзесяцігоддзі ў нас не павялічыўся, а значна паменшыўся. Нягледзячы на ўсе нашы дасягненні, культура — як шырокі, масавы сацыяльны працэс была і пакуль што яшчэ падмяняецца поспехамі асобных прафесіяналаў, ды яшчэ так званых паказальна-ўдарных самадзейных калектываў.

Не хацеў бы, каб такая канстатацыя была ўспрынята як нейкі рэверанс модзе на крытыку. Гэта ўрок праўды, чэсны і аб'ектыўны аналіз праблем, і ён прымушае ўсіх нас прызнаць, што ў грамадстве пануе надзвычай нізкі ўзровень маралі і этыкі, рэзка павялічыліся крымінальнасць, наркаманія, агрэсіўнасць і хцівасць. У заняпадзе такія вечныя чалавечыя вартасці, як дабрыня, міласэрнасць і гуманізм. Растуць асацыяльнасць, інфантылізм і спажывецкія настроі ў моладзі. Сёння мы маем даволі значны пласт нават адукаваных людзей, якія пазбягаюць колькі-небудзь сур'ёзных духоўных заняткаў, зневажальна ставяцца да ўсіх праяў нацыянальнай самасвядомасці.

Мастацтва, інфармацыя не ведаюць межаў. Але і антымастацтва, дэзінфармацыя — таксама. Масавая культура, якая захапіла ў другой палове дваццатага стагоддзя многія пазіцыі ў духоўным жыцці — гэта не проста рэальнасць, з якой даводзіцца лічыцца. Гэта ідэйна-псіхалагічная агрэсія, якая мае на мэце навязаць ілжывыя ідэалы і каштоўнасці.

У сучасны момант паўсюдна пачаўся працэс рэканструкцыі нацыянальнай памяці і самасвядомасці. І каб падтрымаць працэс народнага абуджэння, духоўную жыццяздольнасць дзяржавы, патрэбны кардынальныя змены ў нашай палітыцы.

Наіўна было б меркаваць, што вырашэнне надзённых праблем культуры знаходзіцца недзе побач, у межах аднаго кіраўніцкага рыўка альбо высокай дырэктывы. Але прызнаем, што часам і дзве пяцігодкі не давалі столькі тэарэтычных і арганізацыйных магчымасцей у сферы культуры, колькі мы атрымалі цяпер.

Нельга не сказаць і пра змены духоўнага клімату грамадства, пра маральнае ачышчэнне, уласцівае ўсім групам творчай інтэлігенцыі. Зрух усяго масіву культуры выклікаў да жыцця з'яўленне новых грамадскіх арганізацый — фонду культуры, музычнага таварыства, шэраг нефармальных аб'яднанняў. Усе гэтыя змены, безумоўна, не маглі не ўплываць на Міністэрства культуры, канцэпцыю яго дзейнасці.

Зараз, як ніколі, неабходна засяродзіць увагу на буйных, вызначальных для нашай культуры і мастацтва праблемах і напрамках. Міністэрства культуры сумесна з АН БССР, творчымі саюзамі і таварыствамі вядзе грунтоўную іх распрацоўку, выявярае канцэпцыі. Некаторыя з іх, да прыкладу, такія, як «Развіццё манументальнай прапаганды», «Беларуская мова ў нацыянальнай культуры», праграма «Вольны час», «Захаванне фальклору», зараз на завяршальнай стадыі іх распрацоўкі. А праграма музычнага эстэтычнага выхавання дзяцей і юнацтва ўжо ў стадыі рэалізацыі.

І ўсё ж мы перакананы, што неабходна аснова, якая аб'яднала б усе гэтыя напрамкі дзейнасці, акумуліравала б іх і адначасова была б галоўным выказнікам канцэпцыі развіцця нацыянальнай культуры.

На наш погляд, а яго падтрымала большасць творчых саюзаў, такой асновай можа стаць рэспубліканская, дзяржаўная праграма «Спадчына».

Нас вельмі непакоіць, што ў апошнія дзесяцігоддзі, у выніку ажыццяўлення памылковай палітыкі ў культасветрабоце, склалася становішча, калі народная спадчынная культура, ярчэй за ўсё выяўленая ў святах і абрадах, апынулася ў заняпадзе. Найбольшае развіццё атрымалі новыя формы, новыя святы, часцей за ўсё вельмі далёкія ад беларускай мастацкай спадчыны, гісторыі, сімволікі, як правільна пісала Л. Рыжкова ў артыкуле «Свята — для чалавека» («ЛіМ», 9.06.89 г.) Новыя святы звычайна рыхтуюцца рэжысёрамі, сцэнарыстамі і мастакамі, бываюць разлічаны на адну пастаноўку і носяць прэм'ерны характар. Вёска перад вёскай, раён перад раёнам, вобласць перад вобласцю імкнуцца вызначыцца новым святам, феерверкам, марш-парадам і г.д. А людзі часцей за ўсё застаюцца незадаволенымі, таленты і ўмельствы іх — не раскрытымі, таму што ў час адпачынку і свят людзі любяць апынуцца ў звыклай абстаноўцы і быць не гледачамі, а ўдзельнікамі.

Мы плануем тэрмінова вырашыць праблему рэспубліканскага календара на грунце традыцыйных свят, а таксама традыцыйнага рэгламенту на кожнае свята. Такі каляндар дапаможа ўратаваць фальклор, рамёствы, падыме прэстыж культасветработніка, дасць логіку і сэнс яго дзеянням. Вырашаць гэтую праблему неабходна грунтоўна і якасна, з удзелам вядучых этнографаў, філосафаў, гісторыкаў, фалькларыстаў, псіхолагаў, пісьменнікаў, кампазітараў, дзеячаў культуры.

У Беларусі, дзе такі багаты нацыянальны фальклор, такі высокі ўзровень прафесіянальнай паэзіі і мастацтва, святочны каляндар можа вызначыцца яркай самабытнасцю і прыгажосцю абрадаў і рытуалаў.

Праграма «Спадчына» накіравана на захаванне і выкарыстанне ўсіх аб'ектаў культурнай спадчыны на тэрыторыі Беларусі.

Сярод найбольш значных твораў матэрыяльнай культуры, своеасаблівым летапісам, у якім знайшлі арганічнае спалучэнне эпоха і мастацкі талент народа, з'яўляюцца помнікі гісторыі і манументальнага мастацтва. У рэспубліцы іх больш за 15 тысяч. Гэта магутны духоўна-маральны патэнцыял і, каб захаваць яго, адрадзіць, зрабіць актыўным выхаваўчым кампанентам, патрэбна карпатлівая, удумлівая, навукова асэнсаваная работа. Разам са спецыялістамі АН нядаўна мы падрыхтавалі перспектыўны план збудавання і аднаўлення найбольш значных помнікаў і манументаў. Сёння, калі з нашага мінулага знялі архіўныя забароны, ідзе пераацэнка многіх падзей і персаналій гісторыі. Яна патрабуе ўнесці ў гэты план неабходныя карэктывы ў бок больш шырокага ўшанавання памяці нашых выдатных дзеячаў гісторыі, і гэта трэба зрабіць неадкладна.

Літаральна на днях урад рэспублікі знайшоў практычную магчымасць падтрымаць ідэю збудавання ў блі-

(Працяг на стар. 14—15).

З пошты «ЛіМа»

• Кожнаму быць грамадзянінам
• «Дзякуй табе, сынок!»
• Як галасаваць «лімітчыку»?

□

Мы, супрацоўнікі Цэнтральнай навуковай бібліятэкі імя Я. Коласа АН БССР, падтрымліваем далейшую дэмакратызацыю, стварэнне Беларускага народнага руху за перабудову.

Перабудова, пачатая «зверху», застанецца міфам, калі яна не будзе падтрымана «знізу», шырокімі народнымі масамі, — інакш людзі будуць потым з іроніяй успамінаць, што яны жылі ў «эпоху перабудовы», гэтак жа, як мы зараз гаворым пра «эпоху застою».

Пакуль кожны чалавек сам не спазнае патрэбу быць Грамадзянінам, а не «чалавечым фактарам», пакуль кожны з нас не набудзе ўпэўненасць, што не ад Міхаіла Сяргеевіча, а ад цябе самога залежыць будучае і сённяшняе, дагэтуль мы, на жаль, будзем асуджаны на чэргі, талоны, «запрашэнні», маруднае выміранне ад нітратаў, радыяцыі, некваліфікаванай медыцынскай дапамогі, невуцтва, страху, *разгільдзяйства*, бескультур'я, бездухоўнасці! Час адвыкнуць ад думкі, што за цябе падбае нехта іншы, хоць гэта дужа зручна: калі ў *крамах пуста — так трэба; калі кажуць*, што радыяцыя бясшкодная, — значыць, так яно і ёсць; калі гавораць пра перабудову — хай робяць яе, гэтую перабудову, *іншыя, а мы*, людзі маленькія, пачакаем.

Думаць самім трэба! А гэта цяжка. Давайце думаць і вучыць гэтаму нашых дзяцей, мы, так званыя «Homo sapiens»!

Народны рух за перабудову — гэта адзіная на сённяшні дзень магчымасць *кансалідацыі ўсіх, хто хоча* вучыцца думаць самастойна, быць не рабом, а вольным грамадзянінам, чалавекам новага мыслення, хто хоча *жыць у гуманным, цывілізаваным*, эканамічна развітым грамадстве. Ніхто нам такое грамадства не падаруе — спадзявацца трэба на саміх *сябе, забыцца на страх і* адчуваць сябе людзьмі.

Як сказаў на З'ездзе народных дэпутатаў СССР М. С. Гарбачоў, «усялякія задумы карэннага *абнаўлення* жыцця грамадства асуджаны на правал, калі ў гэтыя рэвалюцыйныя па сваім змесце працэсы не будуць уключаны ўсе *пласты* грамадства, увесь народ».

І. ЯУЖЭНКА, І. ГАРАДКО, А. ВАСІЛЕУСКАЯ, Б. НЕУСКІ, І. МАЗАНІК і інш. (усяго 68 подпісаў).

□

Наведала я нядаўна сваё роднае мястэчка Рубяжэвічы, што недзе каля 60-ці кіламетраў ад Мінска. Нялёгка ў мае гады і пры маіх хваробах падарожнічаць. Але хто ведае, колькі мне яшчэ наканавана хадзіць па зямлі? І я не магла не паехаць туды. Паехала, каб яшчэ раз пакланіцца праху сваіх бацькоў, сваякоў, землякоў, якія трагічна загінулі ў час вайны.

Гэта здарылася 7 лістапада 1942 года. На мястэчка раптоўна наляцелі гітлераўцы і іх найміты. Пачалося масавае знішчэнне насельніцтва, у першую чаргу — людзей яўрэйскай нацыянальнасці. Фашысты не шкадавалі ні жанчын, ні дзяцей. Загубілі ў той дзень амаль 600 чалавек, у тым ліку і маіх бацькоў. Толькі адзінкам удалося ўратавацца. Ад іх і даведалася, калі вярнулася з эвакуацыі, пра жахлівыя падзеі таго дня.

Калі ўпершыню пасля вайны я наведала Рубяжэвічы, мне паказалі на ўскраіне мястэчка, на пагорку ўзбоч Сімкавіцкай дарогі, вялікую брацкую магілу. На высокім камені была пазначана дата трагедыі і ўказана колькасць пахаваных тут людзей...

Якое ж расчараванне чакала мяне ў апошні мой прыезд у роднае мястэчка! Я ледзь знайшла тое месца. Усё парасло драбналессем. Толькі невялікі грудок паказаў месца пахавання. Нават камень з надпісам знік...

Крыўдна стала. І балюча. Чаму так абыякава ставяцца мясцовыя ўлады і жыхары да памяці рубяжэўцаў, якія сталі ахвярамі фашысцкіх вылюдкаў? Няўжо так цяжка агарадзіць магілу, прывесці яе ў парадак? А каму мог спатрэбіцца надмагільны камень? Як можа жыць са спакойнай душой чалавек, што выкарыстаў яго для нейкай патрэбы?

Не магу больш пісаць. Слёзы душаць...

Ф. ВОЛЬСКАЯ.

г. Мінск.

□

Прачытала ў вашай газеце за 26 мая ліст «Апаленыя зярняты» А. Крываноса і хочацца сказаць: дзякуй табе, сынок, за тое, што, прайшоўшы такое пекла, ты застаўся Чалавекам. Добра, што сярод «афганцаў» ёсць і такія мужныя, а галоўнае—думаючыя людзі.

Я не ведаю, ці можа быць гора больш, чым гора Маці, якая ходзіць на магілу свайго любага, дарагога Сына. Яна знешне жывая, але душа яе змярцвела, і гэты крыж яна будзе насіць да апошняга дня свайго жыцця.

І не толькі тых чатырох альбо больш злачынцаў я абвінавачваю, што палічылі неабходным і магчымым кінуць не сваіх сыноў у бойку. Але ўсе мы, жанчыны-маці, вінаватыя ў тым, што далі магчымасць гэтым вандалам рабіць сваю чорную крывавую справу.

Дзякуй богу, зараз у нашым грамадстве з'явіўся рух, жаданне скінуць путы рабства. Я вельмі спадзяюся, што мы ніколі не дазволім рабіць з намі такое.

Здароўя табе, сынок! Табе і тваім сябрам!

Таццяна Іванаўна ГУРЭЦКАЯ.

г. Мінск.

□

З цікавасцю прачытаў у «ЛіМе» за 19 мая ліст В. Пятровай, урача-неўрапатолага з Мінска, аб тым, ці пераводзіць нам гадзіннікі. На гэтую ж тэму было апублікавана таксама чытацкае пісьмо ў газеце «Знамя юности» ў красавіку г. г. Мне як урачу-тэрапеўту даволі часта даводзіцца сутыкацца з адхіленнямі ў самаадчуванні людзей, звязанымі са зменай гадзіннікавых паясоў. Дэсінхранозы — так называюцца гэтыя анамаліі ў здароўі людзей, — вывучаюцца медыцынай, шукаюцца сродкі для выпраўлення парушаных біялагічных рытмаў чалавека. Біялагічныя рытмы, ў сваю чаргу, знаходзяцца ў прамой залежнасці ад «сонечнага» часу на данай мясцовасці і ад іншых атмасферных і касмічных з'яў і цыклаў. Там, дзе гадзіннікавы час і сонца найбольш блізка супадаюць, умовы для біялагічна здаровага існавання арганізма людзей найбольш спрыяльныя.

А што мы маем на Беларусі? Згодна з астранамічнымі данымі ў беларускім настольным календары ўзыход Сонца на геаграфічнай даўжыні Мінска ў маі—чэрвені—ліпені, напрыклад, пазнейшы на 49—52 мінуты, а ў Гродне ці Брэсце — аж на 65—78 мінут у параўнанні з Масквой. Гэта азначае, што мы ў Беларусі маем пастаянныя часавыя ўмовы для ўзнікнення адхіленняў у самаадчуванні людзей, дзяцей і дарослых, асабліва пры хваробах нервовай сістэмы і страўнікава-кішачных. Горш адчуваюць сябе і здаровыя людзі, у іх зніжаецца разумовая і фізічная актыўнасць.

Прыходзіцца сумнявацца і ў тым, ці дае перавод гадзіннікаў на існуючы цяпер час тую жаданую эканомію электраэнергіі, бо ў красавіку і ў верасні мы раніцай даўжэй карыстаемся ёю. Думаецца, што больш важна мець моцнае здароўе людзей, чым тую даволі гіпатэтычную эканомію электраэнергіі.

Праблему дэсінхранозаў больш-менш дзейсна вырашылі ў рэспубліках Прыбалтыкі і Калінінградскай вобласці, якія знаходзяцца на блізкіх да нас геаграфічных даўжынях. Бяспрэчна толькі адно: здароўе чалавека залежыць не толькі ад стану глебы, вады, паветра, але і ад адэкватнасці ўкладу жыцця прыродным біялагічным рытмам. Гадзіннік пераводзіць трэба, але на свой, мясцовы час.

М. АДАМІН,
урач.

Санаторый «Парэчча»
Гродзенскай вобл.

□

Не так даўно «Вячэрні Мінск» прывёў цікавы факт. Аказваецца, насуперак вядомаму рашэнню гарадскіх улад, Мінскі аўтамабільны завод прыняў на работу і пасяліў у інтэрнаце без прапіскі каля трохсот прадстаўнікоў сацыяльнага пласта, што называецца газетай «іншагароднія». Падзея гэта ніяк не каменціруецца. Відаць, па той прычыне, што ўлады і друк ўпэўнены ў поўным супадзенні афіцыйнага пункту гледжання і грамадскай думкі, якія аднолькава не любяць «лімітчыкаў».

Тым не менш, каментарый тут яўна неабходны. І вось па якой прычыне. Мне здаецца, што мы гранічна спрасцілі разуменне сутнасці сацыяльнай сферы, мяркуючы аб узроўні яе развіцця па забяспечанасці жыллём, школамі і паліклінікамі, бытавымі паслугамі. Але ж галоўны крытэрый яе сталасці — гэта гнуткасць, рухомасць сацыяльнай структуры, мабільнасць насельніцтва, свабода міграцыі.

Сёння ўжо немагчыма пераканаць ні сябе, ні іншых у тым, што інстытут прапіскі, які знаходзіцца ў веданні МУС і абмяжоўвае свабоду выбару месца для пражывання, адпавядае прыродзе «постразвітога» сацыялізму. Не. Ён працуе супраць перабудовы. У яго асобе мы маем справу з адным з самых злавесных «сацыяльных вынаходніцтваў» сталінізму, якое паслужыла гвалтоўнаму замацаванню таннай рабочай сілы для яе ж несумленнай эксплуатацыі. Гэта нават не перажытак прыгонніцтва, гвалтоўнага замацавання сялян да зямлі (паводле У. І. Леніна), а свядомая рэстаўрацыя прыгоннага права, ажыццёўленая Сталіным у пачатку 30-х гадоў для папярэджання ўцёкаў сялян з галоднай вёскі.

Інстытут прапіскі павінен быць адменены, дарэчы, не таму толькі, што ён супярэчыць духу сацыялізму, але і таму, што самым рашучым чынам ліквідуецца ўжо капіталізмам. Па ўсялякіх меркаваннях: палітычных, ідэалагічных, маральных, рэлігійных, а, галоўным чынам, па эканамічных. Імі, капіталістамі, зроблена адкрыццё: дынамічная і эфектыўная эканоміка мае патрэбу ў гнуткай сацыяльнай структуры.

Скасаваўшы пашпартны рэжым, мы па ўзроўні рэальнай свабоды станем у шэраг з цывілізаванымі народамі. Мы скасуем ганебную супярэчнасць паміж канстытуцыйнымі гарантыямі і іх практычным ажыццяўленнем, паміж словам і справай у галіне правоў чалавека. Перастанем, нарэшце, быць таталітарным пудзілам для заходняга абывацеля. Пазбавім сацыяльную навуку ад неўласцівай ёй функцыі даказваць недаказальнае, вышукваць аргументы на харысць несвабоды.

На прайшоўшых выбарах у народныя дэпутаты пацярпеў паражэнне генеральны дырэктар ВА «Белаўтамаз» М. Ф. Лаўрыновіч. Ці думаў ён пра тое, за каго будуць галасаваць яго «лімітчыкі» і ці змогуць увогуле ўдзельнічаць у выбарах? Бо чалавек «без прапіскі» ў нас — «па-за палітыкай». *Ці не ў тым прычына паражэння* дырэктара, што многія рабочыя, якія яго цэняць і паважаюць, але не маюць мінскай прапіскі, не *атрымалі права аддаць за дастойнага* чалавека свае галасы?

К. СКУРАТОВІЧ,
малодшы навуковы супрацоўнік *Мінскага філіяла* ЦНДІТЭІаўтапрама,
кандыдат філасофскіх навук.

в. Падыгрушша
Смалявіцкага раёна.

□

У нашай мясцовасці запланавана *будаўніцтва хімзавода па вытворчасці* гапрыну, які акажа адмоўны ўплыў на экалагічную абстаноўку ва ўсім нашым густанаселеным раёне. Трэба адзначыць, што першы адказ на нашы калектыўныя заявы-пратэсты намесніка старшыні Дзяржплана БССР ад 13.09.88 г. Г. П. Бадзея нас спачатку абнадзеіў, бо ў ім было сказана, што нашы трывогі не маюць падставы, — завод будаваць у нас не будуць. Аднак апошняя выпіска з пратакола пасяджэння Савета Міністраў БССР ад 28 лютага 1988 г. (мы бачылі яе) сведчыць аб тым, што пытанне аб будаўніцтве не знята з парадку дня, канчатковае рашэнне будзе прынята пасля адпаведнай дадатковай экспертызы. Быццам і цяпер некаму незразумела, што будаваць хімічнае прадпрыемства ў месцы, побач з якім размешчана больш як 20 населеных пунктаў, не гаворачы аб рацэ Шчары, лясных і палявых урочышчах, ні ў якім разе нельга.

Пра ўсё гэта мы гаварылі на перадвыбарчым сходзе былому кандыдату ў народныя дэпутаты Ю. М. Хусаінаву. Ён жа ў адказ заўважыў, што завод... будзе садзейнічаць матэрыяльнаму дабрабыту мясцовых жыхароў. Не трэба нам такога «дабрабыту»! Просім «ЛіМ» дапамагчы разабрацца ў каманднa-бюракратычных лабірынтах Дзяржплана і Міністэрства медыка-біялагічнай прамысловасці СССР, якое мае намер са згоды рэспубліканскага начальства будаваць у Быцені хімічны завод. На шляху гэтага будаўніцтва трэба паставіць неадольны заслон.

Ад імя жыхароў Быценьскага сельсавета — М. ЖЫТКО, В. КУЗЬМІЧ, В. ЛЯУЧУК, В. МАРОЧКА і інш., усяго 100 подпісаў.

АД РЭДАКЦЫІ.

На прэс-канферэнцыі, прысвечанай Сусветнаму дню аховы прыроднага асяроддзя, старшыня Дзяржаўнага камітэта Беларускай ССР па ахове прыроды В. А. Казлоў, характарызуючы экалагічную сітуацыю ў рэспубліцы, крытычна адазваўся аб будаўніцтве ў вёсцы Быцень Івацэвіцкага раёна завода па вырабе гапрыну — бялкова-вітаміннай прадукцыі. Ён заклікаў грамадскасць рэспублікі даць адпор дыктату *ведамасных інтарэсаў*, захаваць пакуль што экалагічна чысты кавалак беларускай зямлі. «ЛіМ» падтрымлівае гэты заклік і разам з чытачамі чакае канструктыўнага адказу ад Дзяржплана БССР, іншых устаноў, якія маюць дачыненне да гэтай справы.

ВЯРТАЮЧЫСЯ ДА НАДРУКАВАНАГА

«НАМ НЕ ДА ЗАБАЎ»

***У калектыўным пісьме* пад такім загалоўкам («ЛіМ» № 17) ішла гаворка аб «рэарганізацыі» ў анкалагічным аддзяленні Беларускага навукова-даследчага інстытута анкалогіі і медыцынскай радыялогіі шляхам скарачэння колькасці месцаў з 70 ложкаў на 40 і стварэнні такім чынам дзіцячага аддзялення—без выдзялення на гэта дадатковых сродкаў. Анкалагічна хворыя жанчыны таксама скардзіліся на ўмовы, у якіх ім даводзілася лячыцца («...скучанасць, жахлівая цесната, тынкоўка, што асыпаецца на галовы хворых у палатах, сталовая ў калідоры — вось далёка не ўсе «цуды» новага існавання анкахірургіі»).**

Рэдакцыі адказвае дырэктар НДІ анкалогіі і медыцынскай радыялогіі прафесар І. Г. Жакаў:

— Пісьмо чытачоў «ЛіМа» абмеркавана на навукова - практычнай канферэнцыі навуковых супрацоўнікаў і ўрачоў НДІ анкалогіі і медрадыялогіі Міністэрства аховы здароўя БССР. Калектыў згодны з неабходнасцю будаўніцтва новага корпуса інстытута; у рэспубліцы сёння не *хапае 1100 анкалагічных* ложкаў.

У будынку, дзе зараз размешчана анкахірургічнае аддзяленне, раней знаходзілася радыялагічнае аддзяленне, таксама на 40 ложкаў, дзе лячыліся больш цяжкія хворыя, якіх нельга ўжо аперыраваць.

Без пашырэння ложкавай базы інстытута (будаўніцтва новага корпуса) пашырыць плошчы анкахірургічнага аддзялення не ўяўляецца магчымым.

ГОЛАС ДУШЫ, АСНОВА КУЛЬТУРЫ

З устаноўчага з'езда Таварыства беларускай мовы

ЯК ЧЫТАЧЫ «ЛіМа» ведаюць ужо, 27 чэрвеня ў Доме літаратара адбыўся ўстаноўчы з'езд Таварыства беларускай мовы. Пачынаючы свой даклад, старшыня арганізацыйнага камітэта па стварэнні Таварыства беларускай мовы, першы сакратар праўлення СП БССР **Н. Гілевіч** прачытаваў радкі з верша народнага песняра Беларусі Янкі Купалы:

Бяссмертнае слова, ты,
роднае слова!
Ты крыўды, няпраўды змагло.
Хоць гналі цябе, накладалі
аковы,
Дый дарма: жывеш, як жыло!

Калі Купала напісаў гэтыя палымяныя радкі,— працягваў прамоўца,— нашаму роднаму слову было яшчэ цяжка, яно яшчэ толькі пачынала выходзіць, вырывацца на волю. Але паэты прадчувалі блізкі надыход грознай рэвалюцыйнай буры-навальніцы, якая развее чорную імглу няволі і адкрые для роднага слова шырокі — на ўсю Беларусь — прастор,— адсюль і той відочны аптымізм, і тая вера ў несмяротнасць слова, якімі прасякнуты іх песні.

Парадокс гісторыі, аднак, мусім бачыць у тым, што праз 70 гадоў пасля рэвалюцыйнай навальніцы ў песнях беларускіх паэтаў пра родную мову стала намнога менш і аптымізму, і веры.

Ці плачу я, ці пяю?
Восень. На вуліцы цёмна.
Вярніце мне мову маю!
Вярніце жыццё мне!

Гэта,— падкрэсліў Н. Гілевіч,— мала каму вядомыя, бо не пушчаныя ў друк радкі Пімена Панчанкі. Дарэчы, радкі не сённяшнія: яны выкрыкнуліся ім гадоў дваццаць пяць назад. Што да яго сённяшніх радкоў пра родную мову — то яны, па-мойму, яшчэ болей горкія і болей гнеўныя. Таму што яшчэ і пятнаццаць гадоў назад становішча беларускай мовы ў Беларускай Савецкай Сацыялістычнай Рэспубліцы было менш катастрафічным...

Далей прамоўца гаварыў аб тым, што бюракратызацыя грамадскага жыцця забівала творчую ініцыятыву самога народа, падтрымлівала і жывіла подлую рабска-халуйскую псіхалогію і мараль, паводле якой — усё самае разумнае і мудрае, самае таленавітае — недзе там, а не тут, на сваёй зямлі, і прыходзіць сюды — адтуль... Гэта спарадзіла і развіло ў масах людзей такую агідную з'яву, як нацыянальны нігілізм, адмаўленне ад саміх сябе, ад сваёй нацыянальнай годнасці. Развіццё нацыянальнай самасвядомасці затармазілася і спынілася, а тое, што не рухаецца наперад, плынню жыцця, як вядома, адносіцца назад.

Адзначаючы неабходнасць адраджэння беларускай культуры ў самым шырокім значэнні гэтага слова, Н. Гілевіч заўважыў, што самым галоўным, першаступенным па важнасці элементам нацыянальнай культуры заўсёды была, ёсць і будзе мова. Адраджэнне беларускай культуры і мовы знаходзіцца ў непасрэднай залежнасці ад агульнага адраджэння ленінскай нацыянальнай палітыкі ў краіне, ад таго, наколькі рэальным будзе статус БССР як суверэннай сацыялістычнай дзяржавы, наколькі сапраўдным будзе ў нас народаўладдзе. Калі намі сур'ёзна ўзяты курс на рэальнае, а не папяровае забеспячэнне суверэнных правоў Беларусі, то павінен быць неадкладна ўзяты курс і на наданне беларускай мове статуса дзяржаўнай мовы БССР. Без такога статуса, г. зн. без канстытуцыйна зацверджанай прававой асновы, яна не зможа натуральна функцыяніраваць ва ўсіх сферах жыццядзейнасці народа, без гэтага немагчыма будзе падняць яе аўтарытэт і прэстыж, яна будзе заставацца ў ролі мовы другараднай, у становішчы падчаркі і папялушкі.

Тым, каму гэта патрабаванне сёння, у канцы XX стагоддзя, на 71-м годзе БССР, здаецца празмерным,— сказаў прамоўца,— напомнім, што і шэсцьсот, і пяцьсот, і чатырыста, і трыста гадоў таму назад наша мова ўжо была дзяржаўнай — і гэта нікому не здавалася празмерным, і ні трохі не бянтэжыла ні князёў, ні святароў, ні ваяводаў, ні шляхцічаў, ні вучоных і летапісцаў — нікога! Затым яна была гэтага права больш як на два стагоддзі пазбаўлена, і зноў набыла статус дзяржаўнасці толькі ў першыя гады пасля Кастрычніка. Набыла, ды, на вялікі жаль, ненадоўга. І вось цяпер зноў прабіў яе гістарычны час. Нам дадзены шанц — можа быць, апошні шанц — зноў, у трэці раз, зрабіць яе дзяржаўнай, і цяпер ужо — на вечныя вякі.

Не трэба аднак думаць, што пасля набыцця нашай мовай статуса мовы дзяржаўнай далей выпраўленне яе становішча будзе адбывацца амаль аўтаматычна, лёгка і само сабой. Думаю, — зазначыў Н. Гілевіч,— што самыя вялікія цяжкасці якраз тады і пачнуцца — цяжкасці практычнай работы, калі ад слоў пра неабходнасць ратавання мовы, ад разважанняў і спрэчак мы пяройдзем да справы... Нашай мове і надалей, пасля набыцця статуса дзяржаўнай, давядзецца вытрымліваць на практыцы вельмі нялёгкае спаборніцтва. Сама па сабе наша мова такая, што можа спаборнічаць з любою моваю ў свеце. Мова — можа, але ці можам мы, кожны з нас паасобку? Я хачу гэтым сказаць, што праблема культуры роднага слова — і вуснага і пісьмовага — у нас крайне вострая, і, пры ўсіх скідках на агульную моўную сітуацыю, трэба самакрытычна гаварыць аб нашай проста-такі фантастычнай непатрабавальнасці. Вось дзе, думаецца, непачаты край работы для нас, сяброў Таварыства. Гэтаксама, як і ў справе збірання мясцовай лексікі і складання рэгіянальных слоўнікаў, у справе беражлівага захавання ўсіх дыялектаў і гаворак беларускай мовы — гэтых крынічна-свежых ручайкоў, якія яе жывяць, прыдаюць свае колеры-фарбы, свае водары-пахі і тым самым бязмежна ўзбагачаюць.

Наша таварыства,— працягваў прамоўца,— паклікана да жыцця часам, які нам выпаў на долю. Часам — не проста незвычайным, а, я сказаў бы, векапомным, які наўрад ці давядзецца яшчэ раз перажыць калі-небудзь нават сённяшнім маладым, не кажучы пра нас, сівагаловых. Гэты час рашуча загадаў нам дзейнічаць. Даў нам рэдкую магчымасць засведчыць, што мы яшчэ не дарэшты страцілі сваю чалавечую годнасць і грамадзянскую мужнасць.

Дык вітайма, — сказаў у заключэнне Н. Гілевіч, — гэты новы час, які вяртае нам веру і ўпэўненасць, што ў нашае мовы, а значыць, і ў нас ёсць будучыня. Што ні кажы, а з верай у будучыню жыць цікавей на зямлі. Але мы зычым шчаслівай будучыні не толькі сабе, а і ўсім нашым братам і сёстрам на ўсіх прасторах нашай неабсяжнай, разнамоўнай і рознагалосай краіны. І таму наш клопат пра свой уласны голас і пра сваё роднае слова — гэта і клопат пра голас і пра слова кожнага братняга народа. Адзінокім, ізаляваным мы, беларусы, уявіць свой голас, сваё слова і не можам, і не жадаем. Бо з чым большай колькасцю галасоў яно будзе перагукацца і пераклікацца — тым большым розгаласам будзе яно валодаць, тым далей і мацней яно будзе чутно ў свеце.

Таварыству, усім, хто лічыць сябе яго сябрамі, пажадала плённай працы намеснік Старшыні Савета Міністраў БССР **Н. Мазай** (выступленне было надрукавана ў мінулым нумары «ЛіМа»).

На асобных пунктах Статута ТБМ спыніўся **А. Падлужны.** Ён гаварыў таксама аб гістарычных аспектах і міжнародным вопыце ўстанаўлення дзяржаўнасці мовы, прыводзіў найбольш характэрныя прыклады з практыкі ўвядзення статуса дзяржаўных моў.

У. Конан ўнёс пэўныя папраўкі і ўдакладненні да статута, гаварыў аб той атмасферы, што склалася ў адносінах да беларускай мовы ў Акадэміі навук БССР.

Палемічны характар насіла выступленне **А. Мальдзіса.** Ён крытыкаваў тэндэнцыю шукаць крамолу ў неардынарных падыходах, у сённяшніх памкненнях гаварыць праўду пра нашу гісторыю і культуру.

Адносіны да беларускай мовы, да прадстаўнікоў беларускай літаратуры ў Талачыне, як засведчыла **Я. Мальчэўская,** пакуль што прымушаюць жадаць лепшага. Перабудову тут зразумелі па-свойму: даходзіць нават да публічнага шальмавання некаторых выдатных беларускіх пісьменнікаў, да трэціравання ўсяго беларускага.

Касцёл і беларуская мова — галоўная тэма выступлення **В. Чарняўскага.** Расказаўшы аб сваёй паездцы ў Англію, сустрэчах з беларусамі і тымі, хто прапагандуе за мяжой беларускую культуру, ён адзначыў, што поспех прыйдзе толькі тады, калі ніхто, незалежна ад яго веры, не будзе абыякавым да лёсу сваёй мовы, а, значыць, і да лёсу сваёй нацыі.

Трывога за перабудову гучала ў выступленні **У. Шушкевіча.** Ён гаварыў аб сваіх асабістых нягодах у сувязі з тым, што мае дачыненне да адраджэнскага руху, аб тым, з якой цяжкасцю шукаў у райцэнтры работу.

Пра дзейнасць Беларускага грамадска-культурнага таварыства ў Беластоку гаварыў **М. Гайдук.** Ён пазнаёміў прысутных з некаторымі беларускамоўнымі выданнямі, якія выйшлі ў Польшчы апошнім часам, заклікаў да творчага супрацоўніцтва. Увогуле, мяркуе М. Гайдук, у Беларусі павінны больш увагі ўдзяляць супляменнікам на Беласточчыне, тым, хто любіць, шануе і прапагандуе там беларускае слова.

Шэраг крытычных закідаў у адрас Міністэрства народнай адукацыі БССР прагучала ў выступленні **А. Белакоза.** На канкрэтных прыкладах ён паказаў, што зроблена яшчэ далёка не ўсё, каб беларуская мова заняла ў сярэдняй школе належнае месца.

Г. Прыма закранула такія пытанні, як адносіны да Беларускага народнага фронту за перабудову, падзялілася вопытам патрыятычнага выхавання ў беларускамоўным дзіцячым садку, які яна ўзначальвае.

Без закона аб мове проста не абысціся — перакананы **А. Лойка.** Ён гаварыў аб палітычных і гістарычных каранях так званага білінгвізму, аб яго адмоўнай ролі ў развіцці нацыянальнай культуры.

М. Шавыркін гаварыў аб неабходнасці скіроўваць увагу на канкрэтныя справы, неабходнасці дзейнічаць, працаваць дзеля рэалізацыі пэўных праграм моўна-нацыянальнага адраджэння.

Выказаўшы асобныя заўвагі па Статуту ТБМ, падкрэсліўшы, што беларуская мова павінна стаць адзінай дзяржаўнай мовай у БССР, **П. Садоўскі** сказаў, што каб адрадзіць родную мову па-сапраўднаму, неабходна кансалідацыя ўсіх сіл грамадскасці. Пра гэта нагадалі таксама **Я. Матусевіч** і **Я. Клімуць.**

Сакратар Мінскага гаркома партыі **П. Краўчанка** расказаў аб тым, што ўжо зроблена і плануецца зрабіць у горадзе ў бліжэйшы час па адраджэнні беларускай мовы, аб тым, што гарком партыі выступіў за тое, каб беларуская мова ў рэспубліцы мела статус дзяржаўнай. Сёння, падкрэсліў прамоўца, як ніколі раней, неабходна дзейнічаць, рыхтаваць насельніцтва псіхалагічна да таго, што неўзабаве родная мова загучыць паўсюдна. Першы этап — выкладанне па-беларуску ў школах, потым — у вышэйшых і сярэдніх спецыяльных навучальных установах, вучылішчах. Беларуская мова павінна прыйсці на курсавыя камбінаты, у гандаль, у наш штодзённы побыт.

Я ўжо семнаццаць гадоў працую выкладчыкам беларускай мовы і літаратуры, сказаў **А. Раманоўскі,** і пераканаўся, што ў ВНУ ніхто не рыхтуе належным чынам настаўнікаў-беларусазнаўцаў. Не ўсё добра і ў інстытутах павышэння кваліфікацыі настаўнікаў. Пра беларускую мову тут проста «забыліся» — выкладчыкі беларускай мовы і літаратуры перападрыхтоўкі не праходзяць, астатнія ж педагогі вымушаны слухаць лекцыі, наведваць заняткі па-руску. Нават у Сенніцкай школе, у якой у свой час вучыўся наш будучы пясняр Янка Купала, выкладала настаўніца А. Сонцава, якая падрыхтавала сапраўднае сонца беларускай паэзіі, сёння гаспадарыць руская мова, — падкрэсліў прамоўца.

А. Трусаў, гаворачы пра дзейнасць будучага ТБМ, выказаў прапанову стварыць у ім некалькі камісій. На яго думку, патрэбны тэрміналагічная камісія, сацыялагічная, геральдычныя, тапанімічная камісіі. Унёс А. Трусаў прапанову распаўсюджваць свайго роду падпісныя лісты, каб жадаючыя маглі ахвяраваць грашовыя сродкі на практычную дзейнасць таварыства.

Клуб аматараў беларускай народнай творчасці «Сябрына» ў Вільнюсе робіць па сутнасці першыя крокі, зазначыў **В. Стэх,** але зроблена ўжо не так і мала. Клуб карыстаецца шырокай падтрымкай. Усяго ў Літве 60 тысяч беларусаў, на чацвёртым месцы, па колькасці, беларускамоўнае насельніцтва ў Вільнюсе. Сярод іх нямала тых, хто стаіць за сапраўднае адраджэнне беларускай мовы. Дапамагае ў рабоце Літоўскі фонд культуры, пры якім і існуе клуб аматараў беларускай культуры. Атрымалі дазвол на адкрыццё беларускай школы. Адзіная просьба,— звярнуўся прамоўца да залы,— дапамажыце падручнікамі, кадрамі.

У сваім выступленні **А. Залескі** прывёў канкрэтныя факты аб тым, як у розныя гады, пачынаючы з перадваеннага часу, беларуская мова выціснялася, як «гора-інтэрнацыялісты» рабілі ўсё, каб паўсюдна замяніць яе рускай мовай, як у прымусовым парадку былі праведзены змены ў беларускім правапісе, як ён пачаў падганяцца пад рускі.

Калі беларускай мове будзе нададзены статус дзяржаўнай, яна выжыве, расправіць свае крылы, зазначыў **В. Вабішчэвіч.** Дзе, а на месцах, у вёсках, такіх гарадскіх пасёлках, як наш Давыд-Гарадок, ніхто гэтаму працівіцца не будзе, хіба знойдзецца які-небудзь «звышінтэрнацыянальны» чыноўнік. Значыць, трэба брацца за справу і як мага хутчэй.

Трывожнае, крытычнае становішча склалася ў сярэдняй школе з выкладаннем беларускай мовы, літаратуры. Але хіба яно лепшае ў педагагічных вучылішчах? На гэты аспект праблемы звярнуў увагу **М. Пятрэнка.**

У нас існуе не беларуска-рускае двухмоўе, зазначыў **В. Вячорка,** а па сутнасці паўмоўе, таму што пераважная большасць людзей не ведаюць ні беларускай, ні рускай мовы. Ён выказаў меркаванне, што руская мова павінна быць мовай не міжнацыянальных зносін, а міжрэспубліканскіх.

Сама час падумаць аб стварэнні беларуска-рускіх і руска-беларускіх тэхнічных слоўнікаў, мяркуе **А. Зміцрук.**

Незваротнасць працэсу, які адбываецца сёння, падкрэсліў **А. Бутэвіч.** У такой важнай справе, як пашырэнне ўжытку беларускай мовы, неабходна цярплівасць. А гэта залежыць ад кожнага паасобку і ад усіх разам. Цяпер асноўную ўвагу неабходна звярнуць на абласное і раённае звяно. Цэнтральны Камітэт жа сваю пазіцыю па пытаннях беларускай мовы ўжо выказаў.

Стварэнне Таварыства беларускай мовы — падзея, можна сказаць, гістарычная, заўважыў **А. Каўка.** Нарэшце гэтую важную справу бярэ ў свае рукі сам беларускі народ. Таварыства стане свайго роду помнікам усім, хто ў розныя часы змагаўся за правы сваёй роднай мовы на жыццё. А. Каўка расказаў аб тых захадах, якія робяцца сярод беларусаў у Маскве па далучэнні людзей да беларускай мовы, па прапагандзе яе.

Патрэбен не толькі Закон аб беларускай мове, перакананы **Я. Цумараў,** але і Дэкрэт аб мове. Ён выказаў практычныя заўвагі па Статуце ТБМ, гаварыў аб тым, што трэба зрабіць у бліжэйшы час, каб беларуская мова сапраўды набыла правы грамадзянства.

Асобныя заўвагі і прапановы па некаторых палажэннях Статута ТБМ выказалі **Л. Баршчэўскі, М. Смык, А. Белы, М. Купава.**

На сходзе было вырашана надаць Таварыству беларускай мовы імя Францыска Скарыны.

Анкета «ЛіМа»: слова празаікам

Не ўсе літаратары дзеляцца творчымі планамі — рэч вядомая. Аднак мы рызыкнулі, тым не менш, звярнуцца да некаторых з пытаннямі. Дык вось: якія задумы выспяваюць! Ці просяцца на паперу тэмы сённяшняга грамадскага абнаўлення! Як паўплывала на Вашу творчасць адмена «забаронных» тэм! Наколькі дае пра сябе знаць унутраны цэнзар, які, бадай, у кожнага з нас пасяліўся ў душы! Ці хацелі б Вы змяніць творчы почырк і калі так, то з чым гэта звязана!

Працягваем публікацыю адказаў празаікаў, якія адгукнуліся на запрашэнне да размовы. Нагадаем, што ў мінулым нумары ўжо выступілі А. Асіпенка і Г. Марчук.

Іван ШАМЯКІН

СВАБОДА ТВОРЧАСЦІ— НАЙПЕРШ...

Раней, чым адказаць на канкрэтныя пытанні, некалькі думак—канспектыўна, эскізна.

Знамянальныя змены адбываюцца ў нашым жыцці. Не ва ўсім яны пакуль што радасныя, у эканоміцы, напрыклад. Але ў адным, вельмі істотным, яны сапраўды радасныя—у душэўным разняволенні людзей. Можа быць, пэўныя сацыяльныя пласты гэта не адчуваюць яшчэ ў поўнай меры. Але для нашага брата— пісьменніка, мастака — наступае па сутнасці «залаты век». Свабода творчасці—гэта найвышэйшая адзнака дэмакратычнасці грамадства. Выбіраю любую тэму, не азіраючыся ні на ўнутранага, ні на знешняга цэнзара—ад перспектывы такой дух захоплівае. Але поўная свабода ідзе на карысць таму мастаку, які пранікнуты духам гуманізму і цвёрда стаіць на ідэйных пазіцыях. Для савецкага мастака—гэта сцвярджэнне ленінскіх ідэй сацыялізму. Зноў сацрэалізм?—скажа нехта. Але, сацыялістычны рэалізм! Не саромеюся і не адмаўляюся ад гэтага тэрміна, толькі ў яго ачышчаным ад брудных напластаванняў часоў культу асобы і застою выглядзе. Не зробіць нічога вартага для гісторыі той, хто ўчора ваяваў за камунізм, а сёння шальмуе яго і прапагандуе капіталізм, ды так, як гэтага даўно ўжо не робяць прагрэсіўныя пісьменнікі таго «старога» свету.

У нас некаторыя гарачыя галовы гатовы разам з сацрэалізмам закрэсліць усю савецкую многанацыянальную літаратуру, акрамя тых твораў, што пісаліся ў шуфляды сталоў для публікацыі ў будучым ці выдаваліся за межамі радзімы. Але цяпер, калі гэтыя творы з'явіліся ў нас, пераконваемся, што далёка не ўсе яны з'яўляюцца ўзорамі «изящной словесности».

Такая тэндэнцыя выклікае трывогу. Мяне парадаваў выдатны пісьменнік і мудры чалавек—Леанід Ляонаў. У дзень свайго 90-годдзя на пытанне карэспандэнта тэлебачання, ці не хочацца яму нешта закрэсліць з таго, што напісана амаль за 70 гадоў яго творчасці, Ляонаў адказаў, што ўсе мы дыхалі атмасферай свайго часу, і атмасфера гэтая, якой бы яна ні была, адбівалася на нашай творчасці. Гэта—наша гісторыя, няхай і пакутная. Думаю, не толькі Леанід Максімавіч на схіле свайго жыцця, але і многія з нас, людзей старэйшага, ды і сярэдняга пакалення, сур'ёзна, часам з болем, заўсёды з надзеяй задумваюцца над лёсам літаратуры, над лёсам уласнай творчасці.

Вось і я, адказваючы на пытанні анкеты, падумаў: ці мог Іван Мележ у той час напісаць сваю палескую трылогію інакш? Адказ адназначны. Дык, можа, ёсць падставы папракнуць аўтара ў няшчырасці? Хто ведаў Мележа, ніколі не зробіць гэтага. Праўдзівы мастак, ён ажыццявіў свой творчы подзвіг. Мог быць смялейшым? Магчыма. Але гэта лёгка казаць сёння, асабліва маладым, якія дыхаюць атмасферай творчай свабоды. А як было Мележу, хвораму, скалечанаму вайной, у 1945—53 гадах і пазней?!

Відаць, сёння некаторыя канфлікты, характары Мележ напісаў бы інакш. Але не сумняваюся, што Васіль, Ганна, Корч былі б такімі ж. Сын вёскі, ён выдатна ведаў яе жыццё, ідыятызм гэтага жыцця, сацыяльнае размежаванне. Дарэмна некаторыя аўтары сёння вельмі ж хочуць ідэалізуюць вёску 20-х гадоў і нават дарэвалюцыйную. Няхай бы з іх хто пажыў у той вёсцы!

Хочацца сказаць і яшчэ адно. Сапраўдныя майстры, сапраўдныя камуністы і грамадзяне ў самыя чорныя гады ўмелі ўзняцца да вяршынь рэалізму (без эпітэта «сацыялістычны», раз ужо яго так пачалі баяцца). Першым сярод такіх мастакоў можна назваць Міхаіла Шолахава. Цяпер вядомыя новыя дэталі яго нялёгкай біяграфіі. Але і пасля таго, калі за ім прыязджалі, каб арыштаваць, у яго хапіла смеласці, мужнасці закончыць чацвёртую

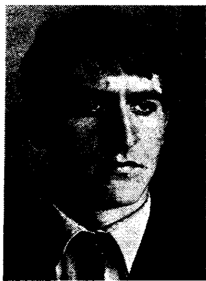

Алесь НАВАРЫЧ

...І САМАЕ ЦЯЖКАЕ

Наконт задум — гэта пытанне як бы па псіхалогіі творчасці. Многія ёсць задумы, але што да рэалізацыі іх, дык патрэбен апошні штуршок, нейкая падгледжаная сцэнка з жыцця, нечакана пачутая гутарка ці вычытаныя з выпадковай кнігі радкі даюць як бы вокамгненны агляд усёй тэмы, раптоўнае азарэнне — і застаецца самае цяжкае і, прызнаюся, непрыемнае — адліць задумку ў моўным матэрыяле. Вось тут і пачынаюцца так званыя пакуты творчасці, калі ва ўяўленні ўсё дасканалае, усё жывое, а пачынаеш пісаць — і вобразы робяцца бляклымі, нежывымі. Пачынаецца пошук адзіна неабходных слоў, пазбаўленне ад выпадковага моўнага матэрыялу.

Для канкрэтыкі прывяду наступнае. Даўно выспявала апавяданне пра «поспехі» калектывізацыі на Палессі. Людзі расказвалі, як зводзілі коні на калгасны пляц. Гаспадары навек развіталіся са сваімі карміцелямі. Нават і цяпер калгасныя коні носяць мянушкі па імёнах гаспадароў: Іванавы коні, Саўкавыя, Чэпкавыя. З непрыхаваным болем людзі гаварылі пра тое, як з цягам часу ад гэтых цудоўных дагледжаных жывёлін заставаліся адны грывы і рэбры. Няцяжка ўявіць, якія пачуцці ўзнікалі ў палешукоў да новага, «шчаслівага» калгаснага жыцця. Адным словам, аднойчы сярод ночы абы з рук зробленая канюшня загарэлася. Трэба было бегчы ратаваць коні. І тут узнікае парадокс — ратаваць нікто не йдзе. Чаму не йдуць? Што здарылася з людзьмі?

І вось гэткі фактычны матэрыял, да канца не праяснены, як бы спаў у закутках памяці. Штуршком для канчатковага

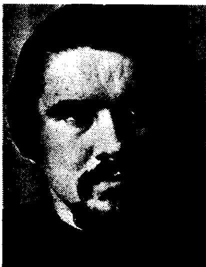

Уладзіслаў РУБАНАЎ

КАБІНЕТНЫЯ АРГУМЕНТЫ

Літаратура, як вядома, робіць адкрыцці праз тыпы і характары. Наша застойнае жыццё давала пісьменнікам у гэтым сэнсе шырокае поле дзейнасці. Яркімі шафранамі плады дэфармаваных чалавечых душ акружалі нас, як у райскім садзе. Маштаб заганных «дзеяній» гэтых душ залежаў ад займаемай пасады: у швейцара ён быў меншы, чым, скажам, у дырэктара трэста сталовых і рэстаранаў. Я, напрыклад, бачыў, як «Волга» першага сакратара райкома партыі падвозіла жанчыну ў тапачках і халаце да універмага, у які завезлі натуральнае футра. Гэта, відаць, не магла сабе дазволіць жонка сантэхніка, чамаданчык якога не быў грашовым друкарскім станком, але валодаў акрамя наўскай магіяй выцягваць з нашых кішэняў «трульнікі» і «пяцёры». Ці бачыў усё гэта пісьменнік? Бачыў. Тады чаму не пісаў?

Размова, зразумела, ідзе не пра нейкі эпізод, а пра заняпад, разбурэнне чалавечай душы, дэвальвацыю гонару. Інакш чаму чалавек не ўтойваў, а выстаўляў, як свечку, што мае сувязі, што ў абыход законаў і норм можа дамагчыся пасады, набыць мэблю і купіць білет на самалёт? Кожны лічыў сябе прыстойным, рабіў для сябе як бы выключэнне з правіл, не заўважаючы, што гэта ставілася сутнасцю яго жыцця, а нешта адваротнае азначала б: не ўпісацца ў арбіту часу.

І ў выніку расплата не прымусіла сябе чакаць: каса бездухоўнасці, скепсісу пачала нахабна вынішчаць каласы маральнасці, традыцый, абрадаў, святасці, што рупліва сеяў і гадаваў народны дух. Я не дзіўлюся, што ў першы раз пісьменнікі, асабліва маладыя, знаходзілі ратунак у апісанні дзядоў і бабуль, за што, натуральна, атрымлівалі па карку. Іменна вяскоўцы сумелі захаваць у сваёй душы святло і ці не самую найдаражэйшую для будучыні здольнасць — здольнасць цаніць працу як маральную катэгорыю (а не толькі як крыніцу матэрыяльных выгод). Іменна яны былі і пакуль застаюцца носьбітамі жывога народнага слова, над якім не адзін дзесятак гадоў вісіць усім не ўяўная пагроза. І, нарэшце, іменна на іх, ужо ладнавата прыгорбленых, трымалася вёска. Трымаецца і цяпер, нават тая, якую нябачная, але бязлітасна-караючая лапаю накрыла радыяцыя. Майскімі святамі я быў у сваёй вёсцы на Слаўгарадчыне, якая таксама знемагае пад гэтай лапаю, цяжар якой у сто разоў павялічыўся ад нашай празмернай схільнасці да засакрэчанасці і ці не генетычнай боязі панікі. Тужлівы малюнак я ўбачыў. Найлепш ён паўстае са слоў маці: «Жывём, як на востраве...» Гэта значыць — без суседзяў, якія, маладзейшыя, пакінулі ўжо свае новыя адштукаваныя хаты, з'ехалі хто куды.

Дык няўжо і цяпер, калі пісьменнік напіша пра трагічны стан вёскі, пра яе фактычнае знікненне, яго будуць папракаць у нетыповасці, у настальгіі, прыводзячы як самы пераканаўчы аргумент: «Пра які заняпад можа ісці размова, пра якіх старых — нехта ж вырошчвае хлеб, гадуе жывёлу...» Кабінетныя аргументы, далёкія ад жыцця, я сказаў бы — ад крываткоу жыцця, яны, на жаль і на бяду, нярэдка пераважаюць над праўдаю. Перад пісьменнікам, які асмельваўся гэтую праўду данесці да людзей, зачынялі дзверы ці давалі, яму, як плеткару, маленькую шчыліну. Гэта перацінала творчае натхненне, скоўвала душу халоднымі путамі няўпэўненасці і разгубленасці. Асабліва такая атмасфера згубна адбівалася на маладым таленце. Выцярэбліваючыся з-пад асфальту забарон, травінка вырастала кволенькая, бледна-зялёная, з анемічнымі жыццёвымі сокамі. Якое насенне на ёй магло выспець?

Хоць і няёмка, але дзеля шчырасці буду спасылацца на ўласныя прыклады, да гэтага абавязваюць і пытанні. У 1982 годзе ў «Полымі» была надрукавана аповесць «Каштаны». Калі яна пісалася, творчы мой вопыт быў невялікі, надзеі на ўваход у літаратуру самыя ружовыя і чыстыя, як усё несапсаванае. Я пісаў пра тое, што ведаў, бачыў, адчуваў, неяк не задумваючыся, што можна, а што нельга, хоць, канешне ж, папрацаваўшы журналістам, пэўныя гузакі ад жадання «лезці куды не трэба» меў. Але ж журналістыка — гэта канкрэтныя людзі, а літаратура — абстрактная, без адраса. Аповесць была пра моладзь, студэнцтва. У ёй я ставіў праблемы славутых сувязяў, блату, уплывовых бацькоў, камерцыйных ды іншых узаемаадносін нашых маладых людзей з замежнымі студэнтамі і, урэшце, несправядлівага (не па заслугах) размеркавання на працу. Усё гэта ў надрукаванай у часопісе, а затым і ў кнізе, аповесці прагладваецца не заўсёды выразна ці амаль не прагладваецца. Чаму? Ды таму, што цэлая кагорта вопытных літаратараў на чале з галоўным рэдактарам пачалі мяне «вучыць» — і ў выніку я пайшоў на сур'ёзную перапрацоўку твора (мастацкі бок тут, зразумела, не бярэцца пад увагу).

Помню, распавёў пра гэта Я. Лецку, і ён мае адступленне не ўхваліў. Вядома, па высокім рахунку мне не трэба было згаджацца, і цяпер бы я, можа, меў прэстыжны твор «са стала»... ці, наадварот, не меў бы і таго, што маю. Але гэта я цяпер ды з такім-сякім вопытам так разважаю, а тады...

Пасля была гісторыя з аповесцю «Грыбавар», якая без істотных абзацаў пасля чыткі ў галоўнай рэдакцыры убачыла свет. На рэдкалегіі, прысвечанай ідэалагічным пытанням (Чарненка на той час толькі што заступіў на пост Генсека), гаварылася, што ў аповесці паказана чыноўная эліта, якая едзе ў рай на селяніне-працаўніку, ды яшчэ і дзецям сваім дазволіла яго асядлаць. Дзякуй Івану Чыгрынаву, які падтрымаў мяне на той рэдкалегіі, хоць, рэцэнзуючы аповесць, і казаў мне, што армія не любіць, калі паказваюць салдата-штрафніка.

кнігу «Ціхага Дона» так, як раман быў задуманы, як дыктавала праўда гісторыі і логіка развіцця характараў герояў.

Да XX з'езда КПСС мы не ўсё разумелі, ды і пазней нам тлумілі мазгі. Але тыя з мастакоў, хто пільна ўзіраўся ў жыццё, многае бачылі і ў меру свайго таленту і грамадзянскай сталасці імкнуліся сказаць праўду аб падзеях і людзях— калі не ў ідэйнай накіраванасці твора, не ў публіцыстычных адступленнях і выступленнях, якіх так многа зараз, то ў асобных калізіях і персанажах. Я, напрыклад, заношу ў актыў сваёй творчасці, што 35 гадоў назад, да XX з'езда, напісаў Бародку, а 25 гадоў назад—Гукана. Нават самыя разумныя і смелыя крытыкі не маглі тады сказаць, што ж такое Гукан, што яго нарадзіла. Гэта ж якая павінна быць атмасфера, каб чалавек, які шчыра ваяваў, пасля вайны, у мірны час мусіў так нізка сподлічаць: дзеля сваёй бяспекі, для захавання славы сваёй партызанскай і становішча, загнаць дачку чалавека, які ратаваў яму жыццё, па сутнасці дзяўчынку яшчэ, дзіця ў сібірскі лагер.

Безумоўна, больш смела і адкрыта аб трагедыі многіх партызан, падпольшчыкаў я напісаў у сваёй новай аповесці з «лабавой» назвай «Ахвяры», хоць перш называў яе трохі абстрактна—«Магілы ў лесе».

Гэта ўжо адказ на першае пытанне. Дакрануўся я і да тэмы грамадскага абнаўлення ў апублікаванай аповесці «Драма». Тэма яе: як дыктат, уседазволенасць чалавека, які мае ўладу—сакратара гаркома, жанчыны,—і сляпое падпарадванне ёй, яе бяздумнаму распараджэнню прыводзіць да трагедыі добрага чалавека, шчырага, дзейнага змагара за перабудову.

Выкрышталізоўваецца сюжэт рамана аб нашым складаным супярэчлівым часе, які так шырока ахарактарызавалі на З'ездзе народных дэпутатаў СССР.

З таго, што я перажыў асабіста, што ведаў дасканала, як і патрэбна ведаць пісьменніку, —для мяне не было забаронных тэм. Справа іншая, што рэалізоўваў іх пад нядрэмным вокам унутранага цэнзара. Складаная тэма—гэты праклятыя цэнзар! Часам мне здаецца, што ў тых самых-самых смелых, хто сёння так многа выступае і асуджае ледзьве не ўсё, чым жыў народ сем дзесяцігоддзяў, пасяляецца новы цэнзар, не менш небяспечны. Дай бог, каб я памыліўся.

Мяняць творчы почырк мне позна. А вось выганяць цэнзара—любога, старога і новага, ва ўсялякім разе пільна сачыць за яго прошукамі і рашуча супраціўляцца ім,—гэта не позна і ў мае гады, і ў гады Леаніда Лявонава і Кандрата Крапівы.

«выспявання» задумкі быў артыкул С. Малюковіч у «Весніку БДУ» імя У. І. Леніна «Беларускія старонкі нарысаў Ю. І. Крашэўскага». Там гаворыцца пра сляды паганства ў быце палешукоў. Цытую: «Пісьменнік Крашэўскі расказвае пра нязвыклы унікальны абрад, сведкам якога ён стаў у час пажару. Сяляне не хацелі тушыць полымя, пахаваліся па хатах, нават не давалі вёдраў, а старыя жанчыны прымалі агонь, як госця, з хлебам і соллю на сталах, выстаўленых перад хатамі і накрытых абрусамі».

Калі я прачытаў гэтыя радкі, адчуў, што па спіне папаўзлі мурашкі. Дык вось чаму мае палешукі, новаспечаныя калгаснікі, не ратавалі коні! І ў той жа час, канешне, па іншых матывах: калгасы ў тым выглядзе, у якім насаджаліся на Палессі, ёсць вяртанне да пячорнага камунізму, у першабытнаабшчынны лад. Але, здаецца, я пераўбраў... Затое лягчэй перайсці да ўнутранага цэнзара, які, бадай, у кожнага з нас пасяліўся ў душы.

Па-мойму, варта гаварыць не пра ўнутранае цэнзарства, а пра праявы таго знешняга, якое так жывуча апляло наша грамадства.

Што да творчага почырку, то скажу наступнае. Змяніць творчы почырк для мяне — значыць змяніць лёс. А наколькі чалавеку падуладна мяняць свой лёс? Нехта з класікаў сказаў, што каб напісаць новы выдатны твор, пісьменніку трэба стаць другім чалавекам. Можна расці ўшыркі, а можна расці і ўверх. Але гэта ўжо каму якая доля.

Яшчэ помніцца, як пры аглядзе нумара, дзе быў надрукаваны мой «Грэцкі арэх», Алесь Пісьмянкоў, мой сябра і зямляк, ставіў мне ў заслугу, што я аператыўна зрэагаваў (вядома, не па сваёй волі) на антыалкагольны ўказ — ужо ці не ў карэктуры замяніўшы «гарэлку» на «піва». Прашу зразумець мяне правільна: я не шукаю сабе індульгенцый на сённяшні дзень, зрэшты, усё гэта можна палічыць і за дробязі. Кожны можа прывесці прыклады, бо ў прынцыпе такія «экзекуцыі» на той час успрымаліся як норма, як звычайныя непаразуменні аўтара і рэдактара. Але — яны рабілі справу: рэдактар «знешні» даваў урокі рэдактару (цэнзару) «унутранаму».

Перабудова, галоснасць, працэс абнаўленя — гэта рэзервныя сілы грамадскага арганізма, якія, як вядома, уключаюцца ў крытычны момант. Жыць па-ранейшаму — значыць пакінуць сябе без білета на цягнік цывілізацыі. Прагрэс, навука, творчая праца немагчымыя без свабоды ўнутранай, без права кожнага чалавека з дзіцячага сада безаглядна выяўляць сваю прыродную сутнасць, цаніць іменна сваю думку і верыць у яе патрэбнасць. Можа, гэта і суб'ектыўнае адчуванне, але ўжо сёння мне здаецца, што над кволай травінкаю прыўзнялася глыба асфальту, даўшы прастор і ветрыку (аб'ектыўных думак), і сонцу (шчырых пачуццяў). Здаровая атмасфера немінуча спрыяе новым задумам. Я не хачу сказаць, што гэта будзе нейкі алімпійскі скачок — з небыцця ў вечнасць. Эмацыянальны матэрыял, перанасычана-закіслы, балючы, выпакутаваны ў штодзённым прабіванні бюракратычнай сцяны, накопліваўся і тады. Іншая рэч, што тады перад пісьменнікам неапраўдана пакутліва стаяла праблема выбару жыццёвага матэрыялу, так званага фону. На адным эмацыянальна - псіхалагічным грунце прозу (нават лірычную) не пабудуеш, у адрозненне, скажам, ад верша. Проза патрабуе апоры на зямлю. Я сумняваюся, што раней змог бы напісаць аповесць «Замах» — замах на зямлю, на прыроду, на ўсё жывое і святое. Яна пра пераломны 1986 год, год чарнобыльскага болю, пра фармалізм і абыякавасць, якія пакінулі пасля сябе чэрствы пясок бездухоўнасці.

АД РЭДАКЦЫІ. Некалькі слоў, як гаворыцца, пастфактум. У працэсе збору анкет пытанне пра «ўнутранага» цэнзара набыло інакшы, дадатковы сэнс. Думаецца, што невыпадкова многія з нашых празаікаў не пажадалі выявіць сваю пазіцыю па гэтаму — і іншых — пытанню. Ці то ўнутраная скаванасць перашкодзіла ці проста звычка не да канца выказвацца — аб прычынах гадаць не будзем.

Дзякуем тым, хто прыняў удзел у анкеце, — незалежна ад таго, падзяляем іх погляды ці не. Праз некаторы час «ЛіМ» дасць магчымасць выказацца прадстаўнікам іншых жанраў.

Адчуць сябе гаспадаром...

У 60-Я ГАДЫ я толькі пачынаў працаваць выкладчыкам палітэканоміі ў БДУ імя Леніна. Прывыкаў да людзей і людзі да мяне. Па восені часта ездзілі ў грыбы на універсітэцкім аўтобусе. З намі падарожнічаў адстаўны вайсковец, лабарант адной кафедры. Жыў ён на Беларусі даўно і добра разумеў па-беларуску, хоць размаўляць не ўмеў. Неяк раз я пачаў гаварыць на роднай мове. І што ж вы думаеце? Мой сусед неадабральна паглядзеў на мяне і дакорліва запытаў:

— І вы размаўляеце на гэтай мове?

— Размаўляю, — кажу, — бо гэта мова майго народа.

У адказ такі здзіўлены погляд, што ўнутры ў мяне штосьці перавярнулася. І я ўступіў у палеміку, стаў даказваць, што кожная нацыя і яе культура маюць права на існаванне.

Гэты эпізод, можа, не варта было б успамінаць, каб не свежы выпадак, ужо пад час, як кажуць, перабудовы. У пачатку сакавіка я паехаў на вуліцу Куйбышава ў салон пракату плаціць за тэлевізар. Падаю квіток касіршы і гавару па-беларуску. Падыходзіць да суседняга акенца сярэдніх год чарнявы мужчына, са значком дэпутата мясцовага Савета і робіць мне заўвагу:

— Не следует выставлять себя знающим белорусский язык. Мы тоже знаем.

Калі мой апанент адышоў, служачая сказала: «Да гэта ж старшыня райвыканкома» (якога, я не ўдакладняў). І я падумаў: чаго добрага можна чакаць ад такіх старшынь у справе адраджэння беларускай мовы і культуры? Цяпер я буду чакаць шчаслівага моманту, каб пачуць выступленне гэтага таварыша на мітынгу, напрыклад, ці на перадвыбарчым сходзе на беларускай мове, якую ён, як заявіў, добра ведае. А найлепш хацеў бы з ім публічна падыскутаваць.

Многае з таго, што зроблена сталіністамі на Беларусі, цяжка, а то і немагчыма выправіць. Напрыклад, на пачатку 60-х гадоў, калі гарызонт камунізму многім кіраўнікам бачыўся ўжо не за гарамі, была ажыццёўлена акцыя па масаваму перайменаванню вёсак, старадаўнія назвы якіх, на іх думку, будуць дысанансам у светлым будучым. Вёску Кабылічы Ліцвінавіцкага сельсавета перайменавалі, напрыклад, у Дубрава. Зараз, нягледзячы на прыгожую назву, вёска Дубрава ціха памірае, хоць і знята з яе кляймо «неперспектыўная». Каб адбіць і без таго ўжо адбітую гістарычную памяць беларусаў, можа, і Ліцвінавічы перайменавалі б, бо «ліцвін» гэта былая назва беларусаў у Вялікім княстве Літоўскім. Ды, відаць, перашкодзіла тое, што ў Ліцвінавічах саратнік У. І. Леніна П. Лепяшынскі стварыў камуну і вёска стала шырокавядомай. А вось буйной вёсцы Быч, дзе яшчэ пры цары налічвалася 300 хат і якая была цэнтрам воласці з царквою і школай, а ў час Вялікай Айчыннай вайны знаходзіўся штаб 1-га Беларускага фронту на чале з маршалам Г. Жукавым, не пашанцавала — перайменавалі ў Акцяброва. А Акцябровых у краіне шмат. І пачалі блукаць пісьмы і тэлеграмы па ўсім белым свеце...

Паэт Ніл Гілевіч ужо пісаў пра беларускія імёны, якія не ўжываюцца, а таму забываюцца, што гасіць беларускі каларыт. Я хацеў бы прывесці толькі адзін прыклад, з якога доўга дзівіліся і смяяліся. У г. п. Карма адна інтэлігентная сям'я назвала свайго сына па-наватарску — Імэлс. Што гэта азначае? Аказваецца, гэта абрэвіятура навуковай установы — Інстытут Маркса-Энгельса-Леніна-Сталіна. Людзі на крылах ляцелі ў светлае будучае, і іх фантазіі не было межаў. А між тым, каб трэба было даць самае кароткае вызначэнне таго светлага будучага, то як эканаміст я сказаў бы, што камунізм — гэта царства творчай працы з усімі вынікаючымі адсюль высновамі.

Многія зараз носяцца з ідэяй двухмоўя. Толькі ніхто да канца не гаворыць, што ён разумее пад двухмоўем. Можа такое двухмоўе, якое перажыў рускі народ, калі ў палацах гаварылі па-французску, а людзі папросту, гэта значыць па-руску? Такое двухмоўе нам не патрэбна.

Калі сур'ёзна гаварыць пра двухмоўе, то толькі ў тым сэнсе, як бачыў яго У. І. Ленін. Няхай апаненты прачытаюць уважліва работу У. І. Леніна «Да пытання аб нацыянальнасцях або «аўтанамізацыі», т. 45. Правадыр патрабаваў, каб на месцах не дапускалася ніякай дыскрымінацыі культуры ці мовы. Пад увагу не могуць брацца нават такія аргументы, як агульная чыгунка. Вось як катэгарычна ставіў пытанне У. І. Ленін. А ў «Вячэрнім Мінску» я неяк прачытаў думку аднаго аўтара (сваё імя, пасаду не назваў), што аб'яўляць у метро па-беларуску, бачыце, не гасцінна. Да якіх цудаў могуць даходзіць людзі і рэдактары, якія змяшчаюць такія ідэі! Прыехаў я ў Маскву, і нешта ніхто нідзе не аб'яўляе па-беларуску, нават на Беларускім вакзале. І я не палічыў гэта за нявётлівасць.

Мы часта чуем, што ў нашай краіне жыве звыш 100 нацый і нацыянальнасцей. Каб іх падлічыць, дык дакладна трэба выявіць, а пасля выяўлення нацыянальнай прыналежнасці ўступае ў сілу абавязацельства краіны забяспечыць развіццё нацыянальнай культуры пэўнага народа, яго мовы, традыцый, звычаяў і г. д. Хто скажа, чым можна вытлумачыць той факт, што ў краіне да 1926 года было пяць тысяч аўтаномій, а сёння няма і ста. У нас атрымалася, як у Кітаі. У 1953 годзе Мао сабраў Палітбюро і сказаў, што вось тут вучоныя лічаць, што ў Кітаі 380 ці 460 народаў жыве. З сённяшняга дня давайце лічыць, што іх 49. Рашылі аднагалосна. Як усё проста!

Чаму нашым беларускім татарам ці стараверам не мець па колькі аўтаномных вёсак са сваімі школамі, рэлігійнымі ўстановамі і г. д.? Гэта толькі ўзбагаціла б нашы народы. Пра гэта ўжо гаварыў Міхаіл Сяргеевіч Гарбачоў.

У нас не толькі не ўлічаны ўсе этнасы, што сведчыць пра занядбанне нацыяльнага пытання ў яго сучасных аспектах, але мае месца ўзвялічванне адных народаў і прыніжэнне другіх, а гэта вядзе толькі да варожасці. Я ні ад аднаго прыстойнага рускага чалавека не чуў слоў накшталт «я прадстаўнік вялікага рускага народа». А вось халуі з другіх нацый пачынаюць мусіраваць вызначэнне «вялікі рускі народ», «старэйшы брат», «вялікі брат» і г. д. Гэта вядзе да монакультуры. А монакультура, як адзначае загадчык Ленінградскага Пушкінскага дома прафесар А. М. Панчанка, — гэта нівеліроўка другіх культур. Усе нацыі выключна роўныя!

З гэтага вынікае, што дзяржаўнай мовай Беларускай ССР можа быць толькі беларуская. Ці не пераскокваю я ад нацыянальнага да нацыяналістычнага? Ні ў якім разе. Руская мова патрэбна ўсім народам. Палажэнне аб рускай мове як мове міжнацыянальных зносін павінна быць замацавана ва ўсіх канстытуцыях саюзных рэспублік. Таму рускую мову трэба вывучаць з ранняга дзяцінства, не так, як родную — з другога класа невялікімі порцыямі, — адзін ці два разы на тыдзень.

Лічу ненармальным, калі беларусы будуць (і абавязаны) ведаць дзве мовы — родную і мову міжнацыянальных зносін, рускую, а веданне другой мовы для рускіх не абавязковае. Гэта таксама можа прывесці да скрыўленняў у нацыянальнай палітыцы і нікому не патрэбнага напружання.

Рускую мову трэба вывучаць, валодаць ёю і з эканамічнага пункту гледжання. Справа ў тым, што Беларуская ССР уваходзіць ва ўсесаюзны народнагаспадарчы комплекс. На Беларусь і з Беларусі вязуць з усіх і ва ўсе куткі краіны ды і свету. Забяспечыць патрэбы развіцця эканомікі на аснове ўжывання толькі роднай мовы — немагчыма. І гэта добра разумеем не толькі мы, але і прадстаўнікі другіх народаў. Зраблю ў сувязі з гэтым невялікае, але важнае адступленне. У снежні мінулага года я быў у Вільні ў сувязі з апаніраваннем дысертацыі. Увесь час вялі прыватныя размовы наконт поглядаў літоўскіх эканамістаў. Я даводзіў калегам, што ўвядзенне літоўскіх грошай ва ўмовах, калі эканоміка Літвы ўсімі парасткамі ўрасла ў эканоміку краіны — шкодная манілаўшчына. Арыентацыя на захад — яшчэ горшы варыянт. У чымсьці са мной пагаджаліся, а ў чымсьці стаялі на сваім. Дыскусіі з літоўскімі калегамі я прадаўжаю зараз у Маскве, дзе пры МГУ павышаю сваю кваліфікацыю.

Неяк ужо ў Маскве падышоў да мяне адзін вучоны і кажа, ці праўда, што вашы рэспубліканскія кіраўнікі не ведаюць беларускай мовы, і назваў прозвішча аднаго з іх. Я запытаў:

— Адкуль вы гэта ведаеце?

— Чуў па замежным радыё.

Бачыце, рэха ляціць па ўсім свеце...

Для чаго я прывёў гэты эпізод? Для таго, каб на заканчэнне падкрэсліць, што супраціўленне адраджэнню беларускай мовы і культуры будзе моцным. Ды ёсць аснова для аптымістычнай перспектывы. Яна ляжыць зноў жа ў эканоміцы. Справа ў тым, што выхад з застою, паскарэнне сацыяльна-эканамічнага развіцця немагчыма без разгортвання дэмакратыі на вытворчасці, у палітычным і культурным жыцці.

Трэба, каб чалавек адчуў сябе гаспадаром — і не на паперы, а рэальна стаў уладальнікам сродкаў вытворчасці, асобай. Не зробім гэтага, не ажыццявім дэмакратыю — ператворымся ў другарадную дзяржаву. А адным з кірункаў дэмакратызацыі з'яўляецца развіццё нацыянальных культур.

У. КУЛАЖАНКА,
доктар эканамічных навук, прафесар.

г. Масква.

Паэзія

Юрась Свірка

Між вогненных чэрвеняў

Напісаў паэму «Між вогненных чэрвеняў». Яна ўяўляе вершаваныя штрыхі да апошняга года жыцця Купалы. Кожны з іх грунтуецца на канкрэтных успамінах людзей, якія сустракаліся з паэтам у суровыя гады ў Мінску, Маскве, Каломне, Чэбаксарах, Казані, Пячышчах. І ўсё ж мой твор не храналагічны жыцяпіс — гэта спроба пранікнуць у неабдымны свет думак нашага класіка, верагоднае дадумванне таго, што хвалявала яго, не давала спакою ў грозны час вайны.

Прапаную чытачам першыя старонкі паэмы.

Аўтар.

Штрых зачыну

Між вогненных чэрвеняў год умясціўся,
Той год, калі ў скрусе Купала журыўся
Далёка ад дому, ад роднага краю,
Які дратавала варожая зграя.
Між вогненных чэрвеняў, грозны́ парою
Яму не давала спачыну-спакою
Гнятлівая думка: чаму адступаем,
Чаму дарагую зямлю пакідаем?
Дзе сіла, што славілі ў песнях нястомна?
Яе ж велічалі стальною, нязломнай.
І сэрца балела не так, як звычайна:
Дзе ж песня, падобная зброі
знішчальнай?
Ці месца яму не хапіла ў Ташкенце? —
Кірунак быў іншы ў яго на прыкмеце.
Ён думаў, ад'едзе з Масквы ненадоўга.
Дарогу яму пераходзіла Волга
З паўнюткім, хоць шчасця тады было
мала,
Бо ён не дадому вяртаўся, Купала.
Апошняя восень над ім адгрымела,
Яна не ключом жураўліным звінела.
Апошняй зіму ён убачыў здалёку
Ад роднага краю. І так адзінока
Ён тут пачуваў на прасторах шырокіх.
Апошняй вясною ён дыхаў стамлёна:
Было ж у няволі аж восем мільёнаў
Яго дарагіх землякоў — беларусаў.
Душою у край свой і ў снах ён імкнуўся.
У чэрвені лета яго адцвітала,
Пра гэта нічога не ведаў Купала.
Маскоўскай гасцініцы цёплае ўлонне.
Там смерць не пхала яго у прадонне.
Аблічча яго у вачах не схіснецца.
Штрых першы настроем трывожным
кладзецца.

І пройдзе родным краем
Крывавай навальніцай.

А хто хацеў згадзіцца
З вялікаю бядою,
Што рэкі і крыніцы
Напоўняцца крывёю
Тваіх сыноў, радзіма.
Твой дол усланы імі,
Забыць іх немагчыма,
Іх помніць нам жывымі.

Чужынца дабівалі
Там, на яго прасторах.

Апалены вайною
(Тут песня не схлусіла)
Народ паўстаў сцяною,
Знайшоў для сілы—сілу.

Гучала песня-мроя,
Як пераможны фініш.
Вядома, песня — зброя,
Ды ўсё ж пад танк не кінеш.

Купалу пабачыць у Мінску карцела,
Хацеў пакланіцца ягонаму вобліку,
Ды хата у часе бамбёжкі згарэла,
Да неба ўзнялася хмурынкаю-воблакам.

За Оршай бярозкі чародкай стаялі,
Галлём правісалі над самай абочынай.
Машыну Купалы яны пазнавалі,
Здаецца, шапталі: «Нядаўна
праскочыла».

Роздум Купалы, калі пакідаў ён Мінск

24 чэрвеня 1941 года

Радзіма ў небяспецы,
Дзе маці — невядома.
Калі мне давядзецца
Вярнуцца зноў дадому.

Адной шапнуць: «Жывая!»...
Другой сказаць: «Вітанне!»
Абедзве паўшчуваюць
За доўгае расстанне.

Не змог тады з матуляй
У Мінску развітацца:
На ўсход пагналі кулі,
Хоць не хацеў спяшацца.

Не змог сказаць радзіме
Пяшчотных слоў гарачых.
Была яна ўся ў дыме,
Усхліпвала ад плачу.

Знявечана вайною,
Стаптаная, ляжала.
І пад чужой пятою
Няскорана стагнала.

Хто думаць мог, што вораг
Ударыць вераломна.
Хто думаць мог, што гора
Наваліцца раптоўна.
Хто думаць мог, што зграя
Парве ланцуг граніцы.
Пад кулі без загаду
Ішлі. Уздрыгваў вораг.
А колькі ў іх паглядах
І гневу, і дакору.

«І сёння і ўчора
Зямля агнём гарэла,
Ішоў напорна вораг,
Ішоў па нашых целах.
А перамога — міма
У сорак першым годзе.
І боль, твой боль, Радзіма,
Праз смерць да нас даходзіў.
Не бачылі блакіту:
Чужынцы наплывалі.
І мы тады з нябыту,
Бывала, паўставалі...»

Зламала нашы дзверы
Варожая навала.
У нас хапала веры,
А сілы — не хапала.

Навала навісала
Над роднаю старонкай,
А песень шмат гучала
Упэўненых і звонкіх.

У песні самахвальнай
Перамагала зброя
Ударам сакрушальным,
Зусім малой крывёю.

А песня акрыляла:
Сухім трымаем порах!

І песня ў бой вадзіла
Харобрых і адчайных.
Вядома, песня — сіла,
Ды як ёй збіць знішчальнік?

У песнях разбівалі
Мы ворагаў праклятых,
Нібы не заўважалі
Жарло ствалоў гарматных.

Яны ў наш бок глядзелі,
На край мой, мілы, родны.
Мы верыць не хацелі,
Што блізка бой смяротны.

У песні лёс кароткі
(Бравада — у мінулым),
Калі пяецца глоткай,
А не душой прачулай.

Нелірычнае адступленне

Ад самай граніцы краіны маленькай,
Апетай цудоўнаю ліраю Райніса,
Праз гул бамбавозаў, праз плач,
і праз енкі.
Праз тоўшчу гадоў—да яго прабіваюся.

Хачу яго ўбачыць з усмешкаю мілай.
І прагна і пільна я ўдаль углядаюся,
Ды светлую постаць яго засланілі
Кварталы руін у задымленым Каўнасе.

Людзей на дарозе... Ідуць з Беларусі
І едуць на ўсход. У збавенне ўсім
верыцца.
Наперад ніяк праз натоўп не прарвуся,
Ніяк не аб'еду пакутлівых бежанцаў.

То сцелецца луг, і мурожны, і росны,
То зноў падыходзяць к дарозе ляшчыны.
Дзе меддзю высвечваюць стромкія
сосны,
Здаецца, яго прамільгнула машына.

На Смаленскай дарозе

Міма — палі, і лясы, і лагчыны,
Міма — узгоркі, лугі і сцяжыны.
Воблакам чорным здаецца машына.
Коціцца, коціцца, коціцца, коціцца.
Быццам спыніцца нідзе ёй не хочацца.
А сэрцу спакою так хочацца, сціснецца б
І радыятару даць бы аддыхацца.
Смагу прагнаць бы вадою гаючаю.
Лета гарачае, лета балючае.
А сэрца жадала спакоем пацешыцца.
Ідуць па дарозе і падаюць бежанцы.
Ідуць з хатулькамі — увесь тут набытак.
Ідуць, як з пажару — ледзь цела
прыкрыта.
Учора шчаслівыя — сёння няшчасныя.
А самалёты над імі крыжастыя

Чытаючы часопісы

ЗАЦІКАВІЦЦА ВУЧАНЬ...

Сёння, калі на чытача штодня літаральна абрушваецца паток разнастайнай інфармацыі, нават профільныя, галіновыя выданні, каб не страціць сваіх падпісчыкаў, не могуць замыкацца толькі ў коле пытанняў вузкаспецыяльных. Пазнаёміўшыся з нечым «для душы», правільна мяркуюць яны, чытач, можна быць упэўненым, не праміне і астатнія публікацыі.

Менавіта такім плённым шляхам ідзе і рэдакцыя часопіса «Беларуская мова і літаратура ў школе». Вынік відавочны — пачыналі з дзевяці тысяч экземпляраў, а цяпер тыраж перавысіў адзінаццаць тысяч экземпляраў, што ва ўмовах рэспублікі не так ужо і дрэнна. А ўсё таму, што рэдакцыя менш за ўсё арыентуецца на метадычныя распрацоўкі асобных урокаў, хоць і не адмаўляецца цалкам ад гэтага. Сведчанне таму — пастаянныя раздзелы «Методыка мовы і вопыт», «Методыка літаратуры і вопыт». Але і ў гэтых матэрыялах на першы план выступае не столькі само абагульненне педагагічнага вопыту ў падрыхтоўцы менавіта такога ўрока, а не іншага, колькі прысутнічае заклік уважлівага стаўлення настаўніка да першакрыніцы. У дадзеным жа выпадку — гэта само багацце мовы ці мастацкі твор, які разглядаецца.

Пацвярджэнне падобнай арыентацыі часопіса яго нядаўні, пяты нумар за сёлетні год. Адкрываеш вокладку, знаёмішся са зместам і, прызнацца, не ведаеш, на чым спачатку запыніць вока. Усё ж, відаць, на артыкуле М. Яленскага «Шляхі станаўлення і развіцця методыкі беларускай мовы (20-я гады)». Праўда, назва публікацыі ўсё ж крыху «завучоная» (будзем справядлівымі, такі грашок за часопісам калі-нікалі адчуваецца, і яго неабходна пазбаўляцца як мага хутчэй, бо той, каму «Беларуская мова і літаратура...» трапіць у рукі ўпершыню, пасля падобных загалоўкаў можа яго проста адкласці ўбок), але сам артыкул карысны і сваёй пазнавальнасцю, інфармацыйнай насычанасцю, і ўдалай аўтарскай спробай зрабіць першыя абагульненні па важнаму пытанню, што, безумоўна, патрабуе свайго далейшага асэнсавання.

Мікола Яленскі, а ён працуе настаўнікам пачатковых класаў СШ № 40 г. Мінска і адначасова з'яўляецца выкладчыкам Мінскага педагагічнага інстытута імя А. М. Горкага, паказвае, як з першых крокаў Савецкай улады на Беларусі прымаліся актыўныя, канкрэтныя захады па стварэнні нацыянальнай школы. Усё рабілася па сутнасці на голым месцы, бо ў 1918 годзе ў Мінску была толькі адна ўласна беларуская навучальная ўстанова — Першыя Беларускія Настаўніцкія курсы. (А ці не да гэтакага ж становішча прыйшлі б мы неўзабаве, калі б не перабудова ў жыцці грамадства!). Але як настойліва тагачаснае кіраўніцтва спрабавала палепшыць, а значыць і вырашыць становішча?!

Саўнарком РСФСР 12 мая 1921 года прыняў нават спецыяльную пастанову, каб адкамандзіраваць работнікаў асветы і культуры, якія раней працавалі на Беларусі. Усіх, без выключэння. У тым ліку і настаўнікі - чырвонаармейцы, калі іх пасада была не вышэй ротнага камандзіра, вярталіся на радзіму, сеяць «разумнае, добрае, вечнае». Такія дзеянні якраз і сведчылі аб жыватворнасці інтэрнацыяналізму менавіта ў яго ленінскім разуменні.

І сакратар ЦК КП(б)Б В. Кнорын таксама разумеў: «Мы не можам займацца русіфікацыяй. Неабходна адмовіцца ад погляду, што пытанне аб мове ёсць пытанне нацыяналістычнае. Наадварот, гэта ўпаўне адпавядае духу камунізму. Кожнае дзіця мае права вучыцца на сваёй роднай мове». Ужо ў 1924 годзе ў асноўным закончылася, згодна тагачаснаму тэрміну, беларусізацыя пачатковай школы, і гэты працэс пачаў праводзіцца ў школе сямігадовай і сярэдняй. Ёсць чаму павучыцца! Адначасова ёсць магчымасць яшчэ раз задумацца, да чаго давялі рэспубліку сталіністы, настойліва праводзячы ў жыццё сталінскае разуменне нацыянальнага пытання, і што завяршылі «інтэрнацыяналісты» застойнага часу.

Наўрад ці застанецца хто-небудзь з чытачоў абыякавым да гэтага артыкула. На ўсіх, каго цікавяць нацыянальныя традыцыі, разлічана і публікацыя «Купалле — нацыянальны летні карнавал». Прыкладны сцэнарый святкавання даўняга абраду, у аснову якога пакладзены вопыт правядзення свята ў мінулыя гады суполкамі «Талака» і «Заслаўскія летуценнікі», найбольш прыйдзецца даспадобы кожнаму, хто захоча сам прыняць удзел у Купаллі.

Яшчэ адно добрае пачынанне — падрыхтоўка да 150-годдзя з дня нараджэння Ф. Багушэвіча, якое, як вядома, спаўняецца ў сакавіку наступнага года. Рэдакцыя пачынае змяшчаць матэрыялы, якія ў новым аспекце, з вышыні сённяшняга дня і сучасных поглядаў літаратуразнаўчай навукі, а зусім не ў юбілейным плане, дазваляюць перачытаць творчасць выдатнага беларускага паэта-дэмакрата, пачынальніка крытычнага рэалізму ў беларускай літаратуры. Прапануюцца два артыкулы: выкладчыцы Гродзенскага дзяржаўнага універсітэта Н. Тарэлкінай «Мастацкі аналіз твора пры вывучэнні паэзіі Ф. Багушэвіча (VIII клас)» і настаўніцы беларускай мовы і літаратуры Турынскай сярэдняй школы Пухавіцкага раёна А. Залескай «Вывучэнне творчасці Ф. Багушэвіча ў VIII класе». У нейкай ступені два погляды на адну і тую ж праблему, а гэта дазваляе яшчэ лепш і глыбей спасцігнуць вабнасць і значнасць мастакоўскага свету пісьменніка.

Хацелася б толькі, каб падобныя матэрыялы пісаліся больш простай, даходлівай мовай, без грувасткіх моўных канструкцый, без усёй гэтай уяўнай навуковасці, псеўдапедагагічнасці, калі абавязкова «павінны» прысутнічаць канструкцыі тыпу «вялікае выхаваўчае ўздзеянне будзе мець...»

Янка Саламевіч расказвае пра жыццёвы і творчы шлях Зоські Верас — «Я не баюся жыццёвай буры...» Зоська Верас, як быццам, не можа скардзіцца на няўвагу. Аднак большасць папярэдніх публікацый не давалі ўяўлення пра яе як паэтэсу. Ці не выключэнне ў гэтым сэнсе кні-

Нізка спускаюцца і кулямётнымі
Чэргамі косяць. Жахі смяротныя.
Дзіця будзіць маці, ніяк не дабудзіцца.
Гэта ніколі ў жыцці не забудзецца.
Маці сыночка люляе ў канаве,
А ён і не плача ўжо і не канае,
Яго захінае матуля спадніцай,
Кроў коціцца з роту, нібыта суніцы.
Збялелы стары на абочыне курчыцца,
Побач—унук у прастрэленай куртачцы.
Не чуе сігналаў ніхто на дарозе.
Абапал стаяць і бярозы ў знямозе.
— Куды вы? — матулі крычаць. — Дзе збавенне? —
І рукі угору. Стаяць на каленях. —
Зашто нам такія пакуты, скажыце?
Калі ўжо не нас, дык хоць дзетак вазьміце.
Нявінных нас неба карае высокае.
А дзе ж вы, чырвоныя, нашыя сокалы?
Зашто нам такое і гора і пекла?
А неба страчыла і кулямі секла.
І цяжка Купалу было ад знямогі,
Што ён не бярэ па дарозе нікога.
Ён чуе іх плач, бачыць вочы гаротных.
І цесна ў душы ад пакутаў народных.
Уладка нібыта ў знямені сядзела.
А сэрца Купалы кіпела, чарнела.
Яно налівалася гневам і помстай
І болем зайшлося пякучым і вострым.
А бежанцаў крык за ім следам імкнецца.
Іх плач і праклёны ўмясціліся ў сэрцы.
Купала шаптаў спачувальна: «О людзі...»
І каменем гора давіла на грудзі.
«Куды вы?» — гучала у спаленым жыце.
І сэрца паліла: «Вы нас забярыце».
Здаецца, зямля ўся гарэла, сціналася,
Усё на ўсход, да Масквы, падавалася.
І белыя краскі крывёй наліваліся.
Блакітам цвілі прыдарожныя кветкі,
Як вочы забітых. Маўклівыя сведкі.
— Ярцымік*, спыніся, не бачыш дарогу?..
Не мог ён шмыгнуць міма гора людскога.
Параненых бачыў, счарнелых, разутых.
Не мог ён аб'ехаць людскія пакуты.
І лопалі кулі па крыллі машыны.
І дзіва, яны не ўпіваліся ў шыны.
О неба, было ж ты спакойным і гожым.
У небе крыжы самалётаў варожых.
Людзей ён убачыў, запыленых, рыжых.
Магілка-грудок без драўлянага крыжа.
— Адкуль? — да жанчыны Купала звярнуўся. —
— З-пад Оршы, — заплакала. — Мы з Беларусі.
Схіліўся Купала над жоўтым пагоркам.
На сэрцы было і балюча і горка.
А маці наўзбоч ад шашы галасіла:
«Чаму не з табой я, сыночак?»—прасіла.
Калоліся словы у сэрцы, як восці:
«А як мне чужынцам за гэта адпомсціць?
Дзе словы знайсці спапяляючай сілы,
Каб ворага лютага грозна касілі?»...

Народжаны 19 верасня 1941 года...

Паставіў кропку. Валасы паправіў,
Далоні задаволена пацёр.
Ён толькі што народны дух уславіў,
Узняў яго, нязломны, аж да зор.

Адчуў: крыху адсунуліся беды,
Нібыта ён з народам гаварыў.
Тады, тым днём, ніхто яшчэ не ведаў,
Што тут, у Чарнарэччы, ён стварыў.

Як і ў Ляўках, глядзелі ў вокны сосны,
І верасень лістоту спорна жаў.
А верш—душы часцінка сілы грознай—
Нікім не чуты, на стале ляжаў.

Спеў калыханкі не згадаць такому,
Не час такому слухаць «баю-бай».
І нельга доўга песціцца жывому,
Калі ў няволі стогне родны край.

І прагне ён туды, дзе гул варожы,
Да партызанскіх сцежак і дарог.
Ён спачываць, адлежвацца не можа,
Народжаны для цяжкіх перамог.

Яму быць гімнам партызанскай сіле,
У бой вадзіць народныя палкі,
І тое, што тры месяцы таміла,
Нарэшце пераплаўлена ў радкі.

У памяці — дарогі адступлення,
Смерць мацярок, і плач дзяцей, і кроў:
«Не пакідайце дзетак на глумленне».
«Не згодзімся мы з доляю рабоў».

А самалёты нізка з-за узлеска
Смерць сеялі над самай галавой.
Ад Оршы роднай і аж да Смаленска
Заліты шлях славянскаю крывёй.

І дома, што цяпер адсюль далёка,
Чужынец пакідае толькі тло.
А хто адпомсціць зверу-крывасмоку?
Тады яшчэ адказу не было.

Ад узрушэння пасвятлелі вочы.
Іскрацца. Як ён час такі чакаў!
Здавалася, было з ім так аднойчы,
Калі гімн беларусаў напісаў.

Згадалася, як суцяшаў Шыманскі*:
«Ці знойдзецца яшчэ дзе кут такі?
Жыві тут, госць шаноўны. Калі ласка.
Лес, рэчка Чорная, чым не Ляўкі?..»

Было ў пакоі сцішана і глуха.
Перачытаў. Здаецца, нельга лепш.
—Ігнатавіч!—паклікаў.—Вось паслухай.—
І прачытаў усхвалявана верш.

Замоўк Купала. І руку ля сэрца
Трымае.
І пачулася ў цішы:
— Я не суддзя вам, але мне паверце, —
Вы запісалі гнеў людской душы.
Паверце, Дамінікавіч, не мрою.
Я пахвальбой не ўмею суцяшаць.
Ваш верш цяпер патрэбны, нібы зброя.
Як партызан, ён будзе ваяваць.
Застанься ў Чарнарэччы, госць жаданы.
Застанься...
Развіталіся яны.
Паэт быў сэрцам там, дзе партызаны —
Яго радзімы верныя сыны.

Зноў поціск рук. І нізкія паклоны...
Машына лёгка бегла па шашы.
Верш нечуванай сілы, расчахлёны,
Святою помстай дыхаў у душы.

---

*І. М. Ярцымік — персанальны шафёр Я. Купалы.

* М. І. Шыманскі. Пасля Копыскага лясніцтва ў 1937 годзе працаваў у Чарнарэцкім лясніцтве каля г. Каломны.

жачка З. Верас «Каласкі», выпушчаная выдавецтвам «Юнацтва» ў 1985 годзе. Цяпер жа дзякуючы Я. Саламевічу (так і напрошваецца артыкул пра яго самога, аднаго з самых працалюбівых, настойлівых, мэтанакіраваных нашых рупліўцаў на ніве нацыянальнага зберажэння, адраджэння забытых імёнаў) прыйшлі да чытача і асобныя «дарослыя» творы З. Верас, якія дазваляюць убачыць, наколькі яна арыгінальная паэтэса.

І, вядома ж, нельга прамінуць артыкул Я. Гарадніцкага «Зберажоны агонь», свайго роду штрыхі да творчага партрэта А. Сыса. Тое, што «навукова-метадычны часопіс» знаёміць з зусім маладым аўтарам, у якога выйшла толькі дзве кніжкі, прытым знаёміць так шырока, нельга не вітаць. Апраўданы і выбар, калі можна так сказаць, кандыдата на падобную гаворку. Усё ж менавіта А. Сыс ці не больш за іншых дэбютантаў прыцягнуў да сябе ўвагу. І творамі, і актыўнай грамадскай дзейнасцю. Хто, як не настаўнікі, павінен мець правільнае ўяўленне аб яго творчасці.

Такое ўяўленне з артыкула Я. Гарадніцкага яны атрымаюць. Крытык уважліва разглядае паэзію А. Сыса, імкнецца (і гэта яму ўдаецца) вызначыць яе моцныя бакі, самабытнасць аўтара, непадобнасць яго на іншых.

Крыху, праўда, насцярожвае іншае. Хоць, можа, і падсвядома, але крытык часам як бы супрацьпастаўляе А. Сыса іншым паэтам, тым, хто піша ў традыцыйным плане. Ды і сведчанні тыпу: «Для ўспрымання ж паэзіі іншага роду патрэбна тонкае мастацкае чуццё, разуменне прыроды асацыятыўнага мыслення, знаёмства з набыткамі сусветнай культуры», а паэзія «іншага роду», гэта ж, канечне, і паэзія А. Сыса, наўрад ці павялічаць колькасць яе прыхільнікаў. Наадварот, яны ўжо загадзя, да знаёмства са зборнікам паэта, могуць адштурхнуць ад яго не толькі вучняў, а і некаторых настаўнікаў, бо ўсё ж, пагадзіцеся, не так проста пахваліцца «знаёмствам з набыткамі сусветнай культуры». Тым больш на вёсцы, куды вельмі і вельмі многія кнігі так і не даходзяць. Нацягнутым бачыцца пастаноўка ў адзін рад такіх паэтаў, як Л. Дранько-Майсюк, А. Мінкін, В. Шніп. Справа не ў ступені таленту, усе трое добра зарэкамендавалі сябе, але, як бы ні хацелася паставіць, загнаць іх у адну абойму, яны ўсё ж розныя, хоць, калі прытрымлівацца думкі Я. Гарадніцкага, «сімвал, міфалагічны вобраз, матыў, «міфалагічная» мадэль светаўспрымання, прытча, алегорыя» ўзбагачаюць іх творчасць. Толькі ўся справа, наколькі ўзбагачаюць! Хіба аднолькава ў Л. Дранько-Майсюка, які свабодны, раскаваны ў пастаянным паэтычным пошуку, смела эксперыментуе і, скажам, у В. Шніпа, які, перад усім іншым, усё ж больш застаецца традыцыяналістам?!

Згаданыя матэрыялы (да іх трэба аднесці і артыкул Т. Дасаевай «Новы герой у рамане Ц. Гартнага «Сокі цаліны», аўтар якога адыходзіць ад хрэстаматыйнага ўяўлення пра гэты твор пісьменніка, у многім па-новаму разглядае яго, па-свойму аналізуе вобраз Рыгора Нязвычнага), як быццам, зусім розныя. Але, апублікаваўшы іх, часопіс дасягнуў таго адзінства, якога вымагае ўжо само выданне яго. Мэтанакіравана прапагандаваць беларускую мову і літаратуру — значыць публікаваць найперш тое, што па-сапраўднаму абудзіць чытацкую думку, накіруе яе ў рэчышча нацыянальных праблем, без паспяховага вырашэння якіх немагчыма і вырашэнне праблем агульначалавечых.

НАШ АГЛЯДАЛЬНІК.

З ДЗЕЙСНІЦЬ гэту задуму было не проста. Бо сярод вялікай арміі творчых людзей сталіцы бескарысліва патраціць свой вольны час на сустрэчы з сельскімі працаўнікамі добраахвотнікаў знайсці было не проста.

— Хіба перавяліся сярод нас падзвіжнікі?— Не магла змірыцца з такім фактам народная артыстка рэспублікі, старшыня рэспубліканскай камісіі па шэфстве над сельскімі працоўнымі калектывамі Марыя Захарэвіч.

ГЛЫТОК КРЫНІЧНАЙ ВАДЫ

Яна адна з першых падтрымала ініцыятыву маскоўскіх дзеячаў культуры, што выступілі ў газеце «Савецкая Расія» з заклікам аб'яднаць творчую інтэлігенцыю сяла і горада, аднавіць забытыя традыцыі асветніцтва, якія здаўна былі ім характэрны.

— Перш - наперш едзем на маю бацькаўшчыну, на Мядзельшчыну,— прапанавала актрыса.

...І вось, нарэшце, наша шэфская група выйшла з аўтобуса ў пасёлку Сваткі. Шэфская група — гэта народная артыстка БССР М. Захарэвіч з дачкой, паэт Уладзімір Мазго, майстар музычных інструментаў і выканаўца народнай музыкі Уладзімір Пузыня, а завяршаў нашу кампанію васьмігадовы скрыпач і спявак Алесік Пузыня.

Прызнацца, на тое, што збяруцца людзі, мы слаба спадзяваліся, бо лета — клапатлівы час для земляробаў. Ды і свой прыезд мы загадзя не надта што прапагандавалі. Меркавалася сустрэчы зрабіць камерныя, з невялікай аўдыторыяй — на ферме, у школе, у брыгадзе.

— Пакуль прыйдуць людзі з градак, памыюцца, падояць кароў... Пайшлі ў калгасны музей,— прапанавала Марыя Георгіеўна.

Матэрыялы, сабраныя ў музеі, сведчаць пра тое, як нясоладка жылося дзядам, бацькам, як потым перанеслі цяжар Вялікай Айчыннай вайны... Лёс Хатыні зведалі і мясцовыя вёскі Новікі, Шкальнікава, Сваткі, Даўжані, Няверы. Шмат таленавітых людзей пайшло ў жыццё з гэтых мясцін. Са стэндаў на нас глядзелі партрэты змагароў за народнае шчасце, герояў Вялікай Айчыннай вайны, дзяржаўных дзеячаў. Мядзельшчына — край, дзе прайшло дзяцінства Максіма Танка, навакольная прыгажосць усхвалявала маленькага Васіля Шаранговіча, які з дзяцінства не выпускаў з рук аловак, вершаванымі радкамі ўхваляе гэту казачную зямлю Мар'ян Дукса. Сярод знакамітых людзей пазнаю і партрэт Марыі Захарэвіч...

...Тым часам у клуб збіраліся людзі. Вестка пра тое, што ў вёску прыехала зямлячка, зацікавіла многіх. М. Захарэвіч знаёміла вяскоўцаў з гасцямі, дзякавала за тое, што прыйшлі на сустрэчу. Завязалася шчырая гутарка. Расказала аб творчых планах тэатра, пра свае задумы, пра грамадскую работу.

І землякі расказвалі гасцям пра сваё жыццё. Пра тое, што не пусцеюць навакольныя вёскі, а іх у калгасе каля трыццаці, будуюцца, аднаўляюцца, поўняцца дзіцячымі галасамі. Што калгасны старшыня П. Чарняўскі паважае працу клубных работнікаў, сам мае прыгожы голас, хораша спявае ў хоры, першы чалавек на ўсіх клубных мерапрыемствах, на провадах у армію, на дажынках. Падзяліліся яны і сваімі праблемамі.

Скардзіліся вяскоўцы на тое, што не частыя госці ў іх прафесійныя тэатры, артысты філармоніі, цырка, супрацоўнікі кансерваторыі, мастакі. Год назад аб'яднанне «Летапіс» кінастудыі «Беларусьфільм» арганізавала творчую сустрэчу. Пасля прагляду фільма пачалася зацікаўленая гарачая дыскусія. У нетаропкай размове раскрывалася жыццё вяскоўцаў з усімі яго кантрастамі і праблемамі, марамі і планамі.

Потым Марыя Георгіеўна чытала паэму. Пра вясковую працаўніцу Аксінню, якая так многа працавала ў сваім нялёгкім жыцці, і так мала ведала радасці і дабраты.

— Выбрала гэту паэму таму, што яна пра маці. У кожнага з нас ёсць адна маці, і ў кожнага яна свая, адзіная. У творы горкая праўда — пра дэфіцыт дабра і міласэрнасці, якіх так не хапае нам сёння.

Паэма расчуліла і выканаўцу, і слухачоў. Актрыса змоўкла.

— Прабачце, дазволіла сабе расслабіцца, бо я ж дома, сярод сваіх, блізкіх людзей...

Пераапрануты ў беларускі народны касцюм, з шыкоўнай дудой у руках сярод прысутных з'явіўся Уладзімір Пузыня. Усім знаёмая песня «А ў полі вярба» на дудзе гучала дзівосна і пранікнёна. Майстар паказаў прысутным, як гучаць беларуская ліра і жалейка, дудачка і валынка. Увесь гэты інструмент музыка зрабіў сам. Сын акампанаваў бацьку на скрыпцы. Хлопчык запеў, зала ад нечаканасці замерла, бо народная песня «Чырвоная рута» ў дзіцячым выкананні выклікала чалавечыя сімпатыі.

Чуйна ўспрымалі вяскоўцы вершы паэта Уладзіміра Мазго. Пра Афганістан, пра адвечную праблему бацькоў і дзяцей, пра сэнс жыцця...

Аб Мядзельскай раённай бібліятэцы, якую мы з задавальненнем наведалі, засталіся самыя светлыя ўражанні. Фонд яе складае 75 тысяч кніг. Малодшых школьнікаў вабіць у бібліятэку пакой казак, дзе працуе лялечны тэатр і можна паглядзець розныя дыяфільмы. Лялечны тэатр не толькі забава, ён дапамагае прапагандзе бібліятэчных ведаў. Тут героі дзіцячых казак тлумачаць дзецям тое, як робіцца кніга, колькі людзей стараецца, каб яна атрымалася прыгожай і цікавай. Вечарамі ў музычным салоне, які створаны па ініцыятыве настаўнікаў і бібліятэчных работнікаў, збіраюцца аматары музыкі, адбываюцца сустрэчы з вядомымі выканаўцамі, спевакамі і музыкантамі. У раёне пры бібліятэках працуюць 29 такіх лялечных тэатраў.

У гэты дзень у Мядзеле праводзілася свята дзіцячай кнігі. Спярша самая вялікая дуда, якую трымаў Уладзімір Пузыня, падала сігнал. Яго падхапілі звонкія піянерскія горны. Гэта знак таго, што свята пачалося. Да цэнтральнай плошчы ішлі бацькі з дзецьмі. А там іх чакаў такі разнастайны кірмаш — вочы разбягаліся. Жадаючыя набыць добрую кнігу мелі такую магчымасць. Раскупляліся ўмомант творы дзіцячай літаратуры, а таксама кнігі Сяргея Грахоўскага, бо сам аўтар прысутнічаў на свяце і можна было ўзяць у яго аўтограф.

З прывітальным словам да ўдзельнікаў свята звярнуўся паэт Сяргей Грахоўскі. Ён не чытаў вершаў, а шчыра прасіў кожнага любіць гэты цудоўны куток радзімы, берагчы кожную галінку, кожнае дрэва, шанаваць сваю культуру, якая з глыбіні стагоддзяў даносіцца да нас праз кнігу.

Былі на свяце і іншыя цікавыя моманты. На плошчы раённы музей зрабіў выстаўку старой кнігі. Мне, як і іншым прысутным, пашчасціла трымаць у руках рэліквію мясцовага музея — царкоўную літаратуру XIX стагоддзя, стараабрадчы перадрук «Апостала» 1648 года, выданне Вялікай энцыклапедыі на польскай мове 1895 года, фотакопію беларуска-літоўскага летапісу.

...Канчаўся наш выхадны дзень, аўтобус вёз брыгаду ў сталіцу. З ахапкай кветак заснуў Алесік. Стаміўся, бо паспеў яшчэ выступіць у Вілейцы, дзе ў гэты дзень заканчваўся абласны агляд-конкурс духавых аркестраў.

Дарогай мы ўспаміналі пра сустрэчы, гаварылі пра тое, ці прыносяць карысць людзям такія візіты.

— Калі хоць адну душу працяла думка аб нашай вечнай адказнасці перад роднай зямлёй, то і добра,— заўважыла Марыя Георгіеўна. — Хай бы і іншыя дзеячы культуры аддалі даніну павагі сваёй бацькаўшчыне. Што для мяне, то гэта — як глыток крынічнай вады.

Тамара КАРОЛЬ,
адказны сакратар рэспубліканскай камісіі па шэфстве дзеячаў мастацтва і культуры над сельскімі працоўнымі калектывамі.

Патрабуецца дэмакратызм!

ЛІСТ У РЭДАКЦЫЮ

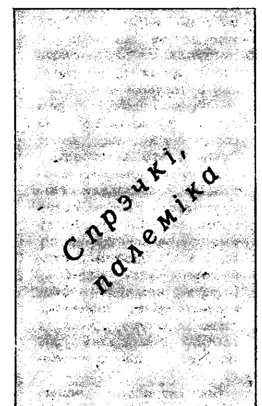

У «ЛіМе» за 31 сакавіка г. г. надрукаваны артыкул мастацтвазнаўцы П. Васілеўскага «Патрабуецца лідэр» (пасля выставачнага «марафона»)». Дзіўнае ўражанне пакідае гэты артыкул. З аднаго боку, падзагаловак нагадвае, што нататкі аўтара прысвечаны вынікам «марафона» — шэрагу рэспубліканскіх выставак па кожнаму віду мастацтва ў 1988—1989 гг., якімі СМ БССР адзначыў 50-годдзе свайго ўтварэння і 70-годдзе БССР і КПБ. З другога — артыкул прысвечаны праблемам беларускай пластыкі, аглядам якіх «мы, так бы мовіць, закрываем тэму». І адразу ж паўстае пытанне: чаму «закрываем»? Што, ужо высветлены творчыя вынікі «марафона»? Чаму П. Васілеўскі нават не абмовіўся аб неабходнасці неяк абмеркаваць творчы год за «круглым» ці «квадратным» сталом у «ЛіМе»? Справа ж зроблена неардынарная, упершыню за 70 гадоў беларускай мастацкай культуры. Чаму мастацтвазнаўца з такой перакананасцю бярэ на сябе ролю асабіста вырашаць такія справы?

Адна з асаблівасцей перабудовы, здаецца, выяўляецца ў тым, што мы адмаўляем культ асобы Сталіна і адначасова сцвярджаем культ асобы як прынцып. Сёння, як ніколі раней, нам патрэбны розныя асобы, асобы творчыя, актыўныя, дзейныя. Аднак гэта павінны быць асобы і прафесійна адукаваныя, і дэмакратычна добразычлівыя, тады грамадства дае магчымасць ім вырашаць нейкую справу асабіста. У дадзеным выпадку П. Васілеўскі, на жаль, не праяўляе такіх якасцей. На жаль, памылак у яго артыкулах (гэтым і «Калі няма песні» — «ЛіМ» за 3 лютага 89 г.) так многа, што рабіць вытрымкі проста немагчыма — трэба перапісваць абодва тэксты амаль па палове. Таму абмяжуюся некаторымі «адкрыццямі» ў «закрытай» тэме.

У артыкуле «Калі няма песні» мастацтвазнаўца піша:

«Твор дэкаратыўна-ўжытковага мастацтва абавязкова павінен быць прыгожым у самым прамым сэнсе.., што неабавязкова ў жывапісе, графіцы, скульптуры». (Так што не турбуйцеся, мастакі, аб прыгажосці сваіх твораў — мастацтвазнаўца загадзя дае вам індульгенцыю).

«А значыць у прыкладнікоў больш магчымасцяў для самавыяўлення, для эксперыменту ў форме і тэхніцы». (Так што не клапаціцеся, мастакі другіх відаў, і аб пошуку — безнадзейна.)

«Чаму ж так сумна было на рэспубліканскай выстаўцы дэкаратыўна-ўжытковага мастацтва зараз? Адказ, як ні дзіўна, просты: гледачы сёння ўжо іншыя; а мастакі ў сваёй большасці — яшчэ тыя ж. Людзі навучыліся думаць і не баяцца гаварыць». Якраз «прастата» вывадаў мастацтвазнаўцы і здзіўляе. Ці не ён быў сведкам неадукаванасці гледачоў на выставах А. Ісачова? Ці не ён з'яўляецца сведкам, што далёка не ўсе яшчэ людзі сёння ўжо навучыліся думаць, інакш бы яны не цярпелі антыдэмакратычныя пастановы, загады, утаймаванні бюракратычнай улады? Як жа ж трэба НЕ ВЕДАЦЬ, НЕ АДЧУВАЦЬ дух жыцця беларускіх мастакоў, каб гаварыць, што сёння нашы мастакі тыя ж, што былі ўчора, у 1984 г. Быццам не было выставак «Эксперыментальны тэкстыль», «Чашка-падушка» ў Доме кіно ў 1988 г. Быццам гэта не мастакі-дэкаратывісты літаральна ўзарваліся і прымусілі дырэкцыю МФ БССР пасля дваццацігадовых абяцанак распачаць будаўніцтва сваёй эксперыментальнай базы. Не, дарагі мастацтвазнаўца, няведанне — не аргумент. Ды і, чэсна сказаць, цяжка ўявіць, каб адзін П. Васілеўскі ішоў з перабудовай «у нагу», а ўся секцыя ДПМ — па-за перабудовай. Ну, а ніяк жа нельга паверыць, што ўсе нашы мастакі такія ўжо закарэлыя кансерватары з маладых нагцей.

Не буду гаварыць аб лёгкасці, з якой П. Васілеўскі зневажае нашых медальераў на выставе ДПМ (Ул. Мелехаў, Р. Іваноў заслугоўваюць хаця б павагі за свае творчыя здабыткі на ўсесаюзных выставах і працу на кухнях без майстэрань). Не буду гаварыць, што мастацтвазнаўца не разумее сутнасці мастацкіх пошукаў В. Прыешкіна, М. Байрачнага, Т. Сакаловай — гэта справа густавага ўзроўню, які патрабуе і напрацаванасці вока, і агульнаэстэтычнага разумення мастацкіх праблем. Але нельга ж абмінуць самае значнае «адкрыццё» ў гэтым артыкуле: «Мастацтва Казіміра Малевіча магло ўзнікнуць толькі на беларускай глебе, толькі на гэтай зямлі». Канечне ж, нам вельмі імпануе, што К. Малевіч, відавочна, быў па нацыянальнасці беларусам. Аднак гіпотэза Я. Шунейкі (гл. «Мастацтва Беларусі», 1989, № 2) аб народнабеларускіх вытоках тэорыі К. Малевіча застаецца толькі жаданнем, бо сам К. Малевіч ні слова не гаворыць аб сувязях сваёй тэорыі з беларускай народнай творчасцю (гл. К. Малевич. Каталог выставки, посвященной 110-летию со дня рождения. Амстердам. 1989. Автобиографические заметки, с. 102—112). Паляк па паходжанні, народжаны ў Кіеве, жыхар Курска, а потым — Масквы, К. Малевіч адкрыў супрэматызм у 1913 годзе, а ў Беларусь упершыню (у Віцебск) прыехаў у верасні 1919 г. Ці ўжо такая бедная на таленты зямля Беларусі, каб ірваць коўдру гісторыі, каб цягнуць яе на сябе? Так, К. Малевіч быў у Віцебску да мая (прыкладна) 1922 г. (гл. Каталог, с. 81) і тут развіў сваю тэорыю. Але пры гэтым ён не гаворыць аб сувязі з беларускай арнаментальнай творчасцю (хаця наогул сялянскае мастацтва мела значны ўплыў на творчае станаўленне мастака). Сувязь супрэматызму з арнаменталістыкай так «проста», як гэта робіць П. Васілеўскі, знайсці немагчыма. Знешняе, павярхоўнае падабенства фігур балгарскага, беларускага ці латышскага арнаментальнага крыжа нельга атаясамліваць з супрэматычнымі фігурамі. Паміж імі —бездань няяўных ведаў. Высвятляць усё гэта трэба спецыяльна, а не «проста адкінуць выяўленчую сутнасць ад складанай тэарэтычнай надбудовы», як гэта прапануе аўтар артыкула. Падкрэсліваю: зараз дадзены толькі некаторыя, павярхоўныя памылкі нашага мастацтвазнаўцы ў першым артыкуле.

А вось — з другога (таксама толькі павярхоўныя).

Аўтар пералічыў не ўсе выставы «марафона»: забыты выставы мастакоў тэатра і кіно, маладзёжная, ветэранаў, абласных мастакоў, выстаўка плаката і шрыфту. Аўтар запамятаваў, што ганаровыя званні на этыкетках твораў ужо год як не пішуцца. Аўтар зблытаў, што супраць М. Савіцкага «кампанію» пачаў не СМ БССР, а група мастакоў (а гэта — не адно і тое ж). Аўтар не ведае тэхналогіі скульптуры: тысячу гадоў назад не было пабедзітавых зубілаў, не было кампрэсараў, пункціравальных машынак і г. д. для апрацоўкі камення. Аўтар не ведае, што дагаварная сістэма ў выставачнай дзейнасці СМ БССР, па-першае, скарачаецца, па-другое, зусім не вызначае сэнс сацыяльнага заказа, што ў СМ ужо няма ўчарашняга «сацыяльнага заказа», ён асуджаны самімі ж мастакамі. Аўтар не дае сабе працы ўбачыць у развіцці творчасць Анатоля Анікейчыка, у адчуванні жанравых, родавых,

...А навошта ён вам?

ЛІСТ З РЭДАКЦЫІ

ПАВАЖАНЫ Аляксандр Анатольевіч, ваш ліст у рэдакцыю асабіста для мяне нечаканасцю не быў. Бо цягнецца «непаразуменне» паміж намі (калі так можна мовіць) з таго часу, як у «Мастацтве Беларусі» (№ 2, 1988) быў надрукаваны матэрыял «Больш аб'ектыўнасці, аналітычнасці». У тым артыкуле я і Таццяна Гаранская выказалі нязгоду з тым, што вы ў сваёй рэцэнзіі на рэспубліканскую маладзёжную выстаўку адным махам закрэслілі, «закрылі» цэлы перыяд у развіцці беларускага выяўленчага мастацтва. Прычым, перыяд вельмі плённы, вызначальны ў адраджэнні беларускай нацыянальнай тэматыкі, у асэнсаванні гісторыка-культурнай спадчыны беларускага народа. Фактычна вы адмаўлялі неабходнасць нацыянальнага пачатку ў мастацтве, дэманстравалі сваё стаўленне да Беларусі як да культурнай правінцыі, гэткага мастацкага «Падмаскоўя».

У «Мастацтве Беларусі», відаць, дагэтуль памятаюць сварку, якую вы ўчынілі ў рэдакцыі пасля выхаду ў свет нумара з нашым водгукам на той ваш артыкул. Вы тады, дарэчы, у знак пратэсту забралі з рэдакцыі свой матэрыял, які рыхтаваўся да друку: абвясцілі, што паміж вамі і часопісам усё скончана.

Пасля майго артыкула «Крыкам нічога не пабудуеш» («Мастацтва Беларусі», № 7, 1988) вы гаварылі, што за такую публікацыю на мяне трэба падаваць у суд.

На абмеркаванні сёлетняй рэспубліканскай выстаўкі скульптуры і графікі вы ў вуснай форме выказалі шэраг тэзісаў, паўтораных зараз у лісце ў рэдакцыю. Але на трыбуне вы больш «паслядоўны», адкрыта абвінавацілі мяне ў беларускім нацыяналізме і шавінізме. Таму я не магу з вамі згадзіцца, калі вы сцвярджаеце, што «ніхто не збіраецца «вешаць ярлыкі» на маладога члена СМ БССР П. Васілеўскага».

Хоць ліст-артыкул «Патрабуецца дэмакратызм» амаль цалкам прысвечаны маім публікацыям, хоць ёсць у ім і прамы зварот да мяне («даражэнькі мастацтвазнаўца») і нават «таварыскія» парады як мне жыць далей — галоўны адрасат іншы. Цытую: «Ніхто не збіраецца «прапанаваць аргвывады» рэдкалегіі «ЛіМа» — гэта яе справа» — намёк даволі празрысты... Як гэта нагадвае нядаўнія часы, калі з апанентамі змагаліся лістамі (падпісанымі і ананімнымі) у партком, прафком, ЖЭК, міліцыю з просьбамі, прапановамі, патрабаваннямі высветліць, прыняць меры, звольніць з працы, пасадзіць.

Зразумела, перш чым «прапанаваць аргвывады», трэба намаляваць «вобраз злачынцы». З вашых слоў, Аляксандр Анатольевіч, «наш мастацтвазнаўца» (з чаго вы ўзялі, што я ваш?) — «асоба прафесійна неадукаваная і дэмакратычна нядобразычлівая», ён «зневажае беларускую культуру» (а вам ад гэтага — «балюча... балюча...»), «шчодра сыпле дустам злосці, тапоча ботамі». Проста Бармалей нейкі! Не хадзіце, маўляў, дзеці ў Афрыку гуляць! Ну што ж, калі ваша «напрацаванае вока» бачыць мяне такім, дык, мабыць, гэта адпавядае вашаму «густаваму ўзроўню».

Я не збіраюся разбураць у вашых вачах «вобраз ворага», не збіраюся вас пераконваць у сваёй праваце — але ж паколькі маё маўчанне можа быць успрынята як згода з абвінавачваннямі ў мой адрас, я дазволю сабе выказаць некаторыя меркаванні.

«Чаму П. Васілеўскі, — пытаецеся вы, — нават не абмовіўся аб неабходнасці неяк абмеркаваць творчы год (...) у «ЛіМе»?» Падобнае пытанне можна задаць і вам, паважаны Аляксандр Анатольевіч. Чаму вы як супрацоўнік апарату СМ БССР не паруліліся, не ўзнялі пытанне, не паспрыялі таму, каб арганізаваць рэспубліканскую (а яшчэ лепей — міжрэспубліканскую ці ўсесаюзную) навукова-практычную канферэнцыю, прысвечаную вынікам творчага года на Беларусі? Ці вы лічыце, што выставачны «марафон» і 50-гадовы юбілей СМ БССР таго не вартыя?

Не разумею, чаму вас абурыў мой тэзіс, што «гледачы сёння ўжо іншыя, а мастакі ў сваёй большасці — яшчэ тыя». Відавочна, што градус палітычнага жыцця на Беларусі сёння значна вышэйшы, чым жыцця культурнага. Нам яшчэ далёка да Прыбалтыкі, але ўжо гістарычны леташні мітынг у Курапатах, стварэнне таварыства «Мартыралог Беларусі» і аргкамітэта БНФ «Адраджэнне», «Мінскія Дзяды-88» і лютаўскі агульнагарадскі мітынг на стадыёне «Дынама», мітынг-рэквіем з нагоды трэцяй гадавіны Чарнобыля, мітынгі мінчан, прысвечаныя З'езду народных дэпутатаў, сведчаць за тое, што грамадства скалыхнулася, што расце сацыяльная актыўнасць, пачалася перабудова мыслення. Нешта адбываецца і ў мастацтве, але тут працэс аднаўлення замаруджаны.

У той час, як у прэсе ідзе шырокая дыскусія аб лёсе беларускай культуры і яе падмурка — мовы, востра ставіцца пытанне аб наданні беларускай мове статусу дзяржаўнай, вы, Аляксандр Анатольевіч, уласнаручна здымаеце з экспазіцыі мінулагодняй маладзёжнай выстаўкі плакат «Двухмоўны беларус». «Звязда», «Советская Белоруссия», «Чырвоная змена» друкуюць дыскусійныя матэрыялы па пытанні нацыянальнай сімволікі і гістарычнай памяці. У гэты ж час з цэнтральнага стэнда на выстаўцы «Маладзёжная-89» па загаду «прыёмнай камісіі», здымаюць выкананую ў абстрактнай манеры выяву конніка (а яшчэ кажуць, што людзі не разумеюць абстрактнага мастацтва!). Разам з тым нельга не пагадзіцца з вамі, што гледача трэба выхоўваць. Узоры невуцтва гледачоў, як вы слушна заўважылі, дала і выстаўка А. Ісачова. Мабыць, вы мелі на ўвазе той абуральны факт, што аўтару аднаго з артыкулаў пра гэту выстаўку «аматары» творчасці мастака пагражалі па тэлефоне фізічнай расправай за недастатковую, як ім падалося, павагу да асобы і карцін Ісачова. Якая ўжо тут культура, калі ў справу ідуць такія «аргументы»! Што датычыць вашага каламбура пра секцыю ДПМ, якая строем маршыруе «ў нагу» з перабудовай, дык лічу гэты вобраз не вельмі ўдалым. Мастакі не ходзяць строем. Творчасць — пошук уласнага шляху. Гэта банальная ісціна.

Чаму вам так не даспадобы беларускае паходжанне Казіміра Малевіча, чаму вам не хочацца, каб ягоная творчасць разглядалася ў кантэксце беларускай культуры? «Паляк па паходжанні...» Ці ж вы не ведаеце, што ў Расійскай імперыі слова «паляк» мела, у першую чаргу, канфесійны сэнс. «Паляк» — сінонім паняцця «каталік». Нямала «палякаў» і на Беларусі. «Сам К. Малевіч ні слова не гаворыць аб сувязях сваёй тэорыі з беларускай народнай творчасцю», — катэгарычна сцвярджаеце вы. І дарма. Бо не ўся тэарэтычная спадчына К. Малевіча вывучана. Вядома, што і польскія, і расійскія даследчыкі фактычна ігнаравалі беларускі пачатак у творчасці К. Малевіча. Тэма «Малевіч і Беларусь» (таксама, як «Шагал і Беларусь») — вельмі актуальная. Навуковы пошук у гэтым кірунку дазволіць больш глыбока асэнсаваць творчасць аднаго з рэфарматараў мастацтва XX стагоддзя, наблізіцца да разумення феномена Казіміра Малевіча. Аб сувязі з беларускай народнай традыцыяй сведчаць самі творы Малевіча. І гэты аргумент абвергнуць немагчыма.

стылістычных задач пры стварэнні, напрыклад, «Прарыву» і пушкінскага цыкла... Аднак і ўсё гэта — не галоўныя недахопы артыкула.

Больш значна тое, што артыкул, прысвечаны праблемам беларускай пластыкі, фактычна не мае напаўнення фактамі. У артыкуле ёсць усё, акрамя самой скульптуры: блытаніна тэмы (усяго па трошкі), знявага да скульптараў (не названа ніводнага твора 1-й выстаўкі беларускай скульптуры за 70 гадоў!), пустата неадукаваных меркаванняў аб спецыфіцы пластыкі. Тым больш здзіўляе спіс імёнаў, якія, на погляд аўтара, прыгодныя для «вандроўкі» на маладзёжную выставу прыбалтыйскай скульптуры «Яўністэ-88». Спрэчна: як можа туды трапіць Леў Гумілеўскі — даўно ўжо сталы мастак, як могуць туды трапіць «за-маладыя» А. Фінскі, В. Антановіч? Наогул, на выстаўцы была гісторыя беларускай пластыкі ад Бразера да А. Шомава і В. Панцялеева (яшчэ студэнтаў БДТМІ). Як жа можна «закрываць» тэму, так нічога і не сказаўшы, не асэнсаваўшы 70 гадоў лёсу, матэрыяльна-вытворчых і творчых праблем? Як жа трэба не любіць усё гэта, каб адпісвацца «галачкай» у гісторыі, старонкамі якой з'яўляецца зараз манапольная трыбуна П. Васілеўскага ў «ЛіМе»? Як жа трэба зневажаць тую самую беларускую культуру, аб якой так клапоціцца П. Васілеўскі?

Балюча... балюча...

Зразумела, гэтыя артыкулы абразілі не толькі мастакоў. Не ўпрыгожваюць яны і наша мастацтвазнаўства. Адсутнасць добразычлівасці, ведаў, трапяткога жадання дапамагчы новым, зялёным парасткам аднаўлення, творчай ініцыятывы, надзеі і дзейнасці — усяго, чаго не можа не адчуваць мастацтвазнаўца ў сённяшняй перабудовачнай атмасферы мастацкага жыцця Беларусі. Замест арганічнага аздаблення і аховы слабых, але ўжо новых галінак тэарэтык зноў шчодра сыпле дустам злосці, тапоча ботамі, жорстка, без усялякай магчымасці на адказ. П. Васілеўскі абвінавачвае мастакоў у адрыве ад нацыянальна-народных каранёў культуры (што само па сабе спрэчна таксама), але сам увачавідкі раскрывае свой адрыў ад рэальнага працэсу ў мастацкім жыцці.

Не, ніхто не збіраецца «вешаць ярлыкі» на маладога члена СМ БССР П. Васілеўскага. Бог даруе — сумленне падкажа. Ніхто не збіраецца «прапанаваць аргвывады» рэдкалегіі «ЛіМа» — гэта яе справа. Асабіста Пётру Васілеўскаму па-таварыску можна толькі нагадаць: «Ударом кисти не пробей холста!» Дабрыня, інтэлігентнасць і веды, веды — зброя дзеяча культуры. «Крыкам нічога не зробіш».

Аднак жа «ЛіМ» — зусім не вотчына П. Васілёўскага. Старонкі газеты — гэта яшчэ і адказнасць перад нашчадкамі за думкі нашага часу, за наша разуменне нашых праблем і іх вырашэнне. І не вуснамі аднаго аўтара гаворыць наша мастацкая думка. Таму зразумела, што тэму, якую так «проста» (ах, як жа «проста» вырашае П. Васілеўскі тэарэтычныя, мастацкія, культурна-сацыяльныя праблемы!) закрыў загадчык аддзела ў «ЛіМе», трэба абвясціць адкрытай і даць магчымасць неяк асэнсаваць вынікі мінулага года на старонках штотыднёвіка. І пры гэтым абавязкова даць магчымасць удзельнікам абмеркавання пачытаць карэктуру, бо пасля «рэдагавання» аўтарскага тэксту часам бывае сорамна за сваё прозвішча ў «ЛіМе». Так было ў мяне ўжо двойчы. На жаль, бо трыбуна гэта паважаная, гучная, як кажуць, самая хуткая дапамога ў Беларусі на ўсё наша мастацкае жыццё.

Аляксандр ДАБРАВОЛЬСКІ,
мастацтвазнаўца.

Скажу болей, нават калі б К. Малевіч на Беларусі толькі развіў сваю тэорыю, дык і адно гэта дало б нам права лічыць яго беларускім мастаком. Інакш, згодна вашай логіцы, трэба выкрасліць з расійскай культуры Арыстоцеля Фіяраванці, Феафана Грэка, Эцьена Фальканэ і многіх іншых творцаў, якія прыехалі ў Расію ўжо сталымі майстрамі і тут толькі развілі свае творчыя прынцыпы.

Таксама не магу згадзіцца з вашым сцвярджэннем, нібыта ў СМ ужо няма ўчарашняга «сацыяльнага заказа» і падпарадкаванай яму дагаворнай сістэмы. Гэта здарыцца не раней, чым будзе створаны свабодны рынак мастацтва з сістэмай камерцыйных галерэй, мастацкіх аўкцыёнаў, з канкурэнцыяй талентаў і барацьбой за гледача (і пакупніка). І галоўнае — з жыццёвым узроўнем, пры якім «сярэдні» савецкі чалавек зможа дазволіць сабе купіць з «палучкі» карціну, каб упрыгожыць сцяну сваёй шматпакаёвай кватэры ці ўласнага дома.

Ёсць такі палемічны прыём — прыпісаць апаненту словы, якіх ён не гаварыў, а потым гэтыя словы «абвергнуць». Напрыклад: «Аўтар не ведае тэхналогіі скульптуры: тысячу год назад не было пабедзітавых зубілаў, не было кампрэсараў...» Пакажыце мне, Аляксандр Анатольевіч, тэкст, дзе я сцвярджаў бы, што тысячу год назад гэтыя інструменты існавалі. Ці такое: «Аўтар зблытаў, што супраць М. Савіцкага «кампанію» пачаў не СМ БССР, а група мастакоў». А то без вас я не ведаў! Зазірніце ў мой артыкул. Там гаворка ідзе пра «кампанію ў СМ БССР». Такім чынам аўтар артыкула «Патрабуецца лідэр» не вінаваціць Саюз мастакоў як арганізацыю і, ў прыватнасці, праўленне СМ БССР ва ўдзеле ў гэтай акцыі. Абзац майго артыкула, дзе прыгадваецца выстаўка «Яўністэ-88», можа, стылістычна і недасканалы. Але ж ягоны сэнс прачытваецца адназначна: гаворка ідзе пра работы беларускіх скульптараў, якія было б не сорамна выставіць побач з тымі скульптурамі, якія я бачыў на выставе ў Вільнюсе. І ні ў якім разе не пра ўдзел Л. Гумілеўскага і яго «за-маладых» калег у маладзёжнай выставе. Можна было б аспрэчваць і іншыя вашы «заўвагі», але ж не буду злоўжываць увагай чытача.

Нават назвай свайго ліста ў рэдакцыю — «Патрабуецца дэмакратызм» — вы спрачаецеся з маім артыкулам «Патрабуецца лідэр». На маю думку, адно другога не выключае. Тым больш, што калі меркаваць па тоне вашага ліста, вы б ад ролі правадыра, ці як мінімум — «настаўніка» моладзі не адмовіліся б, а дэмакратызм разумееце вельмі своеасабліва. Аб гэтым сведчаць рассыпаныя на старонках ліста «таварыскія» парады, павучальна-паблажлівы напамінак П. Васілеўскаму аб ягоным грамадзянскім абавязку і нават «каштоўныя ўказанні» аддзелу выяўленчага мастацтва «ЛіМа», як трэба асвятляць мастацкае жыццё.

Хацеў бы і я выказаць вам, Аляксандр Анатольевіч, заўвагу. Зыходзячы з той акалічнасці, што вы ўступілі ў творчы саюз годам пазней за мяне, з вашага боку недарэчна весці са мною размову з пазіцыі «старэйшага таварыша» і нагадваць мне, што я «малады член СМ БССР». Тым больш, што творчы саюз — гэта не казарма, дзе па няпісаных законах стараслужачыя («дзяды», «дзембелі») маюць шэраг прывілей перад навабранцамі. «Дзедаўшчына» — гэта кепска, гэта вельмі недэмакратычна.

Пётра ВАСІЛЕЎСКІ,
карэспандэнт аддзела выяўленчага мастацтва «ЛіМа».

Калі мяне як крытыка ці навукоўца-тэатразнаўцу пытаюць пра галоўную тэндэнцыю ў развіцці беларускай сцэны апошніх дзесяцігоддзяў, я амаль аўтаматычна адказваю: рэжысёры што пальчаткі мяняюцца ў залежнасці ад настрояў функцыянераў ад культуры ці ад настрояў труп, а часам і ад іх (рэжысёраў) уласнай прафнепрыдатнасці. Адказ просценькі, здавалася б. Але ж за ім... За ім—прычыны і вынікі. Прычыны—занядбанае поле беларускай культуры ўвогуле, тэатральнай—у прыватнасці; адміністратыўна-каманд-

«ФЕНОМЕН РАЕЎСКАГА»?

ныя прыёмы кіравання тэатральнай справай; ушчэнт разнесеная рэжысёрская школа. Вынікі—адсутнасць адметных сцэнічных твораў, г. зн. дакладных эстэтычных праграм, ідэй; падзенне прафесійнага ўзроўню труп; выпадкова стракатыя ці, наадварот, роўненькі, без узлётаў і падзенняў рэпертуар.

— А як жа Раеўскі і Купалаўскі тэатр? — парыруюць мае апаненты. І яны маюць рацыю —усё творчае жыццё ў адным тэатры (аж з 1967 года!), і 16 гадоў у якасці галоўнага рэжысёра! Феномен,—адказваю,—бо факт гэты не ў сувязі з правілам, а насуперак яму...

Ці лёгка ісці насуперак? Цяжка. І ідучы, ці не ламаюцца дровы? Ламаюцца. І трэскі ляцяць... А ён ідзе. Упарта, цвердалоба. Гэта злуе не толькі нядобразычліўцаў, але і аднадумцаў, нават сяброў. І, што дзіўна, злуе абыякавых людзей, якім ўсё роўна, што там будзе з купалаўцамі далей.

Так, Раеўскі—выключэнне з «правілаў гульні». Яго «не з'ела» трупа, хоць амбіцыі асобных акцёраў часам непамерныя. Яго «не скінула» начальства, хоць творчыя няўдачы былі, нават цэлымі палосамі, пасля якіх ён, казалі, «вісеў на валаску». І атакі ваяўнічай ахоўнай крытыкі, што так пільна аж па сённяшні дзень стаіць на варце састарэлых догмаў, таксама не далі вынікаў. Не пакінуў Валерый Раеўскі тэатр і сам, не здаўся, хоць, упэўнены, хвіліны (а можа, нават і дні, месяцы) роспачы былі.

Ведаю контрдоказы маіх апанентаў: не «скінулі», бо няма на каго памяняць, не «з'елі», бо не вельмі хацелі, не «пакінуў», бо няма куды ісці. Няпраўда! І не выкраслены з гісторыі купалаўцаў гэтыя 16 год. І не разбураны славутыя традыцыі. І рух тэатра відавочны. Можа, праўда, не такі паслядоўны, як бы нам хацелася... Але ж ці хацелася ўсім нам дажыць да руінаў беларускай культуры, браць віну за якія не варта адно толькі нам.

І ці не прымяншаем мы часам заслуг Раеўскага ў тым, што не парваліся, не зламаліся тыя традыцыі, якімі заўсёды сілкаваўся і сілкуецца Купалаўскі тэатр і яго гледачы? У тым, што так эпічна і адначасова індывідуальна ўзнаўляецца карціна лёсу народа нашага на скрыжаванні эпох у спектаклях «Трыбунал» і «Плач перапёлкі», «Апошні шанц», «Радавыя», «Страсці па Аўдзею»? Героі Макаёнка, Быкава, Чыгрынава, Дударава, Бутрамеева паўсталі ў спектаклях Раеўскага і ў сваёй адкрыта нацыянальнай прыналежнасці, і ў агульнасветапоглядных характарыстыках.

І яшчэ адна дабратворная традыцыя беларускай сцэны не знявечана. Лепшыя рэжысёры, што ў мінулым працавалі ў тэатры імя Я. Купалы, звяртаючыся да іншанацыянальнай драматургіі, ставілі яе так, што тая, своеасаблівая сваёй паэтыкай, станавілася блізкай і зразумелай нам, беларусам. Бо пастаноўшчыкі знаходзілі ў ёй агульначалавечы сэнс, акцэнты расстаўлялі на кропках сутыкнення іншанацыянальных характараў з беларускімі, выводзячы важную агульначалавечую ідэю. Вось і ў Раеўскага пераканаўча загаварылі па-беларуску малдаване, рускія, грузіны. Героі спектакляў «Святая святых» І. Друцэ, «Характары» В. Шукшына, «Закон вечнасці» Н. Думбадзе, «Эшалон» М. Рошчына хвалявалі, краналі, выклікалі суперажыванне, прысвойвалі сабе рысы, уласцівыя і зразумелыя беларускаму гледачу.

Не, не адмаўляюся ў гэтых спектаклях псіхалагізм. Работы акцёраў Г. Гарбука, В. Тарасава, Р. Кашэльнікавай, М. Захарэвіч, Л. Давідовіч, П. Кармуніна, Г. Талкачовай, Я. Кавалёвай і іншых, на мой погляд, вызначаліся менавіта вытанчаным псіхалагізмам. Але пры гэтым псіхалагізм для Раеўскага—не самамэта, а нармальная ўмова існавання прафесійнага, сур'ёзнага акцёра ў спектаклі прафесійнага, сур'ёзнага тэатра. Спектакль—гэта ж яшчэ і ідэя, і канцэпцыя, і відовішча. Спектакль, нарэшце, існуе ў пэўны час, які дыктуе і пэўную эстэтыку. Вобразнасць лепшых работ Валерыя Раеўскага, іх сцэнічная мова былі і застаюцца сучаснымі. Тут і канцэптуальнасць метафары, і сімволіка, і багаты асацыятыўны рад (а ў 70-я—80-я гады, калі мастакам затыкалі раты, гэта было асабліва каштоўным). Я цалкам згодны з думкай тэатразнаўцы Т. Гаробчанкі, якая слушна вызначыла адметную якасць мастацкіх пошукаў Раеўскага (разам з Луцэнкам): «сцвярджэнне новай сцэнічнай эстэтыкі з паглыбленнем у вобразную стыхію твора» («Гісторыя беларускага тэатра»). Праўда, у таго ж аўтара даводзіцца чытаць і такое: «...актыўныя пошукі новай формы, стылю, сцэнічных прыёмаў у радзе спектакляў адсоўвалі на другі план ідэйны і сэнсавы змест тэатральнага мастацтва (?!), што непазбежна вяло да страт у ідэалагічным, маральным, грамадскім аспектах, дасягненні ж у галіне сродкаў выразнасці часам мелі спрэчны, праблематычны характар». Вось якія перлы-абвінавачванні застаюцца ў гісторыі... А спектаклі—знікаюць. Праўда, сённяшні чытач многае з напісанага ўспрымае з папраўкай на час і на сумленнасць аўтараў...

Не ведаю, як пра маральнае, але пра «ідэалагічнае» ў творчасці Раеўскага магу сказаць. Сапраўды, у нечым рэжысёра можна папракнуць. Нясцерпны боль, максімалізм, нязгода і нежаданне мірыцца з хлуснёй, амаральнасцю жыцця ў так мякка званыя «застойныя» гады прыводзіла часам не да мастацкага аналізу з'яў, а да дэкларавання ідэй. Рэцыдывы схематызму, на які ў савецкім тэатры перахварэла шмат пастаноўшчыкаў, у В. Раеўскага заўважныя аж па сённяшні дзень (згадаем хоць бы «Надзею Путніну» ці фінал «Страсцей па Аўдзею»).

Што ж тычыцца ўласна ідэй, якія спавядаў і спавядае пастаноўшчык, то я не назваў бы іх «стратамі». Назваў бы—здабыткамі, бо спектаклі па п'есах А. Гельмана, Я. Шабана, В. Шукшына, у якіх «заўважалася зніжэнне не толькі мастацкага, але і грамадзянскага патэнцыялу», вызначаліся і смеласцю, і ўласным, хай сабе спрэчным, але важна, што ўласным, бачаннем праблем. У іх, як і ў многіх іншых спектаклях, якія я таксама лічу праходнымі і для Раеўскага, і для тэатра, выказваліся думкі, ідэі, якія супярэчылі «афіцыйнай думцы» пра рэчаіснасць. А тыя ж заўважаныя тэатрам праявы сталіншчыны ці брэжнеўшчыны ў нашым жыцці пазней набывалі асэнсаванне на больш высокім мастацкім узроўні,—такая дыялектыка развіцця тэатра і творчай асобы ў грамадстве, дзе мастацтва заганялася ў межы афіцыйных установак, дзе свабода творчасці і думкі дэкларавалася толькі на паперы.

А з Раеўскім можна спрачацца. Часам яго і сапраўды цяжка зразумець. Для мяне, напрыклад, няпростая загадка, чаму ён так рэдка ставіць класіку. Губляецца перад аўтарытэтамі вялікіх драматургаў? Баіцца ісці на класіку з сённяшняй трупай купалаўцаў, за прафесійныя плюсы і мінусы якой ён таксама нясе адказнасць? А была ж цудоўная пастаноўка Брэхта, быў неадназначны Гогаль, была вельмі цікавая і ёмістая канцэпцыя шэкспіраўскай «Буры»...

Здаецца, «феномен Раеўскага» яшчэ зусім нядаўна разгадаць было няцяжка. Але вось новы час, новыя ідэі. Наш тэатр на раздарожжы. Які шлях абярэ Купалаўскі тэатр? Як адрэагуе ён на працэсы агульнакультурнага адраджэння народа, чые памкненні, чый характар ён мусіць ўвасабляць? Адказ на гэтыя няпростыя пытанні шмат у чым залежыць ад мастацкага кіраўніка першага беларускага тэатра. Ён і дапаможа нам зразумець «феномен Раеўскага», чалавека, рэжысёра, які сустрэў свой першы, пяцідзесяцігадовы юбілей.

Вячаслаў РАКІЦКІ,
кандыдат мастацтвазнаўства.

Васіль ЯКАВЕНКА

Пакуль толькі заклікі

НАТАТКІ ПУБЛІЦЫСТА

СЁННЯ, калі я прыязджаю ў вёску, першае, што мяне цікавіць, — як тут ставяцца да арэнднага падраду.

Старшыня Талачынскага РАПА Аляксей Мікалаеня расказваў мне, як аднойчы ў паездцы па раёне — было гэта ў саўгасе «Рыдомльскі» — ён заўважыў, што, аручы поле, знаёмы яму трактарыст вядзе трактар не ўздож леташніх баразнаў, як гэта рабіў заўсёды, а ўпоперак...

— Пеця, — спыніў яго Аляксей Аляксандравіч,— так араць больш складана і цяжка, але затое клопат аб будучым ураджаі адчуваецца. Хто цябе прымусіў — аграном?

— Ды не, — адназаў той. — Успомніў, як яшчэ ў школе нас вучылі, што пры такой апрацоўцы зямля выроўніваецца. Цяпер нам з яе браць, нам пра яе і клапаціцца.

— Бачыце, як арэндны падрад мяняе адносіны людзей да зямлі, да справы, — гаварыў мне начальнік раённага аб'яднання. — Цяпер не толькі рукі —галава ў механізатара пачынае лепей працаваць!

Пётр Кудраўцаў — член КІПа — калектыву інтэнсіўнай працы. Аднак я павінен заўважыць, што кіпаўская арэнда —толькі паўарэнда зямлі, і, пры наведанні падобных брыгад у калгасе імя Энгельса, мне давялося пераканацца ў тым, што яна не задавальняе арандатараў.

— Мы не ведаем, на якіх палях будзем у наступным годзе працаваць, няма пэўнасці ў замацаванні зямлі за калектывам, і гэта непакоіць, — сказаў мне брыгадзір Мікалай Ярковіч.

І калі ў Талачынскім раёне строга прытрымліваюцца прынцыпу добраахвотнасці пры стварэнні арэндных гасразліковых калектываў, то далей на поўдзень, у раёнах Магілёўскай вобласці прынцып гэты ігнаруюць. Ці не гэта дало магчымасць магілёўскім кіраўнікам рапартаваць аб поўным «ахопе» арэндным падрадам? Першы сакратар Шклоўскага райкома партыі В. Ермаліцкі, напрыклад, сцвярджае, што ў раёне было катэгарычна забаронена актыву агітаваць за арэнду, неяк у гэтай справе ўплываць на сялян. З другога боку, як я даведаўся, перад пярвічнымі партыйнымі арганізацыямі тут паставілі ўмову: калі вы не зможаце «павярнуць» сваіх працаўнікоў на арэнду, гэта будзе сведчыць аб нізкім узроўні вашай палітычнай і арганізатарскай дзейнасці».

Адчуваеце спружыну арэнднай кампаніі? Яна прыхавана. Хітрун першы сакратар! Падначаленыя ўсё выканаюць і адрапартуюць, дадуць працэнт, а ён потым будзе вольны падзякаваць ім ці пакрытыкаваць за «галавакружэнне» ад поспехаў. Прыём не новы. Сустракаў я падобных прыхільнікаў «ахопу» ў жыцці і ў літаратуры. Спашлюся хоць бы на Башлыкова з «Палескай хронікі» І. Мележа. Тыпаж апісаны. Тыпаж, які і пры перабудове адчувае сябе няблага. Вось адзін з фактаў. У 1988 годзе слаба ўрадзіла бульба, дык, каб неяк выканаць план бульбаздачы, многія гаспадаркі рэспублікі прымусілі здаць насенны фонд. Адкрылі закладзеныя на зіму бурты ў племсаўгасе «Бярозка» пад Гомелем, дзе не хапіла тысячы тон да плана здачы. Кіраўнікі саўгаса паслалі машыны па бульбу ў Бранскую вобласць і набылі там яе 200 тон па 45 капеек за кілаграм, сваю ж прадалі дзяржаве па 10 капеек. Такое ж здарылася, як мне расказвалі, у калгасе «XXII партз'езд» Гомельскага раёна.

«Пераводзіць на арэнду цэлыя вытворчыя падраздзяленні ці рабіць стаўку на невялікія калектывы?» — такое пытанне ставіць у сваім артыкуле ў «Звяздзе» за 31 жніўня 1988 г. яе спецкар М. Міхальчык. Звярніце ўвагу на першае слова, якое з эпохі каманднага стылю. М. Міхальчык, дарэчы, бачыць нібыта два шляхі... А ў Шклове ідуць адным — старым! Тое ж у Краснапольскім раёне, дзе быццам бы на арэнду перайшло 90 працэнтаў сельскіх працаўнікоў. На самай жа справе гаспадарчы разлік тут укаранёны толькі ў калгасе імя Жданава, які ўзначальвае Аляксандр Латушкін.

Пры кааперaванні працы і арэндзе зямлі, фермаў, майстэрняў і нават заводаў можа быць колькі хочаш варыянтаў. Наіўна думаць, што павінен быць толькі адзін, які трэба зараз выпрацаваць. На мой погляд, выпрацоўвацца павінны прынцыпы. Важна, каб перш за ўсё ўлічваўся чалавечы фактар, каб існавала пры гэтым простая і зразумелая кожнаму сувязь працы і заробку, а яшчэ— каб чалавек меў рэальную магчымасць самавыяўлення.

Ніхто зараз не ставіць пытанне аб скасаванні калгасаў і саўгасаў. Але трэба, каб у кожным калгасе былі створаны ўмовы для выяўлення творчай ініцыятывы. Я добра ведаю калгас «40 гадоў Кастрычніка» Іванаўскага раёна, пісаў пра яго ў кнізе «Дайсці да ладу». Там даўно, яшчэ гадоў дваццаць назад, укаранёны брыгадны гаспадарчы разлік, прадастаўлена самастойнасць розным звенням.

Я даўно пераканаўся ў тым, што не сама па сабе калектывізацыя — зло. Зло — гэта калі яна праводзілася заганнымі метадамі. Калектывізацыі часам супрацьпастаўляюць чаянаўскі варыянт кааперавання аднаасобных гаспадарак. Магчыма, ён і лепшы. Але хіба Сталін не знайшоў бы сродкі, каб вымятаць душу з цывілізаваных кааператараў гэтак жа, як ён выматваў яе з калгаснікаў?

Уся справа ў тым, што адміністрацыйная сістэма не дала калгасам магчымасці быць калгасамі, гэта значыць, калектывамі паўнаўладных сялян, сапраўдных гаспадароў на сваёй зямлі. Асабліва падрэзаў эканоміку сялянства неэквівалентны абмен паміж горадам і вёскай. Пра гэта важна ведаць, бо стары затратны механізм гаспадарання пакуль што не паламаны і працягвае дзейнічаць.

Метады гаспадарання не павінны навязвацца зверху. Іх трэба вызначаць на месцы. Гэта стане магчымым пры ўмове пераходу да эканамічных метадаў кіравання, што прадвызначана праграмай перабудовы, але робіцца далёка не ў той меры, у якой прадугледжана.

У прынцыпе мае ўяўленні тут не разыходзяцца з канцэпцыяй, выкладзенай на XI пленуме ЦК КПБ у дакладзе Я. Я. Сакалова. Але, што мяне турбуе, дык гэта каб не застацца нам і тут на паўдарозе, бо рашучага кроку не зроблена, ухвалена толькі практыка раздачы гаспадаркамі зямлі, фермаў у арэнду. Фактычна ўжо пачынаюць ламацца структуры калгасаў, саўгасаў, яны ператвараюцца ў аб'яднанні кааператыўных фарміраванняў, а калі так — форма перастае адпавядаць зместу. Калгасамі цяпер становяцца арэндныя калектывы. Патрэбны новыя статуты гаспадарак і новыя канцэпцыі кіравання.

...У саўгасе «Навінка» Талачынскага раёна на адным са стэндаў ля канторы я прачытаў знаёмыя, акуратна выведзеныя залатой фарбай словы: «Мы прыйдзем да перамогі камуністычнай працы!».

Спытаўся ў сакратара парткома:

— Міхаіл Сяргеевіч, як цяпер разумець гэты выраз?

— Ага, тут ёсць пра што падумаць... Са слоў быццам сцерлася пазалота.

Разам з ім мы пабывалі на малочнай ферме, якую ўзялі на сямейны падрад Віталь і Надзея Костаравы, іх дочкі Святлана і Вера, сын Аляксей. Выдатна працуюць. З такімі калектывамі я сустракаўся і ў іншых раёнах, але ж яны пакуль што пагоды не робяць.

У апошнія застойныя гады я прыйшоў да зусім пэўнага для сябе пераканання, што мы ў сваёй краіне сталі горш працаваць. Мы здрадзілі працы. Можна было б прывесці лічбы, якія паказваюць, як несамавіта мы выглядаем тут у параўнанні з некаторымі сацыялістычнымі і капіталістычнымі краінамі. Але гэта не навіна, і наўрад ці ёсць сэнс звяртацца да лічбаў. Не, яны не дадуць адказу на пытанне: што ж такое камуністычная праца для селяніна, калі ўжо рассяляньванне мы асудзілі... Магчыма, гэта старанная, свядомая, адухоўленая праца на зямлі, што належыць яму разам са сродкамі вытворчасці? Калі не — чаму?.. Хто адкажа? Элементы эксплуатацыі аднаго адным выключаюцца... А без фізічнага і духоўнага разняволення рызыкоўна і грэшна гаварыць пра камуністычную працу на сяле, як, дарэчы, і ў горадзе.

Дзіўна неяк атрымліваецца: чацвёрты год мы нібыта перабудоўваем гаспадарчы механізм, а ён усё дзейнічае па-старому і тармозіць развіццё новых вытворчых адносін.

Старшыня Савета Міністраў БССР М. В. Кавалёў, выступаючы ў кастрычніку 1988 года на сесіі Вярхоўнага Савета СССР, гаварыў пра яўную незбалансаванасць аб'ёмаў падрадных работ для Мінбуда БССР і матэрыяльнага забеспячэння на 1989 год. І што за парадокс: у параўнанні з мінулым годам аб'ём будаўніцтва павялічваецца на 8 працэнтаў, а забеспячэнне прыкладна на столькі ж зніжаецца!

Але не лепшым чынам дзейнічае і сам Саўмін, калі падпісвае не забяспечаныя фондамі планы будаўніцтва ў рэспубліцы розных сацыяльных, культурных і вытворчых аб'ектаў. Старшыня Талачынскага райвыканкома П. Новік аднойчы падлічыў: пад усе саўмінаўскія заданні на 1988 год яму трэба было сем мільёнаў штук цэглы, але яму не далі і сёмай часткі таго, што патрабавалася.

Заклікі ёсць, рэсурсаў няма. Будаўнічую базу, на думку Пятра Усцінавіча Новіка, трэба павялічыць у два-тры разы.

І горкае прызнанне:

— Наша эканоміка застаецца валюнтарысцкай, ёй далёка да рэальнасці. Планаванне ніяк не апусціцца са сваёй вышыні на грэшную зямлю.

— Скажыце, — тут жа звяртаецца Новік да мяне, — чаму за нас вырашаюць, што, дзе і калі трэба будаваць? Мы ж самі гэтыя пытанні вырашым паспяхова, а вы паклапаціцеся толькі пра рэсурсы!

З перабудовай у нас справы пакуль што не вельмі ідуць. Скарачэнне штатаў і тое зафармалізавана і пастаўлена так, што бюракратыя не губляе аддаваных у народа пазіцый, у шэрагу выпадкаў толькі перастаўляюцца крэслы. Вядуцца размовы аб дэцэнтралізацыі, а практычна павялічваецца колькасць міністэрстваў, якія ставяць рэспубліку ў прамую залежнасць ад Масквы. Стаўка робіцца на старыя закамплексаваныя кадры, у надзеі, што яны раскамплексуюцца. Нашы чыноўнікі паказваюць свае здольнасці не ў перабудове, а ў практыцы перафарбоўкі з кансерватараў на «наватараў», якія валодаюць новай перабудовачнай лексікай.

Бяда наша ў тым, што маральнае разлажэнне ў брэжнеўскія застойныя часы і закранула многіх з тых, хто вызначаў палітычны клімат у краіне. Таму палітычная работа, якой патрабуе перабудова, для пераважнай большасці кіруючых партыйных кадраў застаецца таямніцай, што ляжыць за сямю пячаткамі.

Пры рэканструкцыі любога высотнага будынка карыстаюцца рыштаваннямі, і ў таго, якія мы ўзяліся перабудоўваць, рыштаванні таксама павінны быць.

Як вядома з друку, нядаўна адбыўся ўстаноўчы з'езд Беларускага народнага фронту за перабудову «Адраджэнне». Чытачы штотыднёвіка праяўляюць цікавасць да гэтай падзеі, пытаюцца — у пісьмах і па тэлефоне, — што ўяўляюць сабой дакументы, прынятыя з'ездам, аб чым гаварылі ў сваіх прамовах яго дэлегаты, што было прадметам гарачых дыскусій. З'езд праходзіў за межамі рэспублікі, пра яго скупа паведамлялася, і вось як вынік гэтага — пытанні, распытванні, чуткі, крыватолкі... Каб у нейкай меры задаволіць цікавасць чытачоў, а заадно і крыху развеяць покрыва «сакрэтнасці», вакол якой было шмат шуму ў друку, змяшчаем частку матэрыялаў устаноўчага з'езда — выступленні яго паасобных удзельнікаў.

Васіль БЫКАЎ

АДГОРНЕМ НОВУЮ СТАРОНКУ...

Вялікі клопат і нязгасная трывога сабралі нас тут, у слаўным і святым горадзе на суседскай зямлі. Клопат за нашу сучаснасць, і найбольш — за нашую будучыню. Пад пагрозай выміранння наша культура, наша старажытная мова. Дамагчыся іх аднаўлення старымі бюракратычнымі мерамі, мерамі пастаноў і камісій, мусіць, марная справа. Для таго патрэбны высілкі ўсёй грамады. Але, каб намагчыся на тыя высілкі, перш трэба ўсвядоміць, што нам пагражае, і хоць неяк сарганізавацца.

Патомкі нам не даруюць, калі на жыцці нашых пакаленняў перапыніцца гістарычны шлях нацыі, і на яе касцях народзіцца беспамятнае племя манкуртаў.

(...)Наш рух не дамагаецца ні багацця, ні ўлады, але мы не хочам усеагульнай галечы і прагнем справядлівасці. Здаецца, наш беларускі народ за сваю драматычную гісторыю заслужыў лепшай долі, чым тая, якою яго адарыла шматгадовае панаванне бюракратычнай сістэмы. Урэшце, толькі сляпы не бачыць, што сістэма аджыла сваё і ўжо не можа даць народу нічога. Цяпер яна занепакоена адным: праблемаю сваёй улады, як, зрэшты, і заўсёды.

Шматпакутны народ Беларусі не баіцца цяжкасцяў, не цураецца працы. Ён толькі хоча, каб гэтая праца не была марнай і ішла на карысць хоць каму-небудзь, калі не яму самому. Нядаўнія дзесяцігоддзі, аднак, засведчылі, што гэта элементарнае спадзяванне і самае праблематычнае. Напружаная праца мільёнаў, шматгадовае абмежаванне імі сваіх элементарных патрэб замест належнага плёну неслі гора ды расчараванне. Варта прыпамятаць, што нам далі Афганістан, Афрыка, Блізкі Усход, Цэнтральная Амерыка. Колькі яны каштавалі і чым адплацілі! Усё тое — несумненны вынік хворых амбіцый, бескантрольнасці і імперскай прагнасці нядаўняга палітычнага кіраўніцтва. Нацыянальныя і эканамічныя катаклізмы сацыялістычных краін — таксама вынік яго нецярпімасці, паліцэйскай па сутнасці знешняй палітыкі. Увесь свет сацыялізму ўстрывожаны крызісам, у які яго ўвялі, і шукае выйсця. Сотні разоў ашуканыя, мы сваё выйсце павінны знайсці самі.

Наш рух за перабудову з'яўляецца нацыянальным па форме і дэмакратычным па змесце. У ім знойдзецца месца ўсім нацыям, з якіх складаецца народ Беларусі. Мы не выдзяляем з яго нашых кроўных братоў па зямлі і лёсу рускіх людзей, якія даўно і бязвінна пакутуюць разам з намі, таксама як і трагічную яўрэйскую нацыю, з якой на працягу ўсёй нашай гісторыі мы дзялілі небагатыя набыткі нашай зямлі. Палякі і літоўцы — нашы гістарычныя браты, і мы маем безліч сведчанняў сумеснага, сапраўды братняга існавання ў межах адной экалогіі, адной культуры і нават адной дзяржавы. Калі тое было магчыма на зары нашай гісторыі, дык чаму гэта немагчыма зараз?

Народ павінен стварыць дзяржаву на сапраўды дэмакратычных пачатках, Рэспубліку для ўсіх, хто ў ёй жыве і паважае яе гісторыю, мову, яе культуру. У тым мы не адзінокія. У нас ёсць выдатны прыклад нашых братоў —прыбалтыйскіх народаў. У гэты судзьбаносны час яны аказаліся мудрэйшыя, больш дальнабачныя за нас. Іх палітычная воля творыць цуд, і мы жадаем ім поспеху. Болей таго, мы ідзём следам, спадзеючыся на жыватворную сілу іхняга прыкладу, іхнюю дапамогу. Тое, што мы ў гэтым будынку, у святой для нашых народаў Вільні — найлепшы з магчымых доказаў нашай дружбы і еднасці.

Але гэта толькі пачатак. Поспех усёй нашай справы будзе залежаць ад ступені нашай палітычнай і нацыянальнай свядомасці. Таму — за справу, за працу! Мы верым у чалавекалюбівую мудрасць Масквы, розум рускай інтэлігенцыі, ЦК нашай партыі. Мы надта спадзяёмся, што вялікі прараб гістарычнай перабудовы Міхаіл Гарбачоў нас падтрымае. Іначай не можа і не павінна быць.

Мы ступілі на цяжкую дарогу дэмакратычнага пераўтварэння жыцця, і на гэтай дарозе нас, мусіць, чакае рознае, але мы маем упэўненасць: зорка нашага лёсу свеціць нам спераду. Ззаду — галеча, змрок, сталінскі таталітарызм. Таму з вялікім клопатам і не меншай надзеяй адгорнем новую старонку нашай шматпакутнай гісторыі.

Выступленне В. Быкава, які не змог прысутнічаць на з'ездзе, было прачытана з трыбуны.

Рыгор БАРАДУЛІН

●

Беларускаму народнаму фронту за перабудову «Адраджэнне» ў дзень з'езда.

Беларускі народны фронт —
Сын турботы людской і надзеі,
Ты глыбока кідаеш зонд
Адраджэння святой ідэі:

Кожнаму спрыяць у сяўбе,
Каб надзея ў сэрцы рунела,
Каб свой род,
Свой народ,
Сябе
Называў кожны існы смела.

Каб Пагоня наўскапыта
У працягласць вякоў ляцела,
Каб нікчэмнасць і свалата
Лютым гневам марна люцела.

Каб па-новаму днець пачало
У айчынным нашым абсягу,
Каб чало
Ацяніла святло
Бел-чырвона-белага сцягу.

Не адступіш у барацьбе,
Як бы трутна вораг ні сыкаў,
Бо на правым флангу ў цябе
Пазняк,
Адамовіч,
Быкаў.

Я вітаю
Твой Першы з'езд
У літоўска-крывіцкай Вільні.
З годных местаў
Твой склаўся змест,
Бо не выправілі правільні,

Што хацелі на свой капыл
Крывіча абчасаць і знеміць,
Паабтрэсшы заезджы пыл,
Беларус мусіць жыць і кеміць!

О, Літоўскі Народзе,
Здавён
Поруч нашы харугвы і пікі.
Нашу крэўнасць не возьме
скон —
Асвяціў яе Вітаўт Вялікі!

Зніч нязломнасці не патух.
Векавечаць падмурак трывалы
Каліноўскага зорны дух,
Цень Скарыны,
Адчай Купалы...

Уладзімір КОНАН

ДЗЕВЯЦЬ ТЭЗІСАЎ

Спроба філасофскага абгрунтавання руху «Адраджэнне»

1. Носьбіт улады—дзяржава ёсць, паводле слоў У. І. Леніна, «машына для падтрымання панавання аднаго класа над другім», а гэта значыць, такая дзяржава сведчыць пра недасканаласць чалавека і грамадства. Сэнс гісторыі—у пераадоленні адвечнага зла, а яе мэта—стварэнне гарманічнай агульначалавечай супольнасці на ўсіх узроўнях грамадства—ад сям'і да міжнацыянальных адносін. Ідэал будучыні—не толькі хрысціянскі, але і камуністычны—грамадства без гвалту і падаўлення, гарманічная супольнасць, якая грунтуецца на маральнай самарэгуляцыі грамадства.

2. Як і ўсякая сацыяльная карпарацыя, дзяржава аб'ектыўна імкнецца да аўтаноміі і абсалютызацыі, да выхаду ў становішча «над грамадствам». У выніку гэтага ўзнікае супярэчнасць паміж дзяржавай і народам, які яе стварыў. Дзяржаўная сіла ад пачатку заклікалася для гарантыі стабільнасці і творчай дзейнасці людзей. Прыпомнім легендарнае паданне аб прызванні «варагаў» на Русь: «Зямля наша багатая і шчодрая, але няма ў ёй парадку («народу»)...» Аднак з цягам часу сцвярджаўся такі «парадак», які прыпыняў або нават разбураў творча-духоўныя сілы грамадства. Вось чаму на ўсіх этапах гісторыі інтуіцыя штурхала народы да стварэння такіх інстытутаў, якія маглі б гарантаваць хоць бы гістарычна недасканалае народнае саманіраванне, абмежаваць дзяржаўную ўладу дакладна вызначанымі законам функцыямі. Напомнім пра народныя сходы ў антычнай Грэцыі, народных трыбунаў у Рыме, веча ў Полацку, Ноўгарадзе ды іншых сярэдневяковых княствах, сеймы ў Рэчы Паспалітай, урэшце, пра Земскія саборы дапятроўскай Расіі.

3. Татара-мангольскае іга не толькі разбурала культуру Русі, яно мела больш фатальныя вынікі для Маскоўскай дзяржавы, а пазней Расійскай імперыі. Гэта—адна з прычын шматвяковага трагічнага разрыву паміж уладай і народам. Царскае самадзяржаўе Іван Грозны сцвярджаў варварскай вайной супраць уласнага народа, і сімвалам гэтага зняволення дурной «самасці» дзяржавы стала апрычніна, а пазней, у пасляпятроўскай Расіі—бюракратычны апарат, які бачыў у народзе не самамэту і гістарычную творчую сілу, а толькі крыніцу дзяржаўных даходаў і ваеннай службы.

4. Падаўленне чалавечай асабовасці дзяржаўна-бюракратычнай машынай фатальна вядзе за сабой непрызнанне нацыянальнага самавызначэння, бо нацыя—гэта ёсць народ, сацыяльна і духоўна арганізаваны ў спецыфічную творча-гістарычную індывідуальнасць. Няўдача Рэчы Паспалітай XVII—XVIII стст. як саслоўна-феадальнай рэспублікі тлумачыцца перш за ўсё тым, што ў структурах яе ўлады недастаткова развіліся такія грамадска-палітычныя механізмы, якія б гарантавалі цэласнасць ды хаця б адноснае самавыяўленне народаў, якія тады афармляліся ў нацыянальныя індывідуальнасці. Падаўленне культурна-нацыянальных рухаў—небяспечны і дэструктыўны працэс не толькі для нацый прыгнечаных, але і для тых нацый, дзяржаўнасць якіх прыгнятае іншыя народы. Бо ў гэтай тэндэнцыі да экстэнсіўна-каланізатарскага пашырэння распыляюцца сацыяльна-эканамічныя і духоўна-творчыя сілы пануючых нацый, яны не засяроджваюцца на сваіх унутраных нацыянальных каштоўнасцях. Зусім невыпадкова, што ў кульмінацыйныя моманты гістарычнай драмы аб'ядноўваюцца інтэлектуальныя сілы пануючага і прыгнечаных народаў. Напомнім пра паўстанне дзекабрыстаў у 1825 г., польска-беларуска-літоўскае паўстанне 1863 года, урэшце—Лютаўскую і Кастрычніцкую рэвалюцыі 1917 года.

5. Рускі філосаф М. Бярдзяеў пісаў, што сапраўдным парламентам у царскай Расіі былі не саслоўныя прадстаўніцтвы і нават не Дзяржаўная Дума, а руская літаратура. Дапоўнім, што беларуская і літоўская літаратуры ў пачатку нашага стагоддзя былі не толькі своеасаблівымі «парламентамі» сваіх народаў, але і той духоўнай асновай, на якой ствараўся народны рух за адраджэнне нацыі і грамадства. Бясспрэчна, напрыклад, што газета «Наша Ніва» стала ў беларусаў інтэлектуальным ядром гэтага руху. Агульнавядомая ісціна: масавай сацыяльнай сілай рэвалюцый 1917 года былі рабочы клас і сялянства. Аднак агульны народны фронт рэвалюцыйнай барацьбы падрыхтавала дэмакратычная літаратура і публіцыстыка, іх носьбіты—народнікі, сацыял-дэмакраты, бальшавікі.

6. Шматвяковы трагічны разрыў паміж народам і ўладай прывёў да распаду Расійскую імперыю, на яе развалінах адраджаліся жыццяздольныя народы і нацыі. Стваралася федэратыўная дзяржава новага тыпу—СССР, мэта якой заключалася ў тым, каб, па-першае, пакончыць з эксплуатацыяй і, па-другое, гарантаваць суверэнітэт, свабоднае развіццё ўсіх нацый і народаў СССР. Пры ўсёй непаслядоўнасці новай палітыкі ў эканоміцы, сацыяльнай і культурнай сферах у 20-я гады гэтая гістарычная мэта ўсё ж дала вялікі плён. Пра гэта сведчыць, напрыклад, палітыка беларусізацыі ў БССР. Органамі масавага ўдзелу народа ў палітычным і сацыяльным кіраванні дзяржавай сталі Саветы, а гарантам народаўладдзя і органам народнага кантролю за ўладай станавілася Камуністычная партыя. Праўда, калі дэмакратыя і галоснасць падмяняліся адміністраваннем і рэпрэсіямі, то месцамі наступаў застой і бюракратызацыя новых форм улады; але ва ўмовах дэмакратыі гэтыя негатыўныя тэндэнцыі пераадольваліся.

7. Сталінская дыктатура пры ўсёй яе неадназначнасці была контррэвалюцыйным пераваротам, ён каштаваў нашым народам невядомых ранейшай гісторыі ахвяр, суправаджаўся катастрафічным паніжэннем эканамічных, культурных і духоўна-маральных магчымасцей грамадства. Адбылася татальная адчужанасць улады ад народа, уся сістэма эканамічнага і палітычнага кіравання з усімі сацыяльнымі групамі і класамі грамадства аказалася пад рэпрэсіўным кантролем органаў дзяржаўнай бяспекі.

Непаслядоўная, кампрамісная палітыка дэсталінізацыі пасля XX з'езда прывяла толькі да лакальных і кароткатэрміновых поспехаў, бо не была забяспечана глабальнай дэмакратызацыяй і галоснасцю. Так званы «застойны» брэжнеўскі перыяд прывёў краіну на грань сацыяльна-эканамічнага і духоўнага крызісу.

8. Сучасная палітыка дэмакратызацыі, галоснасці, сацыяльна-эканамічнага і духоўнага адраджэння грамадства можа прынесці плён толькі пры ўмове пераадолення існуючай каманднна-бюракратычнай сістэмы, якая доўгі час абапіралася не на дэмакратычныя і прававыя механізмы рэгулявання сацыяльных і міжнацыянальных адносін, а на забароны, падаўленні і рэпрэсіі.

Існуе афіцыйная думка, паводле якой адраджэнне гуманнага сацыялізму адбудзецца ў рамках ранейшых грамадска-палітычных інстытутаў, якія, дарэчы, канчаткова сфарміраваліся ў перыяд сталінскай дыктатуры. Але дзе тыя творчыя крыніцы, якія б уліві ў гэтыя інстытуты новыя сілы? Такой крыніцай становяцца свядомыя, інтэлектуальныя сілы працоўнага народа, аб'яднаныя ў народныя рухі за адраджэнне. Вопыт работы Першага Усесаюзнага з'езда народных дэпутатаў паказаў, што без гэтага руху не адбудзецца дэмакратычнага абнаўлення вярхоўных і мясцовых органаў улады.

9. Прыкладна сто гадоў таму назад рускі філосаф-патрыёт У. Салаўёў апублікаваў фундаментальнае даследаванне «Национальный вопрос в России». Яно пачынаецца словамі: «Национальный вопрос для многих народов есть вопрос о их существовании». Сучасным рускім патрыётам варта было б прыслухацца да гэтых слоў. Дэмакратычнае абнаўленне і эканамічны дабрабыт нашай шматнацыянальнай дзяржавы немагчымы без гарантыі суверэнітэту ўсіх яго народаў. Вось чаму ўсе грамадскія рухі за перабудову і адраджэнне, дзейнічаючы ў рамках сваіх нацыянальных рэспублік, робяць агульную справу — забяспечваюць паскораную рэалізацыю сацыяльна-эканамічнага, палітычнага і духоўнага абнаўлення грамадства на аснове дэмакратычнага права і гуманнай маралі.

Права «людзьмі звацца»...

З даклада Зянона ПАЗНЯКА.

(...) Рух Беларускага народнага фронту за перабудову «Адраджэнне» сёння з'яўляецца грамадскай палітычнай рэальнасцю. У руху ўдзельнічаюць тысячы людзей — грамадзян рэспублікі. (...) Асноўныя мэты і задачы фронту засведчаны намі не раз. Мы за такую дзяржаву, у якой свабодны народ адчуваў бы сябе гаспадаром сваёй зямлі і ўласнага лёсу. Мы за такое грамадства, у якім не марнуецца чалавечая праца, не нішчыцца народная зямля, культура і мова, дзе свабода сумлення, дзе дзеці шануюць бацькоў, а маткі любяць сваіх дзяцей, мы за грамадства, якое гарантуе будучыню сваім грамадзянам.

БНФ адрозніваецца ад аналагічных рухаў прыбалтыйскіх краін тым, што нацыянальная кансалідацыя беларусаў адбываецца на аснове палітычных і дэмакратычных патрабаванняў. У Прыбалтыцы наадварот: нацыянальная кансалідацыя з'яўляецца аб'ектыўным мацуючым фактарам руху. У грамадстве няма больш моцнага кансалідацыйнага пачатку, чым нацыянальная свядомасць. Таму рухі ў Прыбалтыцы адразу сталі масавымі, усенароднымі, а ў Беларусі рух развіваецца спакваля, разам з ростам нацыянальнае свядомасці, бо палітычнае аб'яднанне — вельмі зыбкая, няўстойлівая аснова. Нацыянальная ж культурная свядомасць — гэта стваральная і творчая сіла. І заўсёды з рухам за самавызначэнне выяўляюцца імкненні да салідарнасці з іншымі народамі, якіх яднаюць агульныя варункі і лёс. Гісторыя і свабода яднаюць нас мацней, чым любая ідэалагічная дактрына. Мы за свабоду нацый і народаў, забеспячэнне прадстаўнікам усіх нацый права на захаванне сваёй мовы і культуры, права на сацыяльную справядлівасць, аўтаномію асобы.

□

З прамовы Юрыя ХАДЫКІ.

Думка, якая часта гучыць сёння, што трэба спачатку накарміць народ, а потым перабудова пойдзе як па масле, няправільная, калі не сказаць — правакацыйная. Навошта перабудова, калі народ будзе сыты? Сытае бруха да навукі глуха...

Наша перабудова не атрымае перамогі ў плане эканамічным і палітычным, калі мы не даб'ёмся духоўнага адраджэння нашага народа, калі мы не пераможам апатыю, абыякавасць, хцівасць, хлусню, нядобрасумленнасць, карыслівасць, халуйства, п'янства, разбэшчанасць, пакорлівасць. Усе гэтыя грахі, як дзесяць караў егіпецкіх, — узнагарода нам за тое, што забыў народ наш мудрасць, вядомую і тры тысячы гадоў таму назад: не хлебам адзіным жыве чалавек.

(...) Калі запытаць, што такое духоўнасць у грамадстве, то ў двух словах можна адказаць так: гэта справядлівасць і вера. Справядлівая ўзнагарода за працу, роўныя магчымасці ў галіне аховы здароўя і адпачынку, адукацыі і выхавання, знішчэнне незаконных прывілеяў—гэта перадумова эканамічнай перабудовы і нармалізацыі сацыяльных адносін.

□

З прамовы Яна МАТУСЕВІЧА (настаяцель каталіцкага касцёла ў вёсцы Баруны Ашмянскага раёна).

(...) Гісторыя нашага народа склалася вельмі трагічна. Цяжкасці, якія беларусы сустракалі на шляху да свайго нацыянальнага адраджэння, толькі цяпер робяцца поўнасцю вядомымі. Разам з вынішчэннем народа ішло змаганне за душу беларусаў, спробы адабрання ад нас нашай нацыянальнай годнасці, нашай гісторыі, культуры, мовы, адмаўленне нам у праве, як сказаў наш вялікі пясняр Янка Купала, «людзьмі звацца».

Сумна тое, што і сёння, пры змененых палітычных абставінах, каталіцкая царква ў Беларусі з'яўляецца маленькай нацыянальна чужой рэлігійнай установай, якая не мае ніякага значэння ў беларускім нацыянальным жыцці.

□

З прамовы народнага дэпутата СССР Сяргея ГАБРУСЕВА (г. Магілёў).

(...) Два пачуцці, я думаю, змагаюцца ў душы кожнага з нас. Пачуццё гонару, што ўрэшце наш народ сабраўся дзеля таго, каб, аб'яднаўшыся, арганізаваць сур'ёзную палітычную працу ў сябе на Бацькаўшчыне. Працу па адраджэнні нашага народа, нашай культуры і сцвярджэнні прынцыпаў сацыяльнай справядлівасці. Гэта з аднаго боку. А з другога — горыч. Бо мы з вамі сабраліся не на сваёй зямлі, не ў Мінску ці ў якім іншым горадзе нашай рэспублікі. (...).

З нашага боку (і гэта чырвонай ніткай праходзіць у выступленнях многіх дэлегатаў) была вытрымка, палітычная спеласць, мудрасць у служэнні тым задачам і ідэалам, якія вызначыў для сябе Беларускі народны фронт. І менавіта таму я ўсіх вас заклікаю, каб кожны дэлегат быў ... на працы і дома прыкладам і ўзорам для наследавання, каб нават ценю ніхто не кінуў на наш сур'ёзны, чысты і вялікі рух. (...) Задача наша—зрабіць так, каб кожны чалавек у нашай рэспубліцы жыў і дыхаў чыстым, свежым і вольным паветрам.

ДА ГРАМАДЗЯН БЕЛАРУСІ

СА ЗВАРОТУ БЕЛАРУСКАГА НАРОДНАГА ФРОНТУ ЗА ПЕРАБУДОВУ «АДРАДЖЭННЕ»

(...) 24—25 чэрвеня 1989 года наш Устаноўчы з'езд афіцыйна аформіў стварэнне БНФ за перабудову «Адраджэнне».

БНФ — гэта масавы грамадска-палітычны рух. Ён ставіць сваёй мэтай пераўтварэнне грамадства і аднаўленне самабытнасці беларускай нацыі на прынцыпах дэмакратыі і гуманізму, стварэння ўмоў свабоднага паўнакроўнага развіцця культуры як карэннага насельніцтва, так і нацыянальных меншасцяў Беларусі.

БНФ будзе дзейнічаць у рамках Канстытуцыі БССР і ў адпаведнасці з прынятымі з'ездам праграмай і статутам. БНФ закліканы абараняць інтарэсы працоўных, будзіць людзей да сацыяльнай актыўнасці, развіваць іх палітычную, прававую культуру і нацыянальную свядомасць, забяспечыць незваротнасць перабудовы ў БССР.

Устаноўчы з'езд адбыўся ў сталіцы братняй Літвы, у дарагім беларускаму сэрцу горадзе Вільні. Законна ўзнікае пытанне: чаму ж не ў Мінску? Гэта не наша віна. Гэта віна афіцыйных кіраўнічых органаў рэспублікі, якія не хочуць нас чуць і бачыць. Гэта не выклік, гэта—змушанае выйсце. (...) Сілы застою чакалі, што мы пойдзем па шляху канфрантацыі. Але мы не шукаем канфрантацыі. Нам патрэбна спакойная і канструктыўная праца дзеля дабра Бацькаўшчыны. Канфрантацыю выбіраюць тыя, хто ў сапраўдным народаўладдзі бачыць пагрозу для сябе.

БНФ «Адраджэнне» заклікае наш мудры і мужны, разважлівы і гаспадарны народ далучыцца да руху за перабудову, пайсці па светлым шляху адраджэння ў дэмакратычную будучыню, у вечнае і годнае жыццё на сваёй зямлі. Мы не маем больш маральнага права трываць засілле бяздушнага і хцівага да ўлады чынавенства, ведамстваў, якім абыякавы лёс зямлі, лёс народа. Гэта праз іх мы маем Чарнобыль з усімі яго жахлівымі наступствамі. Адзіны шанц, каб выжыць і мець перспектыву, — гэта перадача ўсёй паўнаты ўлады народу.

Неўзабаве будуць выбары ў Вярхоўны Савет рэспублікі і мясцовыя Саветы. Наша бліжэйшая задача—зрабіць усё, каб у Саветах аказаліся людзі, вартыя высокай годнасці народных выбраннікаў. Памятайце і пра галоўную нашую мэту — стварыць дэмакратычнае грамадства і моцную эканоміку, стаць народам, які будзе пачувацца вольным і раўнапраўным у агульначалавечай сям'і.

25 чэрвеня 1989 г., г. Вільнюс.

Старонкі ўспамінаў

Заір АЗГУР,
народны мастак СССР

Свеціцца душа чалавека...

Дазвольце, калі ласка, крыху пахваліцца. Дарэчы, якая ж гэта пахвальба, калі чалавек проста ўспомніць артыстаў драматычнай сцэны, якія ўразілі яго ўяўленне!.. Да гэтага часу памятаю братоў Адэльгейм у незабыўным іх дуэце ў спектаклі «Урыэль Акоста». Гэтыя скрыжаваныя позіркі ў паядынку думкі і волі паміж Урыэлем Акостай і Бей Акібай, гэтая рулада голасу, калі гаворка героя адрасуецца ўжо не слыху і не розуму, а самой душы свайго фанатычнага апанента; гэты велічны ў горы, палкі парыў насустрач пагібелі за ўласнае перакананне... Не, не бяруся апісваць выступленне перад тагачасным віцебскім гледачом Рафаіла і Роберта Адэльгеймаў. Адно толькі тое, што і дагэтуль памятаю іх галасы, позіркі, пластыку,—пра многае гаворыць. А хіба можна забыць армянскага трагіка Ваграма Папазяна ў «Атэла», калі гэты раз'юшаны ад рэўнасці маўр раптам пантэрай ускоквае і, павіснуўшы на шыі Дэздэмоны, пачынае яе душыць, не ў сілах расціснуць рукі. У вачах ягоных — жах, а рукі сцэпліваюцца ўсё мацней на горле любімай жанчыны. Відавочна, так тыгр, адчуўшы смак крыві на языку, ужо не можа выпусціць ахвяру, нават калі яна яму і не вельмі патрэбна... Іншы раз перада мною ўзнікаюць дзве незвычайныя феі сцэнічных дыялогаў, бачыць і чуць якіх было вялікай асалодай, настолькі жыццёвыя яны былі ў кожнай інтанацыі і пластычна пераканаўчыя ў кожным штрыху: гэта — славутая М. Блюменталь-Тамарына з Малога і А. Карчагіна-Александроўская з Александрынкі... Мне помніцца славутыя трагікі нашага часу грузін Акакій Харава і рускі Мікалай Сіманаў. Мяне ўзрушвалі ў мхатаўскіх спектаклях Ала Тарасава і Мікалай Хмялёў...

Адным словам, пабачыў я сапраўдных артыстаў, здольных узрушваць сэрцы і самых непасрэдных гледачоў, і дастаткова дасведчаных тэатралаў. Мяне заўсёды прыводзіла ў захапленне майстэрства нашых беларускіх акцёраў, якія літаральна з першых дзён нараджэння нацыянальнага прафесійнага тэатра выступалі на ўзроўні лепшых узораў сучаснага артыстычнага мастацтва. У першую чаргу назаву тут, вядома, Уладзіміра Крыловіча і Кацярыну Міронаву. Вось сапраўды першыя карыфеі на беларускіх падмостках савецкага часу! Пра іх я дзяліўся сваімі ўражаннямі ў папярэдніх сваіх кнігах. Расказваў і пра талент Лідзіі Ржэцкай і Уладзіслава Галубка, Паўла Малчанава і Леаніда Рахленкі, Уладзіміра Дзядзюшкі і і Генрыха Грыгоніса, Стэфаніі Станюты і Раісы Кашэльнікавай, пра рэжысёраў Мікалая Міцкевіча і Льва Літвінава...

Сёння паведу гаворку пра вельмі своеасаблівага і ўражальнага акцёра купалаўскай сцэны — пра Міхаіла Зорава. Ужо адзін факт яго творчасці ў садружнасці з Фларыянам Ждановічам, Барысам Платонавым, Вольгай Галінай, Уладзімірам Уладамірскім, Верай Пола, Ірынай Ждановіч, Эдуардам Шапко, Глебам Глебавым, Сцяпанам Бірылам — паказчык інтэрнацыянальнага імкнення таленавітых людзей у стварэнні беларускага тэатра, які заваяваў славу і ўсеагульнае прызнанне ўжо на пачатку сваёй дзейнасці.

У БДТ-І (цяпер Акадэмічны тэатр імя Янкі Купалы) Міхаіл Абрамавіч Зораў паступіў у 1926 годзе. Тэатр ужо не меў патрэбы проста ў здольных маладых акцёрах, яму патрэбны былі яркія індывідуальнасці, ён ужо калекцыяніраваў таленты з асаблівымі рысамі і непаўторным творчым абліччам. Міша Штокланд (такое сапраўднае прозвішча Зорава) прыглянуўся тагачасным кіраўнікам артыстычнай трупы на чале з Еўсцігнеем Міровічам унутранай сабранасцю і ўзрыўной сілай тэмпераменту.

Памятаю і ўласнае ўражанне аб ім.

Міхаіл Абрамавіч спачатку выглядаў перад вамі як бы ветлівым субяседнікам, які ўдумліва ацэньвае вас, гатовы адказаць на ваша любое пытанне. Потым ён раптам захапляўся сказаным і, спакваля разгараючыся, вёў размову пераканаўча, дарагую для яго, важную. Адкідаліся ветлівыя ноткі, наперад выступала страсць. Вас пранізваў палымяны позірк дапытлівых вачэй, якія, здавалася, усё бачыць, пакуль вусны вымаўляюць нешта самае галоўнае... Бадай, пра яго можна было сказаць тое, што гаварылі пра нейкага вялікага тагачаснага артыста (здаецца, пра І. Пяўцова): ён нібы знемагаў пад цяжарам сваёй творчай напоўненасці. Варта было крыху падштурхнуць яго — і ўсё праз край: запальчывасць, аргументы, довады, парыў, іронія, саркастычны смех, прытоенае ў грудзях рыданне, клекатанне ў грудзях...

Часам я думаў пра яго: чаму б М. Зораву не выступаць на яўрэйскай сцэне? Дарэчы, тады трэба было б спытаць, напрыклад, чаму ўкраінец Г. Глебаў уліўся ў беларускі тэатр, чаму яўрэй Б. Янпольскі стаў яго партнёрам, чаму рускі Мікалай Звездачотаў стаў вядучым артыстам у коласаўскай трупе, чаму паляк Здзіслаў Стома аддаў свой талент БДТ-І і г. д. А перагарніце мхатаўскі летапіс: У. Неміровіч-Данчанка, В. Кніпер, А. Арцём, Я. Вахтангаў, К. Марджанаў, У. Мчадзелаў, В. Качалаў (Шверубовіч), Л. Сулержыцкі, В. Гзоўская. І. Сац... *Армяне і грузіны, палякі і ўкраінцы, яўрэі і літоўцы...* Сапраўды, гэта вельмі супярэчлівая з'ява — акцёрскае майстэрства. Яно нібыта абяцае самы вялікі поспех выхадцу са свайго народа, а на самай справе ва ўсе часы і ва ўсіх народаў акцёрская брацця фарміравалася і фарміруецца з прадстаўнікоў розных нацый. Чым растлумачыць гэты феномен, не ведаю.

Не буду старацца зрабіць гэта на газетных старонках. Адзначу толькі той факт, што М. Зораў, *калі і напомніў пра* ўласнае нацыянальнае паходжанне, дык толькі аднойчы. У спектаклі «Бацькаўшчына» па рамане К. Чорнага ён выконваў ролю Евеля Цывіна. Перш за ўсё, Міхаіл Абрамавіч надзіва тонка падтрымліваў ансамбль акцёраў, які ў «Бацькаўшчыне» быў надзвычай гарманічным. Кожнага вызначала вялікая псіхалагічная праўда паводзін — праўда псіхалагічных матываў у рашэннях, у прамовах, у адносінах да ўсяго, што адбываецца. Тон задаваў Уладзімір Уладамірскі ў ролі Леапольда Гушкі. У жыццёвай верагоднасці гэтага беларускага мужыка, выхадца з сілезскіх ткачоў, адчувалася нейкая агульначалавечая думка аб годнасці асобы. Яго выпакутаваны покліч скінуць цара ў краіне ўзвышаўся да пафасу свабодалюбівай думкі наогул: прыгнечанне прыніжае не толькі кожнага прыгнечанага, яно робіць пачварным само грамадства людзей, людскі род. Быў у Леапольдзе Гушку нейкі асаблівы рытм у парываннях душы, рытм у тых усплёсках прамоў і ў тых па-мужыцку шырокіх жэстах, якія так вылучалі гэты мастацкі вобраз. Нездарма К. Чорны з захапленнем заўсёды паціскаў руку У. Уладамірскаму.

Яго вельмі радаваў і М. Зораў. У Евелі Цывіне адчувалася нацыянальная прыналежнасць. Быў нейкі налёт нават патрыярхальнага на гэтай манеры размаўляць, як бы спярша прыцэльваюцца да субяседніка, гэтая прыроджаная звычка да насцярожанасці, з якой адгадваеш добразычлівы характар. Была знойдзена ў вобразе і пластычная завершанасць. Жэст скупы, але дакладны, апраўданы, прыкметны.

Акцёру, як мне здаецца і як падказвае мне мой доўгі вопыт і дружба з тэатрам, вельмі дапамагае ў творчасці дзіцячая, я сказаў бы, даверлівасць і непасрэднасць. Даверлівым і непасрэдным быў сам М. Зораў у штодзённым жыцці. «Вы яшчэ не бачылі ў нас цікавы і павучальны спектакль «Як яе завуць?»? Пагляд́зіце абавязкова. Абрагочацеся і потым задумаецеся...», — гаварыў ён мне на хаду, спяшаючыся некуды на рэпетыцыю. Захапленне! І — гордасць за свой тэатр.

Пасля абмену поціскам рук ён аднойчы скрывіўся ад болю і патрос сваёй пяцярнёй: «Ой, я ведаў, што ў скульптара павінна быць моцная далонь, але — злітуйцеся! — не да такой жа меры...»

Неяк аднойчы бачу яго на прыступках параднага ўвахода ў Ленінскую бібліятэку з кнігай пад пахай. Ён махае мне рукой, узнімае том над галавой і крычыць: «Шапенгаўэр... Артур Шапенгаўэр... Паслухайце, гэта ж жудасна: ён сцвярджае, нібыта жыццядзейнасць — гэта невычэрпная крыніца зла... І, аказваецца, мы, жывучы, толькі тое і робім, што прыносім адзін аднаму гора і пакуты... — у Міхаіла Абрамавіча пунсавеюць шчокі і акругляюцца вочы, як у школьніка, які адкрывае для сябе, што «два ў два — чатыры». — Які змрочны песіміст! Га? Вось я разгарну на гэтай старонцы. Чытайце самі...»

Я ўзяў у яго другі том са збору твораў Шапенгаўэра, выдадзенага ў Расіі на пачатку нашага стагоддзя, і прачытаў: «Сучаснае падобна маленькай цёмнай хмарцы, якую вецер гоніць над азоранай сонцам раўнінай: перад ёю і за ёю ўсё светла, — толькі яна сама пастаянна адкідае ад сябе цень. Сучаснае таму ніколі не задавальняе нас, а будучыня ненадзейная, мінулае незваротнае...»

— Не, не, Заір Ісаакавіч, гэта яшчэ не ўсё... Гляньце сюды, — зазіраючы мне цераз плячо, тыцкае пальцам на старонцы.

Чытаю: «Вечна чалавек прадастаўлены самому сабе, як ва ўсякай справе, так і ў галоўным. Дарэмна ён стварае сабе багоў для таго, каб малітвамі і ліслівасцю выпрасіць сабе ў іх тое, што можа зрабіць толькі сіла яго ўласнай волі...».

— А воля, па яго сцвярджэнні, — абвяшчае М. Зораў, — сляпая сіла нашых інстынктаў і спадзяванняў...

Цытаты я аднавіў ужо цяпер, у 1988 годзе.

А Зораў тады разразіўся маналогам аб тым, як горка ўсведамляць, што такі розум апантаны зусім сумным поглядам на чалавека. Адкуль гэтае злавес-

УРОКІ І ПЕРСПЕКТЫВЫ

(Пачатак на стар. 3).

жэйшы час помнікаў Францішку Багушэвічу, Кірылу Тураўскаму, Кастусю Каліноўскаму, Васілю Вашчыле. Упэўнены, што і збудаванне ў г. Мінску помніка вялікаму славянскаму *гуманісту і асветніку* Францыску Скарыне да 500-годдзя з дня яго нараджэння дапаможа ўнесці ў наша асяроддзе значны, так нам патрэбны ідэйна-выхаваўчы акцэнт.

Зразумела, маштабная задача паўнацэннага насычэння жыцця творамі сапраўднага мастацтва не абмяжоўваецца толькі манументальнай пластыкай.

Больш чым за сорак пасляваенных гадоў пытанням захавання архітэктурнай спадчыны рэспублікі практычна не ўдзялялася ўвагі. Наадварот, часам назіраліся рэзка адмоўныя адносіны. З гэтай прычыны многія каштоўнейшыя помнікі гісторыі і культуры проста перасталі існаваць. Значная шкода нанесена гістарычна склаўшамуся асяроддзю старажытных беларускіх цэнтраў, і ў першую чаргу Мінску, Нясвіжу, Полацку, Віцебску, Пінску, Мсціславу. Сотні іншых архітэктурных і ландшафтных помнікаў *патрабуюць* тэрміновай рэстаўрацыі альбо хаця б кансервацыі. Гавару пра гэта, каб падкрэсліць усю складанасць і неадназначнасць сённяшняй сітуацыі.

Безумоўна, пераадолець адразу негатыўныя тэндэнцыі, якія складаліся на працягу многіх гадоў, цяжка. Тым не менш, аб'ектыўна ацэньваючы свае магчымасці, лічым, што мы можам павялічыць аб'ём работ па рэстаўрацыі помнікаў у параўнанні з 1985 г. у сем разоў і давесці яго ў 1990 годзе да 10 мільёнаў рублёў. Сёлета мы плануем асвоіць восем мільёнаў рублёў.

Зараз асаблівую ўвагу мы аддаём канцэнтрацыі сіл на асноўных аб'ектах. У пералік іх уключаны музей народнай архітэктуры і побыту ў Строчыцах, замкі ў Міры, Лідзе, Нясвіжы, Успенскі касцёл у Мсціславе, архітэктурныя помнікі Полацка і шэраг іншых. Акрамя культурна-гістарычнага, эстэтычнага аспекту захавання і рэстаўрацыі помнікаў культуры, гэта работа яшчэ з'яўляецца і важным рэзервам пашырэння матэрыяльнай базы культуры. Мы плануем завяршыць рэстаўрацыю і прыстасаваць пад установы культуры больш за 20 архітэктурных помнікаў, такіх, напрыклад, як былы Манастырскі комплекс у вёсцы Гальшаны, будынкі касцёлаў у Магілёве, Гродне, рад іншых каштоўных архітэктурных помнікаў.

У перспектыве мяркуем прыступіць да рэстаўрацыі больш буйных комплексаў, такіх, як палацы ў Косаве і Ружанах, манастыры ў Пустынках і Юровічах, завяршыць работы на палаца-паркавым комплексе ў г. п. Мір.

Некалькі слоў пра яшчэ адну з важнейшых форм захавання нашай спадчыны — я маю на ўвазе музейную справу. Правільна было заўважана, што музеі — гэта свайго роду візітная картка, якая паведамляе аб стане здароў'я культуры і эканомікі любой нацыі.

На жаль, становішча ў музейнай справе рэспублікі, асабліва з канца сямідзесятых гадоў, склалася надзвычай цяжкае.

Нельга не пагадзіцца з думкай, што, маючы багацейшы фондавы і навуковы патэнцыял, экспазіцыі нашых музеяў вельмі схематычна і неглыбока паказваюць гісторыю беларускай культуры. Мы не маем спецыяльных, шырока разгорнутых экспазіцый па гісторыі беларускай літаратуры, выяўленчым і дэкаратыўна-прыкладным мастацтве, гісторыі тэатра. На пальцах адной рукі можна пералічыць музеі этнаграфічныя, археалагічныя, мемарыяльныя, мастацкія.

Сённяшняе становішча ў нашай музейнай справе можна характарызаваць такім параўнаннем: у рэспубліцы працуе каля сотні музеяў, але калі ў нас адзін музей прыходзіцца аж на 125,0 тыс. жыхароў, то ў Літве — на 22,0, у Эстоніі — на 35,0.

Толькі колькасць адзінак асноўнага фонду ў запасніках музеяў дасягнула 1,6 мільёна, а ў экспазіцыях наведвальнікі бачаць не больш дзесяці-дванаццаці працэнтаў гэтай колькасці.

Незбалансаванасць тэматыкі музейнай сеткі прывяла да таго, што ў рэспубліцы больш за палову ўсіх музеяў — краязнаўчыя. Усе гэтыя пытанні не так даўно разглядаліся на калегіі міністэрства, дзе на суд спецыялістаў практычна ўпершыню была вынесена канцэпцыя развіцця музейнай справы ў рэспубліцы. У выніку дэталёвага сур'ёзнага разгляду ўсіх прапаноў і ідэй, на наш погляд, выкрышталізаваўся аб'ёмны, грунтоўны перспектыўны план дзеянняў, які арганічна ўвайшоў у праграму «Спадчына».

У адпаведнасці з закладзенымі ў праграму «Спадчына» прапановамі агульны кошт рэстаўрацыі, будаўніцтва і стварэння экспазіцый музеяў да 2000 года складзе каля 45 мільёнаў рублёў.

Усім зразумела, што для адраджэння культуры нацыі патрэбна ўсеабдымная праграма паляпшэння матэрыяльнай базы, і яна сёння набывае даволі канкрэтныя рысы, дае магчымасць спадзявацца на лепшае. Дазволю сабе на лічбах паказаць, што дае зараз для Беларусі нараджэнне новага паняцця — «сацыяльна моцная» палітыка ў адносінах да культуры. Калі ў адзінаццатай пяцігодцы сярэднегадавы аб'ём капітальных укладанняў склаў ад 15-ці да 18-ці мільёнаў рублёў, то ў мінулым годзе толькі на будаўніцтва ўстаноў культуры дзяржавай было ўжо выдзелена 37 мільёнаў, а ў гэтым годзе каля пяцідзесяці.

Не буду пералічваць усё, што мы плануем будаваць ў бліжэйшыя пяць гадоў. Назаву толькі тое, што закладвае, на наш погляд, фундаментальную матэрыяльную базу ў рэалізацыі праграмы «Спадчына». Гэта, у першую чаргу, будынак бібліятэкі імя У. І. Леніна, комплекс аб'ектаў Беларускага мастацкага інстытута, новыя будынкі для Беларускага харэаграфічнага вучылішча

нае перакананне, быццам з кожным жыццём сплецены няшчасці і пакуты? «Азірнёмся вакол, — гаварыў запальчыва Міхаіл Абрамавіч, — бачыце, гэтыя маладыя твары ўлюбёных і летуценных людзей... Вось тая дзяўчына ў берэце, з чолкай «пад Бабанаву»... Ну, хіба абавязкова ёй суджаны пакуты? Па-мойму, па твары яе можна чытаць кінгу кранаючага прадчування шчасця...»

У такія мінуты я слухаў М. Зорава, забываючыся пра тое, што па прафесіі ён — акцёр. Чалавек неспакойнай і дапытлівай думкі перада мною. Яму не было ўласціва начотніцтва, ён да ўсяго хацеў дайсці сам, уласным розумам. І калі Міхаіл Абрамавіч сціхаў, прымаючы ўсё тую ж стрыманую ветлівасць, якая была звычайна ўласціва яму, гэтаму інтэлігентна апранутаму і інтэлігентнаму ў паводзінах чалавеку, мне хацелася спадзявацца на новую сустрэчу з ім. Успышкі раптоўных азарэнняў у чалавеку мне заўсёды імпануюць. Я разам з такім чалавекам і сам паглыбляюся ў нейкія неабходныя мне сферы чалавечага духу. Неўтаймоўнага і прагнага да ведаў аб сабе і аб свеце, узбуджанага і ненасытнага.

Такім быў М. Зораў і на сцэне. Ролі ён іграў самыя разнастайныя. Майстэрства пераўвасаблення ў вобраз было яму падуладна, відаць, па прыродзе яго мастацкага таленту. Памятаю яго Міколу Сабілу з п'есы «Перамога» Е. Міровіча— гэтага маладога, як тады было модна гаварыць, «чырвонага дырэктара» на заводзе, які ўсё яшчэ памятае сваё нядаўняе армейскае мінулае і ўдалую вольніцу ваенных паходаў. У драме «Змрок» В. Шашалевіча ў яго была роля сялянскага хлапца, які ў пошуках заработку і прыгожага жыцця яшчэ да рэвалюцыі паехаў у Амерыку, а цяпер прыбыў у родны край чалавекам, як і раней, спустошаным і бедным. У даволі праслаўленым спектаклі БДТ-1 «Мяцеж» па рамане Д. Фурманава ён выступаў у ролі камісара Фурманава, адцяняючы ў вобразе перакананую рашучасць і ясны розум рэвалюцыянера па сваёй натуры. А ў «Браняпоездзе 14-69» Ус. Іванава раптам пераўтвараўся ў белагвардзейскага капітана Незеласава, каб даць партрэт адчайна ўлюбёнага ў жыццё і асуджанага на гібель манархіста. У п'есе «Мост» Я. Рамановіча яму вельмі ўдаўся інжынер старога гарту Бабіч, гэткі рафініраваны арыстакрат духу, эстэт і гурман, вымушаны «знацца», як ён упэўнены, з нікчэмнасцю, з натоўпам крыклівых энтузіястаў, з пралетарыямі. У «Гуце» Р. Кобеца яму даручылі ролю старога майстра-шкловыдзімальшчыка Скрылева, і побач з незабыўным па каларытнасці Марозам у выкананні Уладзіміра Крыловіча ўзвышаўся гэты маляўнічы сцэнічны вобраз. У спектаклі «Вялікадушнасць» В. Галаўчынера ў яго па-мастацку адточаны вобраз Дэлаклюза. Дагэтуль я ўспамінаю прэм'еру «Платона Крэчата» А. Карнейчука на беларускіх падмостках, калі галоўную ролю ў спектаклі выконваў М. Зораў: які гэта быў цудоўны ўрач па прызванні, сапраўды дабрадзейны малады чалавек! Здавалася, што такі Платон Крэчат можа і павінен быць сярод тваіх асабістых неразлучных сяброў... І зусім іншы ўрач, які служыць турэмным доктарам, па прозвішчы Лешч («Апошнія» М. Горкага) — якая выкрутлівасць подленькай душы, якая драпежная прадбачлівасць, які цынізм у адносінах да блізкіх і далёкіх з «апошніх» Каламійцавых!..

Я назваў тыя сцэнічныя творы, якія ўзнікаюць перада мною, як толькі я пачую гэтае імя — Міхаіл Зораў. Яго ўменне рабіцца на сцэне то ліслівым і баязлівым, то насцярожаным і гатовым да атакі, то самаўпэўненым гаспадаром становішча, то рабалепным паслушнікам, то здаровым целам і духам чалавека, створаным для дастойных спраў,—гэтае акцёрскае ўменне гарманічна спалучалася з майстэрствам яго партнёраў па БДТ-1. Так, я заўсёды адгадваў тую музыку душы, якая гучала, скажам, у яго Платоне Крэчаце або ў Евелі Цывіне, і гэта мелодыя ўнутранага духоўнага жыцця ўражвала вас і асобна ад усіх, але ўсё ж вобраз, створаны М. Зоравым, ніколі не выпадаў з ансамбля. Ён умеў, што называецца, выразна «падыграць» таму ж У. Крыловічу або У. Уладамірскаму, той жа Л. Ржэцкай або К. Міронавай.

Адчуванне і разуменне тэатра як майстэрства ўзгодненай садружнасці талентаў было яму ўласціва ад прыроды. Таму ён не грэбаваў другараднымі ролямі, мог выйсці і ў «эпізодзе». Яго вабіла і рэжысура. Спачатку разам з Е. Міровічам, а пасля і самастойна ён зрабіў шэраг дастойных успамінаў гісторыі беларускай савецкай сцэны спектакляў. Назаву тут хоць бы такія: «Лён» па п'есе Е. Міровіча, «Зямля і неба» братоў Тур, «Платон Крэчат» (у ім ён, дарэчы, перадаў галоўную ролю Б. Платонаву, дублёрам якога ў далейшым стаў І. Шаціла), «Апошнія» М. Горкага, «Вочная стаўка» і «Генеральны консул» Л. Шэйніна і братоў Тур, «Кацярына Жарнасек» М. Клімковіча, «Ірынка» К. Чорнага. Яго запрашалі выкладаць майстэрства акцёра і ставіць спектаклі ў тагачасным ТРАМе; змяніў ён на пасадзе мастацкага кіраўніка ТЮГа М. Кавязіна... Жывога і дапытлівага, добразычлівага і строгага, спагадлівага і патрабавальнага, яго любілі таварышы па тэатры. З ім добра працавалася, і таму, напрыклад, горкаўскія «Апошнія» сталі ўпрыгожаннем рэпертуару купалаўцаў і лічыліся лепшым сцэнічным увасабленнем гэтай вельмі складанай драмы М. Горкага на савецкіх падмостках.

А я любіў Зорава ва ўсіх іпастасях. Безумоўна, трэба ўлічваць абстаноўку перадваеннага часу ў нашым мастацтве. Магчыма, зараз мы знайшлі б і залішняе перабольшванне ў яго спектаклях значэння так званых «станоўчых вобразаў», часам схематычна проціпастаўляемых так званым «адмоўным». Аднак гэта хутчэй залежыць ад драматургічных уласцівасцей п'есы. Як і Л. Літвінаў, ён амаль свята верыў у ідэю К. С. Станіслаўскага, які лічыў абавязкам драматычнай сцэны раскрываць жыццё чалавечага духу і прапануемых гістарычных абставін. Дух, увасоблены ў адточанай мастацкай форме. Скажу праўду, мяне захапляла тое, як ягоны Незеласаў, напрыклад, насіў афіцэрскі кіцель з пагонамі, як стараўся ўлезці ва не ўласцівы яму фрак ягоны доктар Лешч, як хаваў нервовы рух музыкальных пальцаў ад староннiх ягоны інжынер Бабіч. Я радаваўся выпраменьванню добрага і рашучага розуму ў ягоным Фурманаве і такой дабрадушнай дабрыні — у ягоным Платоне Крэчаце.

У канцы 20-х і ў пачатку 30-х гадоў сярод інтэлігенцыі асабліва горача дыскутавалася пытанне страху як рухальнай сілы ў паводзінах людзей — і ў асабістых, і ў грамадскіх. Была нават такая п'еса ў А. Афінагенава—«Страх». І ў драме «Сімфонія гневу» В. Шашалевіча закрана428 гэта пытанне. У ёй цывілізаваны кат, які абслугоўваў фашысцкую дактрыну, так тлумачыў залежнасць чалавека ад ступені яго страху: «Боль запаўняе ўсе куточкі мозгу чалавека. Боль расслабляе яго маральнае супраціўленне. Ён як бы ўпадае ў гіпнатычны транс. Ён робіцца абыякавым да ўсяго, апрача свайго стыхійнага болю! У такім стане ён можа прадаць усё на свеце: чалавецтва, рэвалюцыю, родную маці, каханую дзяўчыну, сяброў, супольнікаў...».

Мне здавалася, што М. Зораў сам у штодзённым жыцці па натуры чалавек асцярожны і прадбачлівы, лёгка ранімы. Яго захопленасць мастацтвам, тэатрам, спектаклямі, ролямі быццам перакрывалі гэта ўражанне.

Але вось выбухнула вайна. І артыст становіцца ўдзельнікам падполля ў акупіраваным фашыстамі Мінску, лічыцца сярод таварышаў адважным змагаром. Значыць, страх перад карай і асцярожнасць адступілі, замест іх праявіўся характар мужнага і свядомага чалавека. Жыццё паказала ўнутраную вернасць акцёра ідэям, якія ён выспаведваў у сваёй творчасці.

...Расказваюць, што калі паліцаі ў мінскім гета часоў вайны гналі Міхаіла Штоклянда да грузавіка з ахвярамі, беларускі артыст і рэжысёр Міхаіл Зораў на вачах сведкаў ператвараўся ў сівога чалавека. І чамусьці выразна і дакладна гаварыў... маналог Гамлета. Даведзены да адчаю цемрашальствам і варварствам цывілізаваных катаў, ён, відаць, толькі і мог вуснамі Гамлета выказаць адвечную барацьбу рашучасці і сумненняў у чалавеку, — і над брукаванай маставой Шорнай вуліцы неслася: «Быць альбо не быць? Вось у чым пытанне... вось у чым пытанне... Быць альбо не быць? Вось у чым...» Каля змрочнага грузавіка сівы Зораў заспяваў «Інтэрнацыянал»...

Наўрад ці ён успамінаў у тыя апошнія імгненні свайго жыцця пра Шапенгаўэра і яго погляды на чалавека. Яму спатрэбіўся Шэкспір. Зораў разумеў, што ўсё, што адбываецца ў Еўропе, — гэта трагедыя. Найвялікшая трагедыя з тых, што выпала на долю пакалення, да якога належаў ён, Міхаіл Штоклянд, артыст Міхаіл Зораў. І нічога тэатральнага ў ёй, адной з самых жудасных трагедый, не было. Была яна без прыхарошванняў і слоўнай мішуры — жорсткай і бесчалавечнай. Тады ў падтрымку ўзрушанага розуму — Шэкспір і яго Гамлет...

Я перакананы, што і ў самай жудаснай трагедыі ён бачыў урок гісторыі. А ўрокі гісторыі, як урокі ўзлётаў і падзенняў чалавечых натур, належыць асэнсоўваць і спасцігаць мастацтву, у прыватнасці, і тэатру. Інакш гэтыя ўрокі засвойваюцца не так глыбока.

Я нізка схіляю галаву перад памяццю гэтага выдатнага дзеяча беларускай савецкай сцэны.

IV З'ЕЗД КНІГАЛЮБАЎ БЕЛАРУСІ

У рэспубліканскім Доме работнікаў мастацтваў адбыўся IV з'езд Добраахвотнага таварыства аматараў кнігі БССР. Нашай грамадскай арганізацыі споўнілася 15 гадоў, сказаў у справаздачным дакладзе рэспубліканскага праўлення яго старшыня М. І. Дзялец. Прамоўца назваў лічбы: 900 тысяч членаў, 14244 пярвічныя арганізацыі, 751 клуб кнігалюбаў, 1162 народныя кніжныя магазіны і кіёскі, 1205 школьных кааператываў «Юныя сябры кнігі».

У цеснай сувязі з арганізацыямі-заснавальнікамі, партыйнымі органамі арганізацыі таварыства прымаюць актыўны ўдзел у падрыхтоўцы і правядзенні месячнікаў, тыдняў, дзён кнігі, кніжных выставак, літаратурных вечароў. Сапраўднымі святамі кнігі сталі ў Полацку Скарынаўскае «Беларусь — маё слова і песня», у Магілёве — Пушкінскае свята паэзіі і Сіманаўскія чытанні, у Навагрудку — 190-годдзе з дня нараджэння Адама Міцкевіча, «Мінская кніжная вясна» і іншыя.

Разам з тым у шэрагу выступленняў адзначалася, што не ўсе пярвічныя, раённыя арганізацыі таварыства працуюць актыўна, плённа, мэтанакіравана. Аб неабходнасці паляпшэння прапаганды кнігі гаварыла намеснік міністра народнай адукацыі БССР Л. К. Сухнат, галоўны інспектар Міністэрства культуры БССР Т. І. Папова, дырэктар народнага кніжнага магазіна калгаса «Дружба» Кобрынскага раёна С. М. Юрэня, начальнік упраўлення кніжнага гандлю Белкаапсаюза А. Р. Афяроўскі, адказны сакратар праўлення Гомельскай раённай арганізацыі таварыства Л. П. Возісава і іншыя. Праблемы культуры прапаганды беларускай кнігі ўзняў пісьменнік А. Вольскі.

Прынята адпаведная пастанова. У рабоце з'езда ўдзельнічалі намеснік загадчыка ідэалагічнага аддзела ЦК КПБ З. К. Прыгодзіч, адказны сакратар рэспубліканскага праўлення кнігалюбаў Латвійскай ССР Г. К. Гоба.

Выбары старшыні, першага намесніка старшыні і адказнага сакратара праўлення таварыства адбудуцца на чарговым пленуме.

НАШ КАР.

ПРОСІМ ПРАБАЧЭННЯ

Пры падрыхтоўцы да друку артыкула Георгія Коласа «Паядынак Марсія з Афінай», змешчанага ў нумары «ЛіМа» за 23 чэрвеня г. г., па віне супрацоўнікаў рэдакцыі допушчана некалькі фактычных і стылёвых памылак. Паасобныя з іх скажаюць аўтарскую думку. Рэдакцыя просіць у Г. Коласа і чытачоў прабачэння за прыкрую неахайнасць, за ўрон, нанесены гэтай увогуле цікавай і змястоўнай публікацыі.

і кансерваторыі, дзве новыя філармоніі ў Магілёве і Гомелі.

Апроч даўно наспеўшай рэканструкцыі ДАВТа, тэатра імя М. Горкага, Брэсцкага і Магілёўскага драматычных тэатраў са спісу нашых новабудоўляў трэба назваць такія аб'екты, як Маладзёжны тэатр і тэатр лялек у Мінску, дзіцячы Музычны тэатр у Віцебску, драматычны тэатр у Полацку. У раёне гістарычнай забудовы ў Траецкім прадмесці ідзе падрыхтоўка будынка для тэатра «Старога горада».

Дастойнае месца ў праграме «Спадчына» займаюць прапановы па развіцці тэатральнага мастацтва.

Вызначэнне асноўных напрамкаў перабудовы тэатральнай справы — прыклад плённай садружнасці творчага Саюза тэатральных дзеячаў і Міністэрства культуры.

Матэрыялы сумесных распрацовак былі надрукаваны ў «ЛіМе» і неўзабаве абмеркаваны на пленуме СТД і пашыраным пасяджэнні калегіі міністэрства. Стан беларускага тэатра паўсюль выклікаў сур'ёзную трывогу.

Рашэнне задачы адраджэння нацыянальнага тэатра патрабуе цэлага комплексу мер — якія прадугледжваюць, у першую чаргу, стварэнне новых нацыянальных труп і тэатраў. На першым плане гэтай Праграмы, з улікам рэальных эканамічных, творчых і кадравых магчымасцяў, прадугледжваецца стварыць беларускамоўныя акцёрскія трупы ў абласных рускіх драматычных тэатрах, а таксама ў Магілёўскім абласным тэатры драмы і камедыі з тым, каб частку рэпертуару іграць на беларускай мове. Прадугледжваецца адкрыць у Мінску Эксперыментальны тэатр-лабараторыю беларускай нацыянальнай драматургіі, актыўна садзейнічаць стварэнню беларускіх тэатраў-студый у Баранавічах, Лідзе, Рэчыцы, Рагачове, Пінску, Оршы, Маладзечне, а таксама ва ўсіх абласных цэнтрах. Акрамя гэтага, намячаецца на базе тэатраў-студый у г. Мазыры і г. Слоніме стварыць беларускія драматычныя тэатры.

Прадугледжваецца пашырыць сетку беларускіх тэатраў за кошт трупы — драматычных (Пінск, Орша), лялечных (Мазыр, Ліда, Маладзечна), музычных (Гродна, Віцебск), — вывучыць магчымасці рэстаўрацыі Ружанскага і Гродзенскага тэатраў XVIII стагоддзя, якія з'яўляліся ў свой час аднымі з буйнейшых цэнтраў мастацтва на захадзе Расіі. Мяркуем таксама прывесці ў належны парадак Слонімскую канцэртную залу, дзе выступаў сімфанічны аркестр Агінскага.

Вопыт першых гадоў перабудовы паказаў, што спадзяванні толькі на змену арганізацыйных, эканамічных структур, на стварэнне механізмаў самаўпраўлення ў мастацтве — ілюзорныя, што падобная перабудова — толькі стварэнне неабходных нармальных умоў для творчасці. Не больш. Не меней важны маральны і духоўны стан саміх творцаў культуры.

Глыбокае абнаўленне ўсіх бакоў творчага жыцця дзеячаў культуры, рух наперад магчымыя сёння толькі на шляху дэмакратызацыі сістэмы ўпраўлення культурай, удасканалення сувязей дзяржаўных органаў з творчымі саюзамі і арганізацыямі. І тут за паслякрасавіцкі перыяд тое-сёе ўдалося ўжо зрабіць.

Я ўжо нагадваў вельмі адчувальную для нас у кантэксце сённяшняй размовы праблему: неабходнасць распрацоўкі канцэпцыі эстэтычнага выхавання. Няхай даруюць мне літаратары за банальнасць вобраза, але ўсе тыя плыні, што складаюць напаўненне нашых праграм «Спадчына», «Тэатр», «Музей», «Вольны час» і гэтак далей, не сальюцца і стануць магутнай паўнаводнай ракой, калі ў ёй не будзе струменіцца маленькая крынічка, якую б я назваў эстэтычным выхаваннем дзяцей.

Ад таго, наколькі нам удасца прывіць нашым дзецям на самым пачатку іх жыцця пачуццё прыгажосці, прагу штодзённай сустрэчы з ёй, залежыць заўтрашні дзень тэатра, музыкі, выяўленчых мастацтваў, лёс нацыі ўвогуле. Таму мы ўпэўнены, што без пашырэння сеткі дзіцячых музычных школ, школ мастацтваў, росту кантынгенту навучэнцаў, рэзкага пашырэння аб'ёму выкладання ў школе літаратуры, дысцыплін эстэтычнага цыкла, любая наша праграма завісне, як кажуць, у паветры.

Дарэчы, у Японіі, якая з'яўляецца адной з самых тэхнічна развітых краін, ужо даўно стала нормай выкладанне ў навучальных установах этыкі і эстэтыкі. Дванаццаць гадзін у тыдзень аддаецца на пасціжэнне прыгажосці, акрамя таго, адзін дзень у тыдзень вучні праводзяць у музеях і тэатрах.

Таму запланаванае намі да 1995 года павелічэнне колькасці дзіцячых музычных школ у тры разы, ці спробу як мага больш ахапіць вучняў першых — восьмых класаў формамі эстэтычнага выхавання, трэба разглядаць толькі як першапачатковы крок у найважнейшай справе эстэтычнага выхавання моладзі.

Культура — гэта пэўны гістарычны ўзровень развіцця грамадства, творчых сіл і здольнасцей чалавека. Так трактуе гэта паняцце марксісцка-ленінскае вучэнне. Паўтараю: «узровень развіцця грамадства альбо ўзровень цывілізацыі грамадства». Таму грубейшая памылка лічыць, што клопат пра культуру народа, яго духоўнасць — гэта праблема ведамасная, толькі Міністэрства культуры. Мы ўжо нацешыліся так званымі «здабыткамі» астаткавага прынцыпу адносін да культуры як да галіны ведамаснай, якая нібы ляжыць наўзбоч ад галоўнага напрамку развіцця грамадства. Пара рабіць вывады.

І апошняе. Каб рэалізаваць намечаныя грандыёзныя планы, патрэбны здольныя кадры ў сферы культуры, у тым ліку і культасветработнікаў. На жаль, аплата іх працы на ўзроўні аплаты працы работнікаў народнай гаспадаркі невысокага прафесійнага ўзроўню — тыпу прыбіральшчыц і грузчыкаў. Пры такіх матэрыяльных перадумовах рэзка палепшыць якасны састаў кадраў практычна немагчыма. Мы ставім задачу хаця б захаваць тыя кадры, якія маем. Уся надзея на новы гаспадарчы механізм і новыя эканамічныя ўмовы.

Акадэмік Ліхачоў сказаў, што дваццаць першы век павінен стаць векам гуманізацыі і культуры. Бо адзінае, што можа выхаваць і захаваць мараль, — культура.

Музам на пацеху

Зоран БОЖАВІЧ

РЭДАКТАРСКІЯ КЛОПАТЫ

Паниядзелак — найцяжэйшы дзень нашага вядомага гумарыста і рэдактара часопіса «Вясёлая поўнач».

— Алё, алё! — звоніць ён ужо ў поўдзень. — Прывітанне, *П'ер! Як справы?...* У мяне таксама. Ды вось хачу пацікавіцца, як там ідзе мая рэч?.. У наступны нумар?.. Ну добра. А тваё «Нічога без сувязей» ставім у святочны нумар... О-о-о, гэта кампанія без сумлення і сораму. Утварылі шчыльнае кола, і нікому, хто па-за ім, надрукавацца не дадуць.. А ты іх добра пеканўў... Пра што гаварыць, давай дасылай. Не турбуйся. Бывай здароў!.. Бывай!

Наш прызнаны гумарыст кладзе трубку, задаволена паціраe рукі, а потым зноў бярэцца за тэлефон і набірае новы нумар.

— Міша, ты?.. Вітаю, дарагі! Ну, як ты ўчора прабавіўся?.. Ха-ха-ха! Выдатна!.. Шкада, што я не быў з вамі. Працаваў цэлы дзень. Напісаў адну рэч і падумаў... Значыць, можна разлічваць на чацвер?.. Цудоўна. А я званіў Раку наконт твайго «Нябеснага інспектара». Кажа, што ўжо падпісаны ў друк... Добра, Міша, дасылай яшчэ што-небудзь. І ўсяго найлепшага!.. Усяго!

Наш рэдактар кладзе трубку і весела высвіствае. Перабівае яго званок.

— Слухаю! Я... А, Макс, здароў! Чым магу быць карысны?.. Прыслаць *што-небудзь?..* Чаму ж, магу, магу. Прышлю табе адну бомбачку!.. Загадзя нічога расказваць не буду. Пабачыш... Што? Белы не надрукаваў яшчэ твой «Сон пенсіянера»? Гэта немагчыма! Ен мне асабіста абяцаў. Напэўна, гэта нейкая памылка... Не турбуйся, я яму пазваню і даведаюся, у чым справа. У крайнім выпадку надрукуешся ў маёй «Вясёлай поўначы».

І наш прызнаны гумарыст набірае новы нумар.

— Алё! Я б хацеў пагаварыць з таварышам Белым... Што?! Паехаў?!.. А хто замест яго — Петравіч?.. Еванавіч?.. Вельмі прыемна, таварыш Еванавіч... Спадзяюся, вы знойдзеце час зайсці да мяне, каб замацаваць наша знаёмства... Зразумела. У мяне тут пытанне наконт гумарэскі «Сон пенсіянера»... Белы мне... Як слабая?! Белы... Як гэта? З прынцыпу не друкуеце слабыя рэчы?! Але з такім прынцыпам, калега, далёка не зойдзеце. Хто тады будзе друкаваць вашыя творы?.. Як вы сказалі?.. У мяне не пайшла ваша гумарэска «Хуліганы»?!.. Ды адкуль я мог ведаць, што гэта *вы напісалі... Алё, алё...* У, д'ябал, паклаў трубку.. Боўдзіла!.. Як гэта Белы не мог паведаміць, хто яго будзе замяняць?!..

Наш рэдактар нервова прайшоўся вакол стала, паскуб вусы і *паклікаў сакратарку.*

— Вось што, Ціца, здыміце «Анёлаў» Петравіча! Я перачытаў толькі што — не падабаюцца. А замест іх паставім «Хуліганаў» Еванавіча. І не забудзьцеся паведаміць пра гэта таварышу Еванавічу. Не адкладваючы, прашу вас!

Пераклаў з сербска-харвацкай Іван ЧАРОТА.

Георгій ЮРЧАНКА

У ФАЙНАЙ ГРАЙНАСЦІ

ПАРОДЫЯ

Якая даль, які прастор.
. . . . . .
Што за даль, шырыня
якая!..
. . . . . .
Я рады бачыць, чуць
вас, сёстры,
Вас рады бачыць, чуць,
браты!..
Алег Лойка.

Які разлог святліста-
файны —
Удаль — да мора,
ўвысь — да зор!
Ручво, як скарб, гуллівіць
грайна
У той, смарагдавы прастор!

Няхай плывуць зямныя сокі,
Скрай пекнаты бурлівіць вір.
Нясу ў прасцяг я сэнс
высокі —
Нібы тапаз, нібы сапфір.

Гатоў я круг зямны
іначыць —
Ад мелкаты, ад легкаты.
Я рад з-за кафедры вас
бачыць,
Мае вы сёстры і браты!

Я гучных зыкаў не аматар,
Ды тут мой спеў звініць, як
сталь.
Няхай квітнее альма-матэр —
Мая раскошлівая даль!..

Марцін КОЎЗКІ

ДОЛЯ ПРАЎДЫ

Люстэркі не маняць: ты такі, якім сябе бачыш. Але ўлічы, у чужых люстэрках ты такі, якім цябе бачаць іншыя.

●

— Чалавекам будзеш,— сказалі таму, хто стаў на заднія лапкі.

— А як жа,— *выскаліўся той, хто стаў,— гаў-гаў.*

●

Пішу сцісла? Часу не хапае... у тых, хто чытае.

●

Цуд мусіць быць нязвыклым. Дзяцей у метро вабяць не паязды пад зямлёй, а лесвіцы, што бягуць уверх і ўніз.

●

«Не бачу людзей»,— наракаў згаладалы леў.

●

Шпарка крочым у новы век, разварочваемся з размахам! «Пераходжу на бег»,— сказала чарапаха.

Станіслаў Ежы ЛЕЦ

З «НЕПРЫЧАСАНЫХ» ДУМАК

Кожны век мае сваё сярэднявечча.

●

У навучанне жанглёра абавязкова павінна ўваходзіць няведанне законаў фізікі.

●

Не расказвайце *сваіх сноў. А раптам* уладу захопяць фрэйдысты!

●

Ці зручны гэта светапогляд — скептыцызм? Скептыкі глядзяць на гэта скептычна.

●

«Стыль — гэта чалавек». Як мала засталося б на зямлі людзей!

●

Перш чым падумаць — падумай!

●

Прысніў рэкламу супрацьзачынальных сродкаў: «Ненароджаныя багаслаўляюць вас!»

●

Каб цябе выслухалі, часам трэба замаўчаць.

●

Дна *няма. Глыбей проста не пускаюць.*

●

Люблю тых, што ўсходзяць там, дзе іх не сеялі.

Пераклаў з польскай Уладзімір АРЛОЎ.

ФРАЗЫ

Развіццё думкі: звалілі каменнага ідала — паставілі мармуровага.

●

Апладзіраваў у пальчатках — баяўся траўміраваць далоні.

●

У вялікай чарзе стаяць як правіла маленькія людзі.

●

Прынцыпова не заўважаў сваіх недахопаў: лічыў гэта ніжэй уласнай годнасці.

А. СУШКЕВІЧ.

МІНІ-ДЫЯЛОГІ

— Пасля адпачынку цябе не пазнаць.
— Дзіва што: цэлы месяц не бачыў нашага шэфа.

●

— Як удалося вашаму дырэктару стольні часу трымацца на рабоце? Ён жа ўсё разваліў.
— Так, але робіць гэта ён лепей за іншых.

●

— Вы ў нас ужо не працуеце, зарплату вы не атрымаеце.
— А калі зарплату атрымліваў, я працаваў?

Д. НАХАМКЕС.

Мал. Н. ДОРАШ.

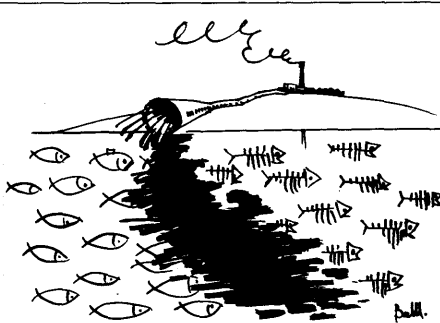

Мал. В. ШВЯЦОВА.

З 10 ПА 16 ЛІПЕНЯ

10 ліпеня, 20.15

ВЯЧЭРНІ КАНЦЭРТ

Арыі з класічных опер спявае салістка Дзяржаўнага акадэмічнага тэатра оперы і балета імя Кірава Л. Шаўчэнка.

11 ліпеня, 21.40

«ЛІРА»

Мастацка - публіцыстычная праграма.

14 ліпеня, 19.50

«ДЗВІНА»

Літаратурна мастацкі часопіс.

Аб значэнні і стане вывучэння роднай мовы разважае заслужаны настаўнік БССР М. Пятрэнка. Сустрэнецеся таксама з удзельнікамі воднага паходу па Дняпры і Дзвіне па славутым шляху «з вараг у грэкі». Пазнаёміцеся з графічнымі работамі мастака Т. Беразоўскай і са зборнікам «Закаханы вандроўнік», куды ўвайшлі творы нямецкіх паэтаў-рамантыкаў XIX стагоддзя.

14 ліпеня, 23.20

«НАШЫ ГОСЦІ»

Выступае ансамбль старадаўняй музыкі «Гагаран» (Арменія).

У праграме творы Нарэкацы, Шыралі, Дзарапарэцы.

Вядучая — музычны каментатар Э. Язерская.

15 ліпеня, 14.25

«МЕТРАНОМ»

«Карловіч». Спектакль Лодзінскага Вялікага тэатра (ПНР).

Інтэрв'ю ў рэжысёра-пастаноўшчыка А. Ханушкевіча бярэ Г. Хаймінава.

15 ліпеня, 18.30

«ВЕЧАР У ПОЛАЦКАЙ САФІІ»

Прагучаць фрагменты з «Полацкага сшытка» — ананімнага зборніка свецкай музыкі XVII стагоддзя, арганная фантазія таго ж часу П. Жэляхоўскага і старадаўнія беларускія лірычныя канты.

Выканаўцы — ансамбль старадаўняй музыкі «Кантабіле», заслужаныя артысты БССР В. Пархоменка і В. Скорабагатаў, камерны хор пад кіраўніцтвам І. Мацюхова і салістка канцэртнай залы «Сафійскі сабор» К. Пагарэлая.

15 ліпеня, 19.35

«ВЕРНАСЦЬ ПРЫЗВАННЮ»

Творчы партрэт *літаратуразнаўцы* і крытыка Д. Бугаёва.

Вядучы — В. Барцэвіч.

16 ліпеня, 17.25

«МУЗЫКА МАЕЙ РЭСПУБЛІКІ»

К. Цесакоў. Квартэт № 6.

Выконвае струнны квартэт Беларускай дзяржаўнай філармоніі.

16 ліпеня, 18.05

«ТВОРЧЫЯ ПАРТРЭТЫ»

Перадача прысвечана заслужанаму дзеячу мастацтваў БССР В. Шаранговічу.

«Литература и искусство» — орган Министерства культуры и правления Союза писателей БССР. Минск. На белорусском языке.

«ЛІТАРАТУРА І МАСТАЦТВА»

Выходзіць раз на тыдзень, па пятніцах.

Ордэна Працоўнага Чырвонага Сцяга друкарня выдавецтва ЦК КП Беларусі.

АТ 07591 П 1 2 3 4 5 6 7 8 9 10 11 12
Індэкс 63856 М 1 2 3 4 5 6 7 8 9 10 11 12

АДРАС РЭДАКЦЫІ: 220600, ГСП, Мінск, вул. Захарава, 19.

ТЭЛЕФОНЫ: *прыёмнай рэдакцыі* — 33-24-61, намесніка галоўнага рэдактара — 33-25-25, адказнага сакратара — 33-19-85, аддзела публіцыстыкі і нарыса — 33-19-65, аддзела пісьмаў і грамадскай думкі — 33-19-65, аддзела крытыкі і бібліяграфіі — 33-22-04, аддзела прозы і паэзіі — 33-22-04, аддзела тэатра, кіно і тэлебачання — 33-21-53, аддзела музыкі — 33-21-53, аддзела выяўленчага мастацтва і аховы помнікаў — 33-24-62, аддзела народнай творчасці і культасветработы — 33-24-62, аддзела інфармацыі — 33-24-62, аддзела мастацкага афармлення і фотаілюстрацый — 33-44-04, 33-24-62, карэктарскай — 32-20-64, бухгалтэрыі — 23-73-37.